

ਵਤਨ

www.watanpunjabi.ca

(ਈ-ਅੰਕ 7)

ਜੁਲਾਈ-ਸਤੰਬਰ 2008

ਸੰਪਾਦਕ: ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ, ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ

ਸਹਿਯੋਗੀ: ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ, ਪਾਲ ਬਿਨਿੰਗ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿੱਚ		ਸਫਾ
ਸੰਪਰਕ		2
ਕਵਿਤਾਵਾਂ		
	ਫਾਹਮਿਦਾ ਰਿਆਜ਼	3
	ਸੁਖਪਾਲ	4
	ਹਰਕੰਵਲਜੀਤ ਸਾਹਿਲ	5
	ਅਮਰਜੀਤ ਸਾਥੀ	7
	ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਚਾਹਲ	8
	ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ	58
ਕਹਾਣੀ		
	ਘਰ	10
ਲੜੀਵਾਰ ਨਾਵਲ	ਧਰਤੀ ਧਨ ਨਾ ਆਪਣਾ	22
ਲੇਖ	“ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਬੀਮਾਰ ਹੈ”	35
	ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਹੋਣ ਦਾ	
	ਭੁਲੇਖਾ	41
	ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	
ਪਰਦਾ ਜੋ ਉੱਠ ਗਿਆ	ਬੀ ਸੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ	
	ਦੀ ਲੁੱਟ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ	42
	ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ	
ਫਿਲਮ ਰੀਵੀਊ	ਵਾਰੀਅਰ ਬੁਆਇਜ਼	54
	ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ	
	ਡਾ: ਬਿਨਾਇਕ ਸੇਨ ਦੀ	
	ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਉੱਠ ਰਹੀ	
	ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਮੰਗ	55
	ਸੰਪਾਦਕ	
ਸਰਗਰਮੀਆਂ		57
	ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ	59

ਸੰਪਰਕ

ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ	shundal@sfu.ca	604-595-5767
ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ	sadhu.binning@gmail.com	604-437-9014
ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ	hsekha@hotmail.com	604-599-4986
ਪਾਲ ਬਿਨਿੰਗ	paulbinning67@gmail.com	778-889-8255

ਚਿੱਠੀ/ਪੱਤਰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ: 13286 - 55 A Ave., Surrey, BC, Canada, V3X 3B3

ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਨੋਟਿਸ

ਜਿਹੜੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੇ ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਲੇਖਕ ਦੇ ਹਨ”, ਉਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਛਾਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੇਖਕ ਕੋਲੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹੇ ਨੋਟਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਛਪੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਛਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਛਾਪਣ ਸਮੇਂ ਵਤਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। - ਅਦਾਰਾ ਵਤਨ

ਵਤਨ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਤਨ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਵਤਨ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਆਨਰੇਰੀ ਹਨ।

Opinions expressed are of the individual writers and may not necessarily reflect the policies of Watan.

All officeholders and members of Watan, past and present, have been and are honorary associates.

ਕੀਮਤ

ਔਨਲਾਈਨ www.watanpunjabi.ca ਮੁਫਤ।

ਪ੍ਰਿੰਟਿਡ ਕਾਪੀ ਇਕ ਅੰਕ: 5 ਡਾਲਰ

ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ (ਸਿਰਫ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਲਈ): 25 ਡਾਲਰ

ਆਪਣੇ ਚੈੱਕ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਜਾਂ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਾਰਾ ਦੇ ਨਾਂ ਬਣਾਉ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੁੱਤ

(ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂਅ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਣਦੀ ਮਾਨਤਾ ਦੁਆਉਣਾ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਾਰਲੀਆਮੈਂਟ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਬੁੱਤ ਲਾਉਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਹ 15 ਅਗੱਸਤ, 2008 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਬੁੱਤ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਲੱਗਣ ਬਾਅਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸਲੀ ਚਿਹਰਾ ਮੋਹਰਾ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹੈ। ਫਾਹਿਦਾ ਰਿਆਜ਼ ਦੀ ਇਹ ਉਰਦੂ ਕਵਿਤਾ ਇਸੇ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। - ਸੰਪਾਦਕ)

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੂਰਤ

ਫਾਹਿਦਾ ਰਿਆਜ਼

ਦਿੱਲੀ ਸੇ ਖਬਰ ਆਈ ਹੈ
ਦੁਹਾਈ ਹੈ ਦੁਹਾਈ ਹੈ।
ਪਾਰਲੀਆਮੈਂਟ ਸੁਕੇਅਰ ਮੇਂ
ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕੀ
ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰ ਨੇ
ਯੇਹ ਕੈਸੀ ਛਬੀ ਬਨਾਈ ਹੈ
ਅਰੇ ਹਾਏ ਹਾਏ ਹਾਏ
ਯੇਹ ਤੋ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ

ਵੇਹ ਕੇਸਰੀ ਗੱਭਰੂ ਹਮਾਰਾ
ਜਿਸ ਕੀ ਦੇਹ ਕੋ ਜਲਾਏ ਨਾ ਪਾਏ ਥੇ ਠੀਕ ਸੇ
ਸਾਠ ਪੈਂਠਸ ਵਰਸ਼ ਕਾ
ਮੋਟਾ ਫੱਪਾ ਸਾ
ਮੋਟੀ ਮੁਛੋਂ ਵਾਲਾ
ਯੇਹ ਤੋ ਕੋਈ ਔਰ ਹੈ!

ਸਾਠ ਵਰਸ਼ ਸੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਥੇ
ਧਰ ਪਟੀਸ਼ਨ ਪਰ ਪਟੀਸ਼ਨ
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੋਂ ਨੇ ਠੁਕਰਾਇਆ
ਤੁਮ ਤੋ ਮਤ ਠੁਕਰਾਓ
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਮੂਰਤ ਯਹਾਂ ਲਗਾਓ।

ਆਖਰ ਸਾਠ ਵਰਸ਼ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ
ਛਾਤੀ ਪਰ ਹਾਥ ਮਾਰਾ ਔਰ ਕਹਾ
“ਹਾਂ! ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ!”
ਔਰ ਲਗਾ ਦੀ ਮੂਰਤ, ਪਾਰਲੀਆਮੈਂਟ ਸੁਕੇਅਰ ਮੇਂ।

ਹੈਂ! ਯੇਹ ਕਿਆ?

ਯੇਹ ਤੋ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ!

ਹਾਹਾ ਹਾਹਾ! ਪਿਆਰੇ ਮਿੱਤਰੋ
ਰੋਨਾ ਬੰਦ ਕਰੋ
ਜ਼ਰਾ ਇਸ ਪਾਰਲੀਆਮੈਂਟ ਮੇਂ ਦੂਸਰੀ ਮੂਰਤੋਂ ਕੋ ਭੀ ਗੌਰ ਸੇ
ਦੇਖੋ
ਕਿਆ ਯੇ ਵੇ ਹੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਹੈ ਜੋ ਵੇ ਥਾ? ਵੇਹੀ ਗਾਂਧੀ ਹੈ?
ਵੇ ਹੀ ਅਬੁਕਲਮ ਆਜ਼ਾਦ?
ਇਨ ਕੀ ਅਸਲ ਸੂਰਤ ਔਰ ਆਤਮਾ
ਤੋ ਇਸ ਪਾਰਲੀਆਮੈਂਟ ਮੇਂ ਆਨੇ ਜਾਨੇ ਵਾਲੇ
ਕਬ ਕੀ ਆਮਲੇਟ ਬਨਾ ਕਰ ਖਾ ਪੀ ਚੁਕੇ।

ਇਸ ਛੋਗੜੇ ਮੇਂ ਸਿਰਫ
ਬਦਲੀ ਹੂਈ ਮੂਰਤੋਂ ਹੀ ਲੱਗ ਸਕਤੀ ਹੈਂ
ਕੂਜਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ!
ਵੇ ਅਬ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਾ
ਉਸ ਕਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਬੀਤ ਗਿਆ
ਵੇਹ ਜੋ ਗਾਲਿਬ ਕਾ ਆਸ਼ਿਕ ਥਾ
ਸ਼ੇਅਰੋ ਸ਼ੇਅਰੀ ਕਾ ਰਸੀਆ।

ਅਬ ਗਾਲਿਬ ਭੀ ਗਾਲਿਬ ਹੈਂ
ਔਰ ਅੰਖ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕਰ ਗਜ਼ਲ ਗਾ ਰਹਾ ਹੈ
ਐਸ਼ਵਰੀਆ ਰਾਏ ਜਿਸ ਪਰ ਨੱਚ ਰਹੀ ਹੈਂ
ਉਨਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ
ਔਰ ਉਸ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਮੇਂ
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਏਕ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਗੋਂ ਕੇ ਲੀਏ।
ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀਸ ਮੇਂ

ਵਹਾਂ ਸੇ ਚਲਾ ਗਿਆ
ਐਸੇ ਨਾਮ ਸੁਨ ਕਰ ਲੋਗ ਘਬਰਾਅ ਜਾਤੇ ਹੈਂ
ਕੰਬਖਤ ਕਹੀਂ ਵਾਪਿਸ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹਾ
ਆਪਨੀ ਪਰਾਪਰਟੀ ਕਲੇਮ ਕਰਨੇ!!!
ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਹਮ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਨੇ ਦੇਂਗੇ
ਆਖਿਰ ਹਮ ਭੀ ਤੇ ਛੋੜ ਕਰ ਆਏ ਹੈਂ
ਖੇਤ ਖਲਿਆਨ, ਦੁਕਾਨੇ ਮਕਾਨ
ਲੁਧਿਆਨੇ ਮੇਂ।

ਕਿਉਂ ਤੁਮ ਨੇ ਚਾਹਾ ਉਸ ਕੀ ਮੂਰਤ ਲਗਾਨਾ
ਪਾਰਲੀਆਮੈਂਟ ਸੁਕੇਅਰ ਮੇਂ?
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀਰੋ ਨਹੀਂ ਬਨ ਸਕਤਾ
ਕਿਸੀ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਨਹੀਂ
ਵੇ ਖਾਲਿਸ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਥਾ
ਉਸ ਕਾ ਸਮੇਂ ਬੀਤ ਗਯਾ
ਵੇ ਖਾਲਿਸ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਮਿੱਟੀ ਕਾ ਗੀਤ ਥਾ

ਪਾਨੀ ਕੀ ਚਮਕ
ਹਵਾ ਕੀ ਸਰਸਰਾਹਤ
ਖਾਲਿਸ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਜੋਸ਼ ਔਰ ਜਜ਼ਬਾ ਅਪਨੇ ਵਕਤ ਕਾ।

ਹਵਾ ਉਸ ਵਕਤ ਕੇ ਉੜਾ ਲੇ ਗਈ
ਉਸ ਕੀ ਮੂਰਤ ਵਹੀਂ ਲਗੀ ਰਹਨੇ ਦੇ
ਜਹਾਂ ਵੇ ਸਾਠ ਵਰਸ ਸੇ ਲਗੀ ਹੈ।

ਸਰਹੱਦ ਕੇ ਇਸ ਪਾਰ ਔਰ ਉਸ ਪਾਰ
ਇਕਾ ਦੁੱਕਾ ਦਿਲ ਮੇਂ।
ਹਰ ਸੁਭਾਹ ਬੱਚੇਂ ਜੈਸੀ ਮਾਸੂਮ ਕਾਮਾਨੇਂ
ਉਸ ਕੇ ਕੋਰੇ ਪਿੰਡੇ ਕੇ ਗੇਂਦੇ ਕੇ ਫੂਲੋਂ ਸੇ ਢਾਪ ਦੇਤੀ ਹੈਂ
ਔਰ ਉਸ ਕੇ ਨਹਿਲਾਤੀ ਹੈਂ
ਪਿਆਰ ਔਰ ਸਮਨ ਭਰੇ ਆਂਸੂਓਂ ਕੇ ਨਮਕੀਨ ਪਾਨੀ ਸੇ।

*ਡਾਕਟਰ ਚਮਨ ਲਾਲ, ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ
ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ*

ਤਿੰਨ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

ਸੁਖਪਾਲ

ਆਦਿਕਾ

ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ
ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਨਾਉਣ ਆਇਆ ਹਾਂ

ਕਵਿਤਾ ਓਵੇਂ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ
ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ
ਰੋਟੀ-ਸਬਜ਼ੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ

ਮਾਂ ਖਾਨਸਾਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਖਾਨਸਾਮੇ ਨੂੰ ਹਰ ਮਸਾਲੇ ਦਾ
ਸੁਭਾਅ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਬੇ-ਮੌਸਮੀ ਸਬਜ਼ੀ ਮਿਲਣ ਦੀ
ਥਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਸਬਜ਼ੀ ਦੇ ਹਰ ਅੰਗ ਦੀ ਠੀਕ
ਅਨੁਪਾਤ ਦੀ ਸਮਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਜਾਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ

ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕੁਝ ਦਾ
ਬਹੁਤਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਬਣਾਈ ਰੋਟੀ

ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ

ਮਾਂ ਸਬਜ਼ੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ
ਏਸ ਲਈ ਕਿ
ਉਹਨੂੰ ਭੁੱਖ ਲਗਦੀ ਸੀ
ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਲਗਦੀ ਸੀ
ਮਾਂ ਵੇਚਣ ਵਾਸਤੇ
ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਾਉਂਦੀ
ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਰੋਟੀ ਖਾਤਰ
ਕਦੇ ਵੇਚਿਆ ਸੀ
ਆਪਣਾ-ਆਪ

ਜੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਣਾਈ
ਸਬਜ਼ੀ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ
ਤਾਂ ਆਖਦੀ - “ਜਾਹ !
ਗਵਾਂਢੀਆਂ ਘਰ ਵੀ ਕੋਲੀ ਦੇ ਆ”

ਮੈਂ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਏਵੇਂ ਈ
ਸੁਨਾਉਣ ਆਇਆ ਹਾਂ ...

ਮਾਂ
ਗੁਆਂਢੀ ਦੀ ਭੇਜੀ ਜਾਂ
ਆਪਣੀ ਬਣਾਈ ਸਬਜ਼ੀ ਦੀ
ਸਿਫਤ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰਦੀ
ਜੇ ਉਹਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ
ਨਹੀਂ ਤਾਂ
ਦੋ ਬੁਰਕੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਂਦੀ
ਆਖਦੀ
“ਜਿਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗੇ - ਖਾ ਲਵੇ”
ਤੇ ਆਪ ਹੋਰ ਕੰਮੀਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ

ਜੀਅ ਕਰੇ -
ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਏਵੇਂ ਈ ਕਰਨਾ ...

ਅੰਕੁਰ

ਅੰਕੁਰ ਅੱਖ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ
ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਏਨੀ ਖੁਰਦਰੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ
ਰਾਹ ਲੱਭਦਿਆਂ
ਕਿਵੇਂ ਬਚੇਗਾ ?

ਸਿਰ ਚੁੱਕੇ
ਤਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ

ਧਰਤੀ ਅੰਕੁਰ ਦੇ ਨਹੀਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਹੈ
ਜੋ ਅੰਕੁਰ ਨੂੰ ਪੁੰਗਰਣ ਤੋਂ
ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਹਨ

ਇਕ ਇਕ ਕਦਮ

ਇਕ ਇਕ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਿਆਂ
ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ
ਨਾ ਜਾਣੇ ਕੀ ਵਾਪਰ ਜਾਵੇਗਾ

ਮੈਂ ਅਖਬਾਰ ਚੁੱਕਾਂਗਾ
ਕਿਧਰੇ ਬੰਬ ਫੁਟਿਆ ਹੋਏਗਾ
ਔਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਘੰਟੇ
ਟੁੱਟ ਫੁੱਟ ਜਾਣਗੇ
ਟੀ ਵੀ ਦਾ ਬਟਨ ਦੱਬਾਂਗਾ
ਔਰਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਸੇਗੀ
ਮੇਰਾ ਮਨ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ

ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ
ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ
ਬਿਨਾ ਵੇਖਿਆਂ ਲੰਘ ਜਾਵਾਂਗਾ
ਉਸ ਲਈ ਕਈ ਰਿਸ਼ਤੇ
ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣ ਜਾਣਗੇ
ਚੇਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਦਮ
ਪੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇਗਾ
ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਯਾਦ ਆਵੇਗਾ
ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਲਈ
ਰੱਬ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ
ਤੁਰ ਪਵਾਂਗਾ

ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ
ਮੈਂ ਖਿੜਕੀ ਕੋਲ ਜਾ ਖਲੋਂਦਾ ਹਾਂ
ਬਾਹਰ ਵਰਖਾ ਵਿੱਚ
ਰੁੱਖ ਸੁੱਚੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ
ਮੇਰਾ ਮਨ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ

ਬਾਹਰ ਕਦਮ ਰਖਦਾ ਹਾਂ
ਫੁੱਲ ਟੁੱਟ ਕੇ
ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਆਣ ਡਿਗਦਾ ਹੈ
ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ
ਮੈਂ ਬੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ
ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰਖਦਾ ਹਾਂ
ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਹਸਦੀ ਹਸਦੀ
ਰੇਤ ਦਾ ਘਰ ਢਾਅ ਦੇਂਦੀ ਹੈ
ਮੇਰੀ ਉਮਰ
ਪੰਜ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਕਦਮ ਰਖਦਾ ਹਾਂ
ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ
ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

••

ਜੰਗਲੀ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਦੇਸ਼

ਹਰਕੰਵਲਜੀਤ ਸਾਹਿਲ

ਜੰਗਲੀ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਦੇਸ਼
ਜੰਗਲੀ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ

ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਇਕੋ ਰਾਜਾ
ਲਹੂ ਪੀਵੇ ਤੇ ਪਿਆਵੇ

ਮਿੱਟੀਓਂ ਨਿਕਲ ਤੇਲ ਨਹਾਵੇ
ਛੱਪੜ ਖਾਵੇ ਤੇ ਖੁਆਵੇ
ਸੱਜਣ-ਤੰਦੂਏ ਰਾਖੀ ਪਾਵੇ।

ਚਾਂਦੀ ਸੋਨੇ ਹੀਰੇ ਭਾਂਡੇ
ਵਿੱਚ ਮਾਸ ਮਿੱਝ ਹੱਡੀਆਂ
ਰਾਜੇ ਨੋਟੰਗਦਾਰ ਦੇ
ਮਾਲਕ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਰੱਜੀਆਂ।

ਜ਼ਾਲਮ ਫੌਜ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ
ਨਿਰਦਈ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ
ਰਾਜੇ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਦੀ।

ਜੰਗਲੀ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਦੇਸ਼
ਧਰਤ ਹੇਠ ਕਾਲਾ ਤੇਲ
ਗਲੇ ਸੜ੍ਹੇ ਡਾਇਨਾਸੌਰ
ਧਰਤ ਉੱਪਰ ਠਾਰ ਛੱਪੜ
ਤੇਲ ਰੰਗਾ ਕਾਲਾ ਚਿੱਕੜ
ਚਿੱਟੀ ਬਰਫ ਢੱਕਿਆ
ਤੇ
ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ!
ਲਾਲ ਗੁਲਾਬ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ!!
ਫੁੱਲ ਵਿਚਾਰਾ ਕੀ ਹਰੇ...?
ਦਿਲ ਵਿਚਾਰਾ ਕੀ ਕਰੇ...??

ਜੰਗਲੀ ਗੁਲਾਬ ਧਰਤ
ਚਾਰ ਚਾਰ ਮਲਕ ਭਾਗੋ
ਤੇਲ-ਤੇਲ, ਗੈਸ-ਗੈਸ
ਆਦਮ-ਬੇ ਆਦਮ ਬੇ
ਰਾਖਸ਼ਸ਼, ਕੌਡੇ ਤੋਂ ਬਦਤਰ
ਤੇ
ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ!
ਲਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦਿਮਾਗੋਂ ਚੱਟੇ
ਭਟਕਦੇ ਜਿਹੇ ਫਿਰਨ ਭੱਜੇ
ਮਲਕ ਦੀਆਂ ਛਮਕ-ਪੀੜਾਂ
ਕਿਸਮਤ ਸਿਰ ਗੱਡਦੇ

ਤੰਦੂਆ, ਬੜਾ ਵਿਉਂਤੀ
ਸਾਰਾ ਲਹੂ ਨਾ ਛਕਦਾ
ਜਿਊਣ ਜੋਗਾ ਛੱਡਦਾ
ਮੁੜ ਫੇਰ ਤੰਦਾਂ ਕੱਸਦਾ।

ਭਾਈ ਕਿਰਤੀ ਗੁੰਮਰਾਹ
ਤੰਦੂਏ ਨੂੰ ਲਹੂ ਪਿਆ
ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਕਰੇ ਜੱਸ!
ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਘਰੋਂ ਬੇਦਖਲ

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਬਾਹਰੋਂ ਬੇਦਖਲ
ਫੁੱਲ ਵਿਚਾਰਾ ਕੀ ਕਰੇ...?

ਜੰਗਲ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ
ਜੰਗਲ ਦੇ ਇਸ ਰਾਜ ਵਿੱਚ
ਗੁਲਾਬ ਵੀ ਫਿਰ ਹੋਇਆ ਜੰਗਲੀ:
‘ਛੱਪੜਾਂ ਦੀ ਜੰਮੀ ਬਦਬੂ ਤੋਂ
ਕੱਚੇ ਤੇਲ ਦੇ ਭੱਦੇ ਰੰਗ ਤੋਂ
ਪੱਕੇ ਤੇਲ ਦੀ ਰੰਗਹੀਣਤਾ ਤੱਕ
ਗੁਲਾਬੀਅਤ ਦਾ ਰੰਗ
ਲਹਿਰਾ ਦਿਆਂਗਾ।

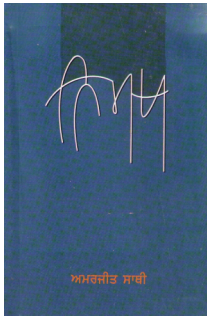
ਕੋਸੀ ਕੋਸੀ ਮਹਿਕ ਗੁਲਾਬੀ
ਮਸਤੀ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾ ਦਿਆਂਗਾ
... ਤੇ ਲਾਈ ਰੱਖਾਂਗਾ
ਉਦੋਂ ਤੱਕ
ਜਦੋਂ ਤੱਕ
ਸੁਰਖ ਰੰਗਾ ਕੋਈ ਸੂਰਜ
ਇਸ ਧਰਤੀ ਵੀ - ਚੜ੍ਹ ਨਾ ਆਵੇ!
ਮਲਕ ਰਾਜੇ ਰਾਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਦੀ
ਜੂਨ ਹੀ ਨਾ ਪਲਟ ਜਾਵੇ’

ਜੰਗਲੀ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਚੁੱਪ ਦਾ ਐਲਾਨਨਾਮਾ
ਨਿਰਮਾਣ ਜਿਹਾ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਦੁਹਰਾਵੇ!

ਪਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ
ਜੰਗਲੀ ਹੋਇਆ ਗੁਲਾਬ ਵਿਚਾਰਾ ਕੀ ਕਰੇ?
ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੁਲਾਬੀ ਪੰਖੜੀਆਂ
ਹਰੀਆਂ ਹਰੀਆਂ ਕਦੂਰ ਪੱਤੀਆਂ
ਤਾਂਬੇ ਰੰਗੀਆਂ ਧਾਤੀ ਟਾਹਣੀਆਂ
ਧਰਤ ‘ਚ ਲੱਗੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੱਕੀਆਂ
ਸੁਨੇਹਾ ਵੰਡਦੀਆਂ...
‘ਲਾਲ ਜੇ ਅਜੇ ਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ
ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ
ਠਰੀ ਧਰਤ ਨਿਰਦਈ ਧਰਤ ਵੀ
ਵਿਛਾ ਦਿਆਂਗੇ
ਗੁਲਾਬੀਅਤ ਦਾ ਰੰਗ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ
ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਕਹਿ ਉੱਠੇ
ਕਿ, ਹਾਂ
ਇਹੀ ਹੈ
ਜੰਗਲੀ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ
ਇਹੀ ਹੈ
ਜੰਗਲੀ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਦੇਸ਼!’

(ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਤੇਲ-ਅਮੀਰ ਸੂਬੇ ਅਲਬਰਟਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ)

●●

(“ਨਿਮਖ” ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸ਼ਾਇਰ ਅਮਰਜੀਤ ਸਾਥੀ ਦਾ ਹਾਇਕੂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਸਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਥੀ ਅਨੁਸਾਰ, “ਹਾਇਕੂ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਪਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਸਿਨਫ (genre) ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਇਕੋ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਕਹੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ। ਸਾਹ ਜਿੰਨੀ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਸਾਹ ਜਿੰਨੀ ਮੁੱਲਵਾਨ।...

ਹਾਇਕੂ ਸ਼ਾਂਤ ਮਨ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੁੱਪ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ (poetry of silence) ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਰਹਿਤ (wordless) ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

ਅਸੀਂ ਸਾਥੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ “ਨਿਮਖ” ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਆਖਦਿਆਂ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।)

ਹਰਿਮੰਦਰ ਪਰਿਕਰਮਾ
ਮਾਪੇ ਟੇਕਣ ਮੱਥਾ
ਬੱਚੇ ਵੇਖਣ ਮੱਛੀਆਂ

•

ਉੱਚੀ ਸਖਤ ਚਟਾਨ
ਤ੍ਰੇੜ 'ਚ ਉੱਗਿਆ ਘਾਹ
ਪੱਥਰ ਅੰਦਰ ਜਾਨ

•

ਪਿੰਡ 'ਚ ਗੋਲੀ ਚੱਲੇ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਫੋਟੋ
ਕੰਧ 'ਤੇ ਟੰਗੀ ਹਿੱਲੇ

•

ਬੈਠੀ ਵਾਲ ਕਟਾਣ
ਸੁਪਨੇ ਗੁੰਦੇ ਮਾਂ ਦੇ
ਭੁੱਜੇ ਕਿਰਦੇ ਜਾਣ

•

ਪਿਆਸੀ ਰੂਹ
ਪਾਣੀ ਲੱਭੇ
ਸੁੱਕੇ ਖੂਹ

•

ਸਰਦੀ ਦੀ 'ਵਾ ਚੱਲੇ
ਮੈਂ ਤੇ ਪੋਹ ਦੀ ਸ਼ਾਮ
ਦੇਵੇਂ ਕੱਲਮ ਕੱਲੇ

•

ਅਲਟਰਾਸਾਊਂਡ ਕੋਸ਼
ਜੀਵਨ ਸ਼ਬਦ ਪੁਲਿੰਗ

•

ਮੌਤ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ
ਖੰਭਾਂ ਹੇਠਾਂ ਪੈਰ
ਨੀਲੇ ਅੰਬਰ ਕਰ ਰਿਹਾ
ਚਿੱਟਾ ਪੰਛੀ ਸੈਰ

•

ਮਹਾਂ ਨਗਰ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ
ਖਾ ਗੀ ਚੰਨ ਦੀ ਚਾਨਣੀ
ਤਾਰੇ ਗਏ ਗੁਆਚ

•

ਮਾਂ ਸਿਖਾਵੇ ਏਕੰਕਾਰ
ਬੱਚਾ ਬੋਲੇ
ਸੁਪਰਕਾਰ ਸੁਪਰਕਾਰ

•

ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਫੁੱਲਦਾਨ
ਖਿਲਰ ਕੇ ਵੀ ਖਿੜੀ ਰਹੀ
ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ

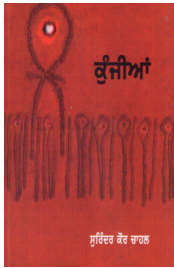
•

ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੀ ਰਾਤ
ਘਰ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਮਿਲੀ
ਸੰਗਲੀ ਨਵੀਂ ਸੁਗਾਤ

•

ਪਿੰਡ ਘਲਾੜੀ ਚੱਲਦੀ
ਦੇਸ ਦੇਸਾਂਤਰ ਉੜ ਰਹੀ
ਤੱਤੇ ਗੁੜ ਦੀ ਮਹਿਕ

•

(ਸ਼ਾਇਰਾ **ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਚਾਹਲ** ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ **“ਕੁੰਜੀਆਂ”** ਹੁਣੇ ਜਿਹੇ ਛਪਿਆ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ “ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜਿਉਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ।” ਅਸੀਂ “ਕੁੰਜੀਆਂ” ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਜੀ ਆਇਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। - ਸੰਪਾਦਕ)

ਓਪਰੀ

ਜਾਣੂ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਅਣਜਾਣਾਂ ਵਾਂਗ ਤੁਰਦੀ
ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪਿੱਛ ਆਈ ਹਾਂ
ਘਰ ਦਾ ਕੁੰਡਾ ਖੜਕਾਇਆ
ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਬੂਹੇ ਤੇ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ -
ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ?

ਕੰਮ!

ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ

ਬਚਪਣ ਲਭਣ ਆਈ ਹਾਂ?

ਜਾਂ ਉਹ ਕੁੰਜੀਆਂ

ਜੋ ਮਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਗਈ ਸਾਂ

ਆਹ ਲੈਂਦੀ ਸਾਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ

ਧੀਆਂ ਹੋ ਪਰਦੇਸ਼ ਚੱਲੀਆਂ

ਬਚਪਨ 'ਚ ਖੇਡੀ

ਪੀਚੋ ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਭਦੀ ਹਾਂ

ਛਿਟੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ 'ਚ ਲੱਗਾ

ਮਖਿਆਲ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੇ

ਮੱਖੀਆਂ ਨੇ ਚਿਹਰਾ ਸੁਜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ

ਤਾਈ ਕਹਿੰਦੀ

ਕੁੜੇ ਤੇਰੀ ਤਾਂ ਪਛਾਣ ਈ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ

ਕੁੜੀ ਫੇਰ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ -

ਕੀਹਨੂੰ ਮਿਲਣੈ ਮਾਈ?

ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਥਥਲਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

ਮੈਂ ਦੇਹਲੀ 'ਤੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ

..

ਪਰਾਹੁਣੀਆਂ

ਕੁੜੀਆਂ ਪਰਾਹੁਣੀਆਂ ਆਈਆਂ ਨੇ

ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਢੁੰਡਦੀਆਂ ਹਨ

ਪੁਰਾਣੇ ਨਕਸ਼, ਰੌਲ ਘਚੋਲਾ

ਟੁਣਕਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ

ਪਰਾਹੁਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਨੂੰ

ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਧਰ

ਪੋਲੇ ਹੱਥੀਂ ਪਲੇਸਦੀਆਂ ਹਨ

ਰਜਾਈ ਗਦੈਲੇ, ਕੱਢੀਆਂ ਚੱਦਰਾਂ ਸਿਰਹਾਣੇ

ਬੁੱਢੀ ਮਾਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲ

ਕੁੜੀਆਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਲੰਘਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ

ਆਪਣੀ ਮੁੱਕ ਚੁੱਕੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ

ਤੁਰ ਗਏ ਮਾਮੇ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ

ਪਰਾਹੁਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ

ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਕਰਦੀਆਂ, ਹੰਝੂ ਕੇਰਦੀਆਂ

ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸਦੀਆਂ ਹਨ

ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਨੱਚ-ਨੱਚ ਬਉਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ

ਝੱਗਾ ਚੁੰਨੀ ਲੈ ਖੁਸ਼ ਹਨ

ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਪਰਾਹੁਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ

ਤੁਰ ਜਾਣਗੀਆਂ

ਹੱਥ ਹਿਲਾਉਂਦੀਆਂ

ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਝਾਕਦੀਆਂ

ਹੱਥ 'ਚ ਫੜੀ ਗੰਢ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀਆਂ

ਦੁਆਵਾਂ ਦਿੰਦੀਆਂ, ਖੈਰ ਮੰਗਦੀਆਂ

ਪਰਾਹੁਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ

..

ਮਨਫੀ

ਮੈਂ ਉਸ ਘਰ 'ਚੋਂ ਮਨਫੀ ਹਾਂ

ਰੁਲਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਮੇਰੀ ਯਾਦ

ਕਿਸੇ ਮੰਜੇ, ਸੰਦੂਕ ਥੱਲੇ ਗੁੱਛਾਮੁੱਛਾ ਹੋਈ

ਲਟਕਦੀ ਕਿਸੇ ਖੂਜੇ 'ਚ

ਮਕੜੀ ਦੇ ਜਾਲੇ ਨਾਲ

ਪਰ ਕੀ ਜਾਣਾ

ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਬੀਜੇ ਮੇਰੇ ਬੂਟੇ

ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਮਹਿਕਦੇ ਹੋਣ

ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਈਆਂ ਬਾਤਾਂ

ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਵਰੋਲੇ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹੋਣ

ਮੇਰੀ ਬੇਰੀ ਦੇ ਬੇਰਾਂ 'ਚੋਂ

ਮਿਠਾਸ ਫੁੱਲਦੀ ਹੋਵੇ

ਫੇਰ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ
ਕੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਨਫੀ ਹਾਂ
ਮੈਂ ਉਸ ਘਰ 'ਚੋਂ?

ਘਰ

ਹੁਣ ਇਹ ਦੇਸ ਪਰਾਇਆ ਨਹੀਂ
ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ
ਬਚਪਨ ਦੀ ਛੋਹ
ਕੋਈ ਖਾਨਦਾਨੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ
ਪੜਦਾਦੇ ਦਾ ਲਾਇਆ
ਤੂਤ ਜਾਂ ਟਾਹਲੀ ਨਹੀਂ
ਪਿੱਤਲ ਦੀਆਂ ਮੇਖਾਂ ਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਮੜਿਆ
ਦਾਦੀ ਦੇ ਦਾਜ ਦਾ ਸੰਦੂਕ
ਤੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਈ
ਲਵੇਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਦੀ

ਇੱਥੇ ਦੁੱਧ ਬੋਤਲਾਂ 'ਚ ਬੰਦ ਆਉਂਦੇ
ਮੱਖਣ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ
ਘਰੋਂ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਵਿਦਾ
ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ

ਕਦੇ ਆਪਣਾ ਲਗਦੈ
ਕਦੇ ਨਹੀਂ
ਇਹ ਘਰ

..

ਰੋਟੀਆਂ ਥਪਦੀ ਕਵਿਤਾ

ਕਵਿਤਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ
ਤਣੀ 'ਤੇ ਟੰਗੇ
ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਚ ਲੁਕੀ
ਚਿਮਨੀ ਨਾਲ ਖਹਿਕੇ ਲੰਘਦੀ
ਬਲਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸੇਕ 'ਚ ਬੈਠੀ
ਰੋਟੀਆਂ ਥਪਦੀ
ਭੋਜਨ ਵਰਤਾਉਂਦੀ
ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਖੰਭਿਆਂ
ਦੁਆਲੇ ਭੱਕੜਾਂ ਨਾਲ ਉੱਡਦੀ
ਝਾੜੀਆਂ 'ਚ
ਜੁਗਨੂਆਂ 'ਚ ਜਗਦੀ ਬੁਝਦੀ
ਕਵਿਤਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ
ਮੱਧਮ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ
ਬਹਿਰਿਆਂ ਦੇ ਥਕੇਵੇਂ 'ਚ

ਉੱਖੜੀ ਉੱਖੜੀ ਹੱਸਦੀ ਹੈ

ਕਦੇ ਧਰਤੀ 'ਚੋਂ
ਕਣਕ ਕਪਾਹ ਬਣ ਕੇ ਪੁੰਗਰਦੀ ਹੈ
ਕਦੇ ਮੇਰੀ ਧੀ ਦੇ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ
ਘੁੰਗਰੂ ਬਣਕੇ ਛਣਕਦੀ ਹੈ

..

ਬਿਰਧ ਮਾਂ

ਬੂਹੇ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਬਿਰਧ ਮਾਂ
ਡੁਬਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ
ਪਰਦੇਸੀਂ ਗਏ ਪੁੱਤਰ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ
ਸਹੁਰੀਂ ਗਈ ਧੀ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਉਮਰ ਭਰ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਾਥ ਤਾਂ
ਮੁੱਦਤ ਹੋਈ ਛੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ

ਚੁੱਲ੍ਹੇ 'ਚ ਅੱਗ ਬਾਲਦੀ
ਤਵੇ 'ਤੇ ਰੋਟੀ ਪਾਉਂਦੀ
ਮਾਂ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਗਰਮ ਗਰਮ ਰੋਟੀ
ਸੁਆਦ ਲਗਦੀ ਸੀ
ਤੇ ਛੋਟਾ ਸੁਕੀਨ ਸੀ ਖੀਰ ਦਾ
ਹੁਣ ਤਾਂ ਯਾਦ ਵੀ ਨਹੀਂ
ਕਦੋਂ ਖੀਰ ਚਿੰਨ੍ਹੀ ਸੀ
ਧੀ ਉਹਦਾ ਕਿੰਨਾ ਤੋਹ ਕਰਦੀ ਸੀ
ਖਬਰੇ ਓਹੋ ਮਿਲਣ ਆ ਜਾਵੇ
ਅੱਜ ਪਰਾਤ 'ਚੋਂ ਆਟਾ ਵੀ ਤਾਂ ਬੁੜ੍ਹਕਿਆ ਸੀ

..

ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਹੈ

ਸੂਰਜ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਡੁੱਬ ਸਕਦਾ ਹੈ
ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਘੁਸਮਸੇ ਵਿੱਚ
ਫੁੱਲ ਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਤੈਰਦੀ
ਮਟਕ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਵੀ ਮਾਣਦੀ ਹਾਂ
ਕਣੀਆਂ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਹਾਲੀ ਵੀ
ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਰਸਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੂਰਜ, ਗਾਉਂਦੇ ਪੰਛੀ
ਮੇਰੀ ਤੋਰ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰੇ ਹਨ
ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਚਾਲ, ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋਅ
ਚੰਨ ਦੀ ਚਾਨਣੀ
ਕਿੰਨੀ ਮਨਮੋਹਕ ਹੈ
ਸੰਧਿਆ ਦੇ ਡੁਲ੍ਹਦੇ ਰੰਗ
ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ
ਘੋਲਦੇ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ

ਘਰ

ਸੁਕੀਰਤ

ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਵੇਰ, ਦਿਨ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਮਨੋਹਰ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਨਾਸ਼ਤਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਸੁਰਜੀਤ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਆਏ ਈ-ਰੁੱਕੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਫ਼ਾਲਤੂ, ਜਾਂ ਫੇਰ ਦਫ਼ਤਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੁੱਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਿਜੀ ਰੁੱਕਾ ਵੀ ਹੈ। ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ: ‘ਕਮਰਕੱਸੇ ਕਰ ਲਓ’। ਕਲਿਆਣੀ ਦਾ ਚਹੇਤਾ, ਤੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਰਗੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਿਰਲੇਖ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬੰਬਈ ਆਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣੀ ਹੋਵੇ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੀ ਹੈ।

“ਤੇਰੀ ਲਾਡਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ”, ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਛੋਟੀ ਨਾਸ਼ਤਾ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੀਆਂ ਚੁਸਕੀਆਂ ਭਰਦਾ ਸੁਰਜੀਤ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕੜਕ ਚਾਹ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਨੂੰ ਸੁੜਕਣਾ ਛੱਡ ਕੇ ਯਕਦੰਮ ਚੌਕਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਕਦੋਂ?”

ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਫਲਾਈਟ ਤੇ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਨੰਬਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੇ ਫਲਾਈਟ ਲੇਟ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ... ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਖਾਣਾ ਰੱਖ ਛੱਡੀਏ।”

ਕਲਿਆਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਬੰਬਈ ਆਂਦਿਆਂ ਕਈ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਾਜਧਾਨੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੱਡੀ ਤੇ ਆਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੋਹਰ ਉਸਨੂੰ ਲੈਣ ਬੌਂਬੇ ਸੈਂਟਰਲ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਲਿਆਣੀ ਦੇ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ, ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਬੱਚੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਟੈਕਸੀ ਜਾਂ ਲੋਕਲ ਫੜ ਕੇ ਅੰਧੇਰੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੋਹਰ ਕੋਲੋਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ; ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕਲਿਆਣੀ ਅਜੇ ਵੱਡੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ, ਜਾਂ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਛੇੜਨ ਮੁਤਾਬਕ ‘ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਲਾਡਲੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਘੰਟੇ ਦੀ ਦੇਰੀ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ’, ਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਫਲਾਈਟ ਨੰਬਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਤਾਂ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਕੀ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਉੱਤੇ ਝਟ ਹੀ ਚਾਅ ਹਾਵੀ ਜੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੋਹਰ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੋ ਕਲਿਆਣੀ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਹਨ: ਤਲੀ ਪਾਂਫ੍ਰਟ, ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਾਲੀ ਲਾਲ ਤਰੀ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਬਾਂਗੜਾ ਮੱਛੀ ਤੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਦੇ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਤੜਕੇ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਫਰਾਂਸ ਬੀਨ। ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਖਿਆਲ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਕਲਿਆਣੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੀ ਮਾਸ ਮੱਛੀ ਵਾਲਾ ਭੋਜਨ ਬਣਾਣਾ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ?

“ਤੂੰ ਇਹ ‘ਘਾਟੀਆਂ’ ਵਾਲੀਆਂ ਗਿਣਤੀਆਂ ਮਿਣਤੀਆਂ ਰਹਿਣ ਦੇ। ਜੁਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮਰਿਆਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਚੱਲੇ ਹਨ। ਜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਬਣਾ। ਨਾਲੇ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਕਲਿਆਣੀ ਨਾਲ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਵੀ ਨਾ ਬਹਿ ਜਾਵੀਂ, ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ”। ਜਦੋਂ ਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਜਾਂ ਉਜੜੇ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਹੋ ‘ਘਾਟੀ’ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਘਾਟੀ, ਯਾਨੀ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਜੰਮਪਲ, ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਮਰਾਠੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਥੋੜੀ ਹਿਕਾਰਤ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ। ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸੁਰਜੀਤ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ‘ਮੇਰਾ ਘਾਟੀ’ ਜਾਂ ‘ਘਾਟੂਆ’ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸ ਰੁਮਾਂਟਕ ਪਿਆਰ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਖਰੂਵੀ ਰੰਗਤ ਕਦੋਂ ਦੀ ਮੁੜ ਇਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਘਾਟੀ ਮਨੋਹਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਖਚਾਖਚ ਭਰੀ ਲੋਕਲ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਸੁਰਜੀਤ ਬੇਰੀਵਲੀ ਕਿਸੇ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ 8.40 ਦੀ ਚਰਚਗੇਟ ਤੇਜ਼ ਲੋਕਲ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਬਾਂਦਰਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਮਨੋਹਰ ਵੀ ਇਹੋ ਲੋਕਲ ਫੜਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਬੰਧੀ ਇੱਕੋ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਨ ਕਾਰਨ ਉਹ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ, ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਬੇਮਾਲੂਮਾ ਜਿਹਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਭੀੜ ਚੀਰ ਕੇ ਕੋਲ ਕੋਲ ਆਣ ਖੜੋਤੇ ਸਨ। ਤੁੰਨੇ ਹੋਏ ਡੱਬੇ ਦੇ

ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਖਹਿਸਰਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਮ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਸੀ ਉੱਤੇਜਨਾ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਲੁਕਾਅ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਮਨੋਹਰ ਘੱਟ-ਬੋਲੜਾ ਸੀ, ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਾਂਹ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਬਤ ਫ਼ਿਕਰੇ ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਤਰੱਦਦ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ਰਮਾਂਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਚਰਚ ਗੇਟ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਇੱਕ ਈਰਾਨੀ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਸੱਦਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਬੋਰੀਵਲੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ।

ਸੁਰਜੀਤ ਦਿੱਲੀਓਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਸੇਂਟ ਸਟੀਵਨ ਵਰਗੇ ਨਾਮੀ ਕਾਲਜ ਦਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ, ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਚੋਂ। ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਜੱਕੋਤੱਕੀ ਦੇ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਦ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਾ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਨਮੋਸ਼ੀ ਰਹੀ ਸੀ ਨਾ ਕੋਈ ਤੌਖਲਾ। ਆਪਣੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਹਿਜ ਭਾਅ ਲੈਣਾ ਸਿੱਖ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਮਨੋਹਰ ਅਜੇ ਕੱਚਾ ਸੀ, ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਅਤੇ ਸੀਮਤ ਜਿਹੇ ਦਿਸਹੱਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਲਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵੀ। ਉਸਦੀ ਇਸ ਕਚਿਆਈ, ਇਸ ਸੰਗਾਊਪਣੇ, ਇਸ ਅਲੰਏਂਪਣ ਵਿੱਚ ਸੁਰਜੀਤ ਲਈ ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਮਨੋਹਰ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੇ ਭਰਾ, ਭਰਜਾਈ ਨਾਲ ਪੂਰਬੀ ਬਾਂਦਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਭੀੜ ਭਰੀ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਤੇ ਲਾਡਲਾ ਪੁੱਤਰ। ਜਿੰਮ ਜਾਣਾ ਉਸਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ, ਅਕਾਊਂਟੈਂਸੀ ਉਸਦਾ ਕਿੱਤਾ। ਇਹ ਕਿੱਤਾ ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ, ਤੇ ਪੰਜ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਏਸੇ ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ। ਸੋ ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਿੱਤੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਾ।

ਮਨੋਹਰ ਬੋਰੀਵਲੀ ਆਇਆ। ਝੱਕਦਾ- ਝੱਕਦਾ, ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਉੱਤੇਜਿਤ ਜਾਂ ਸ਼ਇਦ ਕਿਸੇ ਤੌਖਲੇ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠਾਂ ਜਾਪਦਾ। ਉਸਦੇ ਜਿੰਮ ਜਾ ਕੇ ਕਮਾਏ ਡੌਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਮਾਈਕਲ ਏਂਜਲੋ ਦੇ ਬਣਾਏ ਡੇਵਿਡ ਦੇ ਬੁਤ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆਇਆ। ਕਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ, ਪਰ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਬਾਲਾਂ ਵਾਲੀ ਬੇਪਰਵਾਹੀ; ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨਾਲ ਭਰੀ ਕਾਮੁਕਤਾ। ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁਰਜੀਤ ਕੋਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਲੋਕ ਆਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਤਾਂ ਦੋ-ਦੋ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਵੀ ਆਏ; ਤੇ ਫੇਰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਕਦੇ ਨਾ ਪੁੱਛੇ, ਤੇ ਜੇ ਪੁੱਛੇ ਵੀ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਿਤੇ ਦਰਜ ਨਾ ਕੀਤੇ। ਨਾ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ, ਨਾ ਦਿਲ ਵਿੱਚ। ਮਹਾਂਨਗਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਰੀਰਕ ਪਰਛਾਂਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਛਿਣ-ਭੰਗਰ ਦੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ; ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਜਾਂ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਅਉਧ ਪੁਗਾ ਕੇ ਮੁਰਝਾ ਗਏ ਰੁਮਾਂਸ। ਪਰ ਮਨੋਹਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਉਸਦੇ ਲਰਜ਼ਦੇ ਡੌਲਿਆਂ, ਉਸਦੀਆਂ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਹਦ ਤੀਕ ਕੋਮਲ ਹਥੇਲੀਆਂ, ਉਸਦੇ ਕੰਬਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਬਾਲ ਦੀ ਮੀਟੀ ਹੋਈ ਮੁੱਠੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਖੋਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਸੁਆਦ ਉਸਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਪਲੋਸਣ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਕਿਸੇ ਅਗਲੇਰੀ ਮਿਲਣੀ ਦੀ ਆਸ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਲਮੇਰੇ ਸਾਥ ਦੀ ਅਧਮੁੱਦੀ ਜਿਹੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੇਗ ਤੇ ਠਲ੍ਹ ਪਾਈ ਰੱਖੀ। ਉਸਦਾ ਇਵੇਂ ਕਰਨਾ, ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਰਮੀਲੇ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਹੀ ਲੱਗਾ।

“ਕੌਫ਼ੀ ਪੀਏਂਗਾ?”, ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮੈਨੂੰ ਕੌਫ਼ੀ ਕੌੜੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਚਾਹ ਹੈ ਘਰ ਵਿੱਚ? ਮੈਂ ਆਪੋ ਬਣਾਵਾਂਗਾ”।

ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਬਤ ਫ਼ਿਕਰੇ ਇਕੱਠੇ ਸੁਣੇ ਸਨ।

ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਚਾਹ ਬਣਾਈ, ਗਿੱਝੇ ਹੱਥੀਂ। ਇਲਾਚੀਦਾਣੇ ਰਗੜੇ, ਲੋੜੀਂਦਾ ਦੁੱਧ ਤੇ ਪੱਤੀ ਪਾਏ ਤੇ ਫੇਰ ਬਿਸਕੁਟ ਮੰਗੇ, “ਮੈਨੂੰ ਬਿਸਕੁਟ ਜਾਂ ਰਸਕ ਬਿਨਾ ਚਾਹ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਆਂਦਾ”।

ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਮਨੋਹਰ ਦੀ ਇਹ ਬੇਤਕੱਲਫ਼ੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ। ਤੇ ਫੇਰ ਅਚਾਨਕ ਸਮਝ ਪਈ ਕਿ ਮਨੋਹਰ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ। ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਉਹ ਉਦੋਂ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮਨੋਹਰ ਹਰ ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨੀਂ ਬੋਰੀਵਲੀ ਆਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਕੰਮ ਮਨੋਹਰ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਉਡੀਕ ਲੈਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਗੱਡੀ ਰਾਹੀਂ ਬੋਰੀਵਲੀ ਤਕ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨਾ। ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਪਕਾਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ; ਹੁਣ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਉਸੇ ਆਂਡਿਆਂ ਦੀ ਭੁਰਜੀ ਜਾਂ ਖਿਚੜੀ ਦੀ ਥਾਂ, ਕਦੇ ਮੱਛੀ ਤੇ ਕਦੇ ਮੁਰਗਾ ਬਣਨ ਲਗ ਪਏ। ਕਮਰੇ ਦੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਪਏ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਹੀਟਰ ਦੀ ਥਾਂ ਗੈਸ ਦਾ ਚੁਲ੍ਹਾ ਆ ਗਿਆ। ਮਨੋਹਰ ਚੰਗਾ ਰਸੋਈਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਖਾਣਾ ਪਕਾਣ ਤੇ ਖੁਆਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਾਇਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੇ ਹੋਏ, ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬੜੇ ਲੋਕ ਸਨ। ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਮਰਦਮੋਹ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ

ਦਿਲਚਸਪੀ ਰਖਦੇ ਸਨ: ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇਪਣ ਨੂੰ ਹਰ ਜਣੇ ਖਣੇ ਨਾਲ ਨਸ਼ਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰਖਣ ਦੀ ਕੋਈ ਮਜਬੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਨੋਹਰ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਹਿਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਿਹੜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਕੇ ਵੀ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਂਦੀ, ਸਿਰਫ ਸਥਾਨਕ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਫ਼ਰਨ ਫ਼ਰਨ ਝਾੜਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਂਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ। ਇੱਕ ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਮੇਚ ਤੋਂ ਉਣਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ; ਤੇ ਦੂਜੇ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੋਹਰ ਦੀ ਸਾਦਗੀ, ਉਸਦੇ ਭੋਲੇਪਣ, ਉਸਦੀ ਕਚਿਆਈ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਲਭਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਵੀ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਏ, ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬੇਮਾਲੂਮੇ ਹੀ ਕਿਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਮਰਦਮੋਹ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਨਿਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦਖ਼ਲ ਦੇਣ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਂਜ ਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਵਡੇਰੇ ਪਰਵਾਰ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਜਾ ਵੱਸ ਜਾਣਾ ਸਮਾਜਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹਤ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

ਪਰ ਸੁਰਜੀਤ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਉਸਨੂੰ ਮਨੋਹਰ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੀ ਹੋਈ। ਕਈ ਵਕਤੀ ਵਲੇਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਲਭ ਲਿਆ ਹੈ; ਉਹ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਵਲ ਮੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਮਨੋਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਅੱਧੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਾਮਾਂ ਬੇਰੀਵਲੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਸੀ, ਹਰ ਸਨਿੱਚਰ ਦੀ ਰਾਤ ਵੀ ਓਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਸੁਰਜੀਤ ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੋਸਤ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ। ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਸਾਦਾ ਜਿਹੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਇਸ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਏਨੀ ਡੂੰਘੀ ਦੋਸਤੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾ ਹੋਈ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਲੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਢੇ ਮਹਾਨਗਰੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਆਸ-ਆਰਾਈਆਂ ਵਾਲਾ ਖਾਨਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੁਰਜੀਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਨੋਹਰ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਦਸ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਕੀ ਹੈ। ਸੁਰਜੀਤ ਦੀਆਂ ‘ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਨਾ ਕਤਰਾਣ, ਆਪਣੇ ਖਾਸੇ ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ’ ਵਾਲੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪੋਂਹਦੀਆਂ। ਉਸਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਕਤਰਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਚਾਹਤ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਦਿਲ ਉਹ ਕਿਉਂ ਦੁਖਾਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਣਾ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਹੋਰ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੋਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਗਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਭਾਰ ਲਾਹਣ ਲਈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਬੋਝ ਕਿਉਂ ਲੱਦ ਦੇਵੇ! ਉਂਜ ਵੀ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭਾਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਸਭ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਭਰਮ ਸਨ। ਉਹ ਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਹਰ ਨਿੱਕੀ ਗਲ ਦਾ ਬੇਲੋੜਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਫਾਲਤੂ ਬਹਿਸਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬੇ-ਸਿਰਪੈਰ ਨਿਚੋੜ ਕੱਢਦੇ ਸਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਨੋਹਰ ਮੁਤਾਬਕ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾ ਨਾਲ ਸਾਂਝਿਆਂ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੋ ਜਿੱਥੇ ਹੈ, ਖੁਸ਼ ਰਹੋ।

ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਨੋਹਰ ਚੀਕਣੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਅੜਨਾ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਜਿਹਾ ਗੁਣ ਸੀ; ਕੂਲੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਕਰਤੜੇ ਡੌਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਮਨੋਹਰ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ। ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਇਸਰਾਰ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਸੁਝਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਰਲ ਕੇ ਪੂਰਾ ਘਰ ਕਰਾਏ ਤੇ ਲੈ ਲੈਣ, ਉਸਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਾਰਾਂ ਬਾਈ ਪੰਦਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜੇਕਰ ਪੰਜਵਾਂ ਜਣਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਜਾਂ ਭਰਾ-ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਕੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਜਾਂ ਸ਼ੰਕਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਫਲੈਟ ਕਰਾਏ ਤੇ ਨਾ ਲਿਆ, ਖਰੀਦ ਲਿਆ। ਫਲੈਟ ਖਰੀਦਣ ਬਾਰੇ ਹੰਢਲਾ ਮਾਰਨ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ ਉਸ ਕੋਲ ਹੈ ਸਨ, ਸਿਰਫ਼ ਮਨੋਹਰ ਦੀ ਆਮਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਨੇ ਸਾਲ ਜਿਹੜੀ ਬੰਬਈ ਵਕਤੀ ਠਾਹਰ ਹੀ ਜਾਪਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਮਨੋਹਰ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਪੱਕਾ ਬਸੇਰਾ ਜਾਪਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। ਵਰਸੇਵਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੇੜੇ, ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਨਵੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅੰਧੇਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਇਹ ਥਾਂ ਜ਼ਰਾ ਦੂਰ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਸਸਤੀ ਵੀ ਸੀ। ਦੋ ਬੈਂਡਰੂਮ ਤੇ ਹਾਲ ਕਮਰੇ ਵਾਲਾ ਫਲੈਟ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਆਰਥਕ ਔਖਿਆਈ ਨਾ

ਹੋਈ। ਰਸੋਈ ਸਮੇਤ, ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਲ ਖੁਲ੍ਹਦੀਆਂ ਸਨ, ਸੂਰਜ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਮੱਲੋਮੱਲੀ ਵੜ ਆਂਦਾ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਵੜ ਵਰਸੇਵਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੱਛੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਹਵਾੜ ਵੀ ਆਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਉਸਦੀ ਆਦਤ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਆਏ ਗਏ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ। ‘ਘਾਟੀ’ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ਮੱਛੀ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਕਦੇ ਮੁਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪੀ।

ਸੁਰਜੀਤ ਤੇ ਮਨੋਹਰ ਦਾ ਫਲੈਟ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਸਨ। ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ਾ ਹੀ ਇਮਾਰਤਕਾਰੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਕੋਲ ਘਰ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜਾਣ ਦੇ ਸੁਹਜ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੀ, ਮਨੋਹਰ ਰਸੋਈ ਤੇ ਸਫ਼ਾਈ ਦਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਕੀ ਦੋਸਤ ਤੇ ਕੀ ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਘਰ ਦੇ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਘਰ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਕੰਧ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਰਿੜ੍ਹਵੇਂ ਪੱਲੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਪਰਦਾ ਲੁਆ ਲਿਆ। ਬਹਿਣ ਕਮਰਾ ਵੱਡਾ ਵੱਡਾ ਲਗਣ ਲਗ ਪਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਵੱਖਰੇ ਸੌਣ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਰਸੋਈ ਦੇ ਬਾਰੀ ਲਾਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਮੇਜ਼ ਬਣਵਾ ਲਈ; ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਖਾਣਾ ਖਾਦਿਆਂ ਭਰਮ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਗਰ ਕੰਢੇ ਪਿਕਨਿਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰਗ ਫੁਟ ਦੇ ਫਲੈਟ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਵਿਓਂਤ ਲਿਆ ਕਿ ਮਾਲਾਬਾਰ ਹਿਲ ਦੇ ਅਮੀਰ ਤੇ ਮੋਕਲੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ, ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨੋਹਰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋ ਸੁਰਜੀਤ ਤੇ ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਬੰਬਈਓਂ ਆਇਆ ਮਰਾਠੀ ਦੋਸਤ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਣ ਵਾਲਾ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸੀ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਕੀਲ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਆਇਆ ਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸਰਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਠਹਿਰਿਆ।

ਪਕਾਣ-ਖੁਆਣ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਤਾਂ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਹੈ ਹੀ ਸੀ, ਜੁਗਿੰਦਰ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਕਿ ਜੁਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੇ ਮੀਟ ਬਣਾਇਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਤਰਜ਼ ਦੀ ਤੜਕੇ ਵਾਲੀ ਦਾਲ ਬਣਾਈ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ, ਉਚੇਚ ਕਰ ਕੇ ਰੋਟੀਆਂ ਲਾਹੀਆਂ ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੁਰਜੀਤ ਤੇ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਚਾਵਲ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਸਨ।

ਜੁਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਵਰਸੇਵਾ ਮੁੜਦਿਆਂ ਰਾਤ ਦੇ ਅੱਠ ਵੱਜ ਗਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਡਰਿੰਕ ਲਈ, ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਤੇ ਏਨੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾਂ ਦਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਹੁਣ ਕੋਨਿਆਕ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਮਨੋਹਰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧ ਜਾਮ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੀਂਦਾ, ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਰਸੋਈ ਸਾਂਭ ਕੇ, ਦੋਵੇਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲੀਂ ਲੱਗਿਆਂ ਛੱਡ, ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ।

ਜੁਗਿੰਦਰ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦਾ ਫਰਕ ਸੀ। ਏਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸਮਾਨ ਜਾਪਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਏਨਾ ਘੱਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਯਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਬੇਤਕੱਲਫ਼ੀ ਹੋਵੇ। ਜੁਗਿੰਦਰ ਕੁਝ ਲੋਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇੱਕ ਗਲਾਸੀ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਦੂਜੀ ਹੋਰ ਪਾ ਲਈ। ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਥਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ, ਪਰ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਾਂ ਨਾਲ ਬਹਿਣਾ ਹੀ ਸੀ।

ਜੁਗਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਕਦੇ ਆਪਣੇ, ਕਦੇ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨੋਹਰ ਵਲ ਮੋੜਾ ਕਟ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਮਨੋਹਰ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ, ਉਸਦੇ ਪਕਾਏ ਖਾਣੇ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਏਨਾ ਵਧੀਆ ਦੋਸਤ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਹੇ ਕਿ ਮਨੋਹਰ ਉਸਦਾ ਦੋਸਤ ਨਹੀਂ ਜੀਵਨ-ਸਾਥੀ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਮਾਰੇ ਹੋਏ ਜੁਗਿੰਦਰ ਨਾਲ ਗਲ ਲਮਕਾਣ ਤੋਂ ਕਤਰਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਉਸਨੂੰ ਮਨੋਹਰ ਦਾ ਆਖਿਆ ਚੇਤੇ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰ ਗਲ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਸਮਝਾਣ ਦੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਜੁਗਿੰਦਰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਨੋਹਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਿਆ। ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਕਿੱਸਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੁੱਛਣ ਲਗ ਪਿਆ ਕਿ ਜੁਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਰਾਤ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤ ਦੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

“ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਲੈਣ ਤੇ ਜੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅੱਜ..”

“ਕੀ..?”

“ਦੇਖਾਂ ਤੇ ਸਹੀ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਲੇ ਸੈਕਸ ਦਾ ਕੀ ਸੁਆਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

“ਭਰਾ ਜੀ, ਐਵੇਂ ਯੱਭਲ ਮਾਰਨੇ ਬੰਦ ਕਰੋ, ਤੇ ਸੌਂ ਜਾਓ ਹੁਣ,” ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਗਲਬਾਤ ਦੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਮੁੜ ਜਾਣ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। ਜੁਗਿੰਦਰ ਨੇ ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਨਿਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਜ਼ਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਉਦੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ, ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, “ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣੋ, ਮੈਂ ਆਪੇ ਦਸ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲ ਹਾਂ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ”।

ਜੁਗਿੰਦਰ ਨੇ ਨਾ ਉਦੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ, ਨਾ ਪਿੱਛੋਂ ਕਦੇ ਕੁਝ ਪੁੱਛਿਆ। ਅੱਜ ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ?

“ਮੈਂ ਯੱਭਲ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ, ਯਾਰ..”, ਜੁਗਿੰਦਰ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਯਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੂੰ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਸੌਂ ਜਾ, ਮੈਂ ਮਨੋਹਰ ਨਾਲ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਹੀ ਇਜ਼ ਰੀਅਲੀ ਕਿਊਟ..”।

“ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਉਠੋ ਤੇ ਜਾਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਜਾਵੋ, ਬਸ”।

“ਨਾਰਾਜ਼ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ਯਾਰ, ਭਰਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਸ਼ੇਅਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ? ਇੱਕ ਰਾਤ ਦੀ ਹੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਉਹਨੂੰ ਖੋਹ ਕੇ ਤਾਂ ਲੈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ..”।

“ਜੁਗਿੰਦਰ, ਯੂ ਡੋਂਟ ਨੋ ਵੂਟ ਯੂ ਆਰ ਸੇਇੰਗ। ਐਵੇਂ ਅਵਾ ਤਵਾ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹੋ..ਜਸਟ ਗੈੱਟ ਅਪ ਐਂਡ ਗੋ ਟੂ ਸਲੀਪ”, ਹੁਣ ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖਾਨਦਾਨੀ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਨ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਬੜਾ ਪੌਜ਼ੇਸਿਵ ਹੈਂ ਬਈ.. ਚਲ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਲਈ ਜਾਣ ਦੇ ਉਸ ਕੋਲ, ਬਾਦ ਵਿੱਚ ਤੇਰੀ ਵਾਰੀ...”, ਜੁਗਿੰਦਰ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਦੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਉੱਘੜਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਭਾਬੀ ਜੀ ਨਾਲ ਸੌਣ ਦਿਓ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਲੱਗੇਗਾ?”, ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਜ਼ਾਬਤੇ ਵਿੱਚ ਰਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦੇ ਮਾਰੀ।

“ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਤੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ? ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਹੈ ਤੈਨੂੰ.. ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਬਾਰੇ...,” ਜੁਗਿੰਦਰ ਨੇ ਫੁੰਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ।

“ਚੁਭੀ ਨਾ ਗੱਲ ਹੁਣ..? ਮਨੋਹਰ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਬਹਿ ਕੇ, ਮਨੋਹਰ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਘਟੀਆ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ?”, ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਸੁਰ ਵੀ ਢੇਰ ਤਲਖ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੱਲ ਹੁਣ ਹੱਦੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ.. ਹੂੰਹ.. ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮਾਇਨੇ ਵੀ ਪਤਾ ਹਨ ਤੈਨੂੰ? .. ਬਲੱਡੀ ਹੋਮੋ?”

ਜੁਗਿੰਦਰ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਰਾਤ ਸੁਰਜੀਤ ਉਸਨੂੰ ਚਪੇੜ ਕੱਢ ਮਾਰਦਾ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਲੱਡੀ ਹੋਮੋ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਹੋ..? ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤੈ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਕੀ ਹੁੰਦੈ... ਬੀਵੀ ਕੋਲੋਂ ਇੱਕ ਰਾਤ ਦੂਰ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਥਾਂ ਲਾਰ ਟਪਕਣ ਲਗ ਪਈ। ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਹੋ? ਬਲੱਡੀ ਹੈਟਰੋ, ਜਾਂ ਸਿੰਪਲੀ ਬਲੱਡੀ ਬਾਸਟਰਡ ..?”, ਝਗੜਾ ਉਸ ਮੋੜ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕਰੋ, ਕੀਤੇ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਜੁਗਿੰਦਰ ਦੀ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਆਖਰੀ ਫੇਰੀ ਸੀ।

ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਗੱਲ ਮਖੌਲ ਵਿੱਚ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ, “ਭਰਾ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋ ਕੇ ਜੇ ਕੁਝ ਉੱਚਾ ਨੀਵਾਂ ਕਹਿ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਸੁਣ ਲੈਂਦਾ। ਏਨਾ ਲਾਲ ਪੀਲਾ ਹੋਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ? ਨਾਲੇ ਤੇਰੇ ਹੀ ਤਾਂ ਭਰਾ ਹਨ, ਤੇਰੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ੌਂਕ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡਾ ਖਾਨਦਾਨੀ ਸ਼ੌਂਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ.. ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਹੀਦਾ ਹੈ..”।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੋਲ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਵਿੱਚ ਉਡਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਾ ਸੁਭਾ ਸੀ, ਨਾ ਮਰਜ਼ੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਮਨੋਹਰ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜ ਪਿਆ ਜਿਹੜਾ ਉਸਨੂੰ ਅਕਲੋਂ ਹੀ ਖਾਲੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਜਿਸਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈ ਰਹੀ ਕਿ ਜੁਗਿੰਦਰ ਨੇ ਅਸੂਲਨ ਕਿੰਨੀ ਘਟੀਆ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

“ਹਾਂ, ਹਾਂ.. ਸਾਰੀ ਅਕਲ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਪੱਲੇ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਘਾਟੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਹਰ ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜ਼ਰਬ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਲਈਦੀ ਹੈ। ਗੱਲੇ ਗੱਲੇ ਲੜ ਕਿਵੇਂ ਪਈਦਾ ਹੈ? ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਲੱਠ ਚੁੱਕਣਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖੇ..ਤੇ ਬਾਤ ਦਾ ਬਤੰਗੜ ਬਣਾਣਾ ਵੀ,” ਮਨੋਹਰ ਵੀ ਅੜ ਗਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰੇਲੂ ਝਗੜਾ ਤਾਂ ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਦੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ, ਪਰ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਰਾਤ ਪਈ ਇਹ ਦਰਾੜ ਵੱਡਾ ਪਾੜ ਬਣ ਗਈ। ਜੁਗਿੰਦਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਤਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਮਨੋਹਰ ਨਾਲ ਇਹ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਸਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦਾ ਹਰ ਕਦਮ, ਹਰ ਟਿੱਪਣੀ ਇਹੋ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਉਸ

ਰਾਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰਹੀ ਪਰ ਜੁਗਿੰਦਰ ਨੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬੰਬਈ ਭਾਂਵੇਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਰਜ਼ੀ ਰਹੇ, ਸੁਰਜੀਤ ਆਪਣੇ ਰਖੇਲ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਨਾ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇ।

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਮਨੋਹਰ ਤਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚੀਆਂ, ਉਸਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੋਇਆ, “ਤੁਹਾਡੇ ਟੱਬਰ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਪਾਣ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਰਵਾਜ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬਸ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਓ, ਤਾਂ ਮੁੜ ਲੱਥਣ ਦਾ ਨਾਂਅ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ਤੂੰ ਛੋਟਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲ ਕਰ ਕੇ ਮਾਮਲਾ ਖਤਮ ਕਰ.. ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਕੁਝ ਘਸਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ”।

“ਤੂੰ ਸਮਝਦਾ ਨਹੀਂ ਮਨੋਹਰ, ਗੱਲ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਜਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੁਲਝ ਸਕਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੁਗਿੰਦਰ ਦਰਅਸਲ ਰਿਪ੍ਰੈਸਡ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲ ਹੈ..”।

“ਕੀ ਹੈ?”, ਸੁਰਜੀਤ ਦੀਆਂ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇਸ਼ਨਾਂ ਮਨੋਹਰ ਲਈ ਬੜੀਆਂ ਓਪਰੀਆਂ ਸਨ। ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲਾਏ ਨੂੰ ਹੀ ਸੈਕਸ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖੋਂ ਵਿਚਾਰਨ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਬਹਿਸਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਇੱਕ ਜਣਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ : ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲ ਤੇ ਹੈਟਰੋਸੈਕਸੂਅਲ, ਹੋਰ ਸਭ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ‘ਸ਼ੇਡਜ਼’ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਈਸੈਕਸੂਅਲ ਇੱਕ ਤੀਜੀ ਕੈਟੇਗਰੀ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ: ਕਿਉਂਕੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਰਦ ਤੇ ਔਰਤ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਫ਼ੇਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਅਮਰੀਕਾ ਰਹਿ ਕੇ ਮੁੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਨੇ ਭੰਬਲਭੂਸਾ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਟਰਾਂਸਜੈਂਡਰ ਤੇ ਟਰਾਂਸਸੈਕਸੂਅਲ ਵਰਗੇ ਭਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਸੁਣਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਬਹਿਸਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲਗਦੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਇਹ ਦੋਸਤ ਸਿਰਫ਼ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਆਏ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ, ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ‘ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਕੇ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲੋ ਏਕ ਹੋ ਜਾਓ’ ਵਰਗੇ ਨਾਅਰੇ ਮਾਰਦੇ ਘਰੇ-ਘਰੀ.. ਰੋਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਾਰ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਟਿਕਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ”। ਪਰ ਏਨੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਦਾ ਮੂਕ ਵਾਚਕ ਰਹਿ ਚੁੱਕਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰਿਪ੍ਰੈਸਡ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ।

“ਰਿਪ੍ਰੈਸਡ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲ, ਯਾਨੀ ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਹੜਾ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਸੌਣਾ ਤਾਂ ਚਾਂਹਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਖਾਹਸ਼ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ.. ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਚਾਹਤ ਬਾਰੇ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਬਸ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਇਹ ਲਾਲਸਾ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ.. ਤੇ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹੋ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ.. ਇਸ ਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾਣ ਲਈ ਅਜੇਹੇ ਲੋਕ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲਿਟੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ.. ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ, ਮਤੇ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੇ ਨੂੰ ਨਾ ਪਛਾਣ ਲਵੇ ਤੇ ਉਹ ਨਸ਼ਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਖਤਰਨਾਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਖਾਹਸ਼ ਦੀ ਖ਼ਲਾਸੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸ ਜਣੇ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਪੁਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਲੋਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ...”

“ਤੂੰ ਵੀ ਬਸ... ਤੂੰ ਤੇ ਤੇਰੀਆਂ ਥਿਊਰੀਆਂ! ਤੂੰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਂਹਦੈਂ ਕਿ ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਮੁਜਰਮ ਹੈ?”

“ਮੈਂ ਇਹ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੁਗਿੰਦਰ ਜਿਹੜਾ ਏਨੀਆਂ ਟਾਹਰਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹੈ, ਉਸਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ ਉਹ”।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਇਸ ਨਵੀਂ ਸ਼ਬਦਘਾੜ ਦੀ ਸਮਝ ਪਈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਉਂਜ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਮਗਜ਼ਪੱਚੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਹਾਂ, ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਪਰ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਅੜੀਅਲ ਜਿਹੀ ਬੇਰੁਖੀ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦੀ ਹੋਈ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਭਰਜਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮੋਹ ਕਰਦੀ; ਕੋਈ ਦਿਨ-ਤਿਹਾਰ ਨਾ ਭੁਲਾਂਦੀ, ਸੁਰਜੀਤ ਤੇ ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨਾਂ ਵੇਲੇ ਵਧਾਈ ਦੇ ਫ਼ੋਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਵਿਚਲੀ ਅਸਲੀ ਤੇ ਪੀਡੀ ਤੰਦ ਕਲਿਆਣੀ ਸੀ।

ਕਲਿਆਣੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੁੱਜੂ ਚਾਚੇ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮਨੋਹਰ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸਦਾ ਡਾਹਵਾ ਨੇਹੁ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੱਡੀ ਹੋਕੇ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਔਫ਼ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਆਈ। ਹੋਸਟਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਅੱਕੀ, ਘਰ ਦਾ ਨਿੱਘ ਲੋਚਦੀ ਹਰ ਮਹੀਨੇ-ਡੇਢ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਬੰਬਈ ਦਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟਸੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਦਾ ਛੱਡ ਚੁੱਕਾ ਮਨੋਹਰ ਹੁਣ ਘਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਲਿਆਣੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਕਲਿਆਣੀ ਨੂੰ ਚਾਚਾ ਘੱਟ ਤੇ ਦੋਸਤ ਵਧ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਅੜੀਆਂ ਤੇ ਬਚਪਨੀਆਂ ਉਹ ਹੁਣ, ਵੱਡੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਸੁੱਜੂ ਚਾਚੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਨੋਂ ਸੰਗਦੀ ਸੀ, ਮਨੋਹਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਮਰਾਠੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਮਨੋਹਰ ਕਾਕਾ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਂਦੀ ਸੀ। ਸੁਰਜੀਤ ਤਾਂ ਇੱਕ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੁੜਦਾ, ਪਰ ਮਨੋਹਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ, ਜਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਜਿਨਾ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਉਹ ਘਰ ਹੋਵੇ,

ਕਲਿਆਣੀ ਨਾਲ ਜਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਖਾਤਰਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਲੰਘਦਾ ਸੀ। ਛੁੱਟੀ ਆਈ ਕਲਿਆਣੀ ਦੇਰ ਤਕ ਸੌਂ ਸਕੇ, ਇਸਲਈ ਮਨੋਹਰ ਸਵੇਰੇ ਝਾੜੂ-ਪੋਚਾ ਕਰਨ ਆਂਦੀ ਬਾਈ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵੜਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਂਦਾ; ਤੇ ਫੇਰ ਉਸਦੇ ਉੱਠਣ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਕਲਿਆਣੀ ਨੂੰ ਕੀ ਖਾਣਾ ਪਸੰਦ ਹੈ, ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਮਨੋਹਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਵੈਸ਼ਨੋ ਖਾਣੇ ਦੀ ਅੱਕੀ ਕਲਿਆਣੀ ਲਈ ਰੋਜ਼ ਮੱਛੀ ਜਾਂ ਮੀਟ ਬਣਦੇ। ਮੱਛੀ ਬਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਆਪ ਜਾਕੇ ਮਨੋਹਰ ਤਾਜ਼ਾ ਮੱਛੀ ਲਿਆਂਦਾ; ਉਸਦੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਕੂਲੇ ਪਰਮਲ ਲਭਦਾ ਫਿਰਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਾ ਭਰ ਕੇ ਤਲਦਾ, ਸਾਬੂਦਾਣੇ ਦੀ ਖੀਰ ਬਣਾਂਦਾ। ਕਲਿਆਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਵੀ ਕਿ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਏਨਾ ਉਚੇਚ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮਨੋਹਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਸਗੋਂ ਉਹ ਲੋਕ ਵੀ ਜ਼ਾਇਕੇਦਾਰ ਖਾਣਾ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸੁਰਜੀਤ ਤੇ ਉਹ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਦਾਲ ਚੌਲ ਖਾ ਕੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ: ਆਪਣੇ ਲਈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਖਾਸ ਕਰਨ ਤੇ ਜੀਅ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਕਲਿਆਣੀ ਨੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮਨੋਹਰ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੀਹੋਂ ਹਟਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਲ ਵਾਕਫ਼ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲੀਹੋਂ ਹਟਕੇ ਦੇਖਣਾ ਵੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਸੌਣ-ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਝਾਕਣ ਦੀ ਆਦਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਗਲ ਸਭ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ। ਕਲਿਆਣੀ ਦੀ ਹੀ ਉਮਰ ਦੇ ਗਲੀ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਦਬੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ‘ਛੱਕਾ’ ਜਾਂ ‘ਗੁੜ’ ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਢੇਮਾਂ ਵਜਦੀਆਂ ਵੀ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਹਾਂ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਜਿਹੇ ਮੁਸ਼ਟੰਡਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕਦੀ ਕਦੀ ਮਨੋਹਰ ਹੈਰਾਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ, ਤੇ ਖੁਸ਼ ਵੀ : ਟੀਵੀ ਦੇ ਚੈਨਲਾਂ ਤੇ ਸਮਲਿੰਗਕਤਾ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਬਹਿਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਕੁਝ ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ-ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਸਮਲਿੰਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਵੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਮ ਜਾਂ ਝਿਜਕ ਦੇ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ, ਫੈਸ਼ਨ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲੇਖਕ ਤਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਿਸਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦੇਣ ਲਈ ਡਾਕਟਰ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ, ਵਕੀਲ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਸਿਵਾਏ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਸਮਲਿੰਗਕਤਾ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰ ਗਰਦਾਨਦਾ ਸੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਕਿੰਨੀ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ, ਕਿੰਨੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸੀ! ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਜੀਤ ਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਯਾਦ ਆਂਦੀਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸਨੂੰ ਫ਼ਾਲਤੂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਟੀਵੀ ਤੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦਮ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹਰ ਜਣੇ ਖਣੇ ਕੋਲ ਨਸ਼ਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਚੋਰੀ ਢੱਕ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਨੋਹਰ ਤੇ ਕਲਿਆਣੀ ਖਾਣਾ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਮਨੋਹਰ ਨੇ ‘ਬੋਂਬਿਲ’ ਮੱਛੀ ਤਲੀ ਸੀ; ਬੰਬਈ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨਿਰੀ ਪਣੀਅਲ ਪਤਲੀ-ਪਤੰਗ ਮੱਛੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਦੇ ਦਾ ਪਲੇਥਣ ਲਾਏ ਬਿਨਾ ਤਲਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਝੱਟ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਏਸ ਪੇਤਲੇ ਕਵਚ ਵਿੱਚ ਲਿਪਟੀ ਇਹ ਕੰਡਾ-ਰਹਿਤ ਮੱਛੀ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਖੁਰ ਖੁਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਲਿਆਣੀ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਛੇ ਛੇ ਮੱਛੀਆਂ ਨਘਾਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

“ ਤੂੰ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬਣ, ਪਰ ਮੱਛੀ ਘਾਟੀਆਂ ਵਾਂਗ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈਂ...,” ਮਨੋਹਰ ਕਲਿਆਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ੌਂਕ ਨਾਲ ਖਾਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ ਮਨੂੰ ਕਾਕਾ, ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਤਾਂ ਘਾਟਣ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਕਰੋ ਏਨੀ ਸਵਾਦ ਮੱਛੀ”। ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ‘ਘਾਟੀ’ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਕਈ ਰੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਕਲਿਆਣੀ ਵੀ ਵਾਕਫ਼ ਸੀ।

“ ਵੈਸੇ ਕਾਕਾ, ਕਦੀ ਕਦੀ ਖਿਆਲ ਆਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰੋਂ ਭਾਂਵੇਂ ਵੱਖਰਾ ਦਿਸਦਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਮੁੜ ਘਿੜ ਕੇ ਓਸੇ ਸੱਚੇ ਵਿੱਚ ਢਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...”

“ਕੀ?”

“ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਤੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨਲ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨਲ ਹੈ.. ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ?”

“ਸੁਰਜੀਤ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਹਵਾਈ ਡਾਇਲਾਗ ਨਾ ਮਾਰ.. ਮੇਰੇ ਸਿੱਧੜ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਤੂੰ ਜ਼ਰਾ ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸ ਕਿ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਏਂ?”

“ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ..ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਭਾਂਵੇਂ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਂਦੇ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਓਸੇ ਸੱਚੇ ਵਿੱਚ ਢਲ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਢਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ..”

“ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਾੜੀ ਗਲ ਕੀ ਹੈ?” ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਕਲਿਆਣੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

“ਮਾੜੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਾਕੂ, ਕਿ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ.. ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਵੀ ਹੁਣ ਓਸੇ ਨਾਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਢਲ ਗਏ ਹੋ”।

“ਤੇ ਤੇਰੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕੌਣ ਪਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਕੌਣ ਪਤਨੀ?” ਮਨੋਹਰ ਹੱਸ ਪਿਆ।

“ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਤਨੀ ਵਾਲਾ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਹੈ। ਘਰ ਦੀ ਦੇਖਰੇਖ ਤੁਹਾਡੇ ਜ਼ਿੰਮੇ, ਰੋਟੀ ਪਕਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤੁਹਾਡਾ, ਬਜ਼ਾਰ ਜਾ ਕੇ ਸਬਜ਼ੀ-ਭਾਜੀ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ..”

“ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਜਿਹੜਾ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਤੀਕ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ?”

“ਐਗਜ਼ੈਕਟਲੀ ਕਾਕੂ, ਇਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ... ਹਰ ਮਰਦ ਕਿਉਂਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤਨਖ਼ਾਹ ਲੈ ਕੇ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਰੋਟੀ ਬਣਾਏ ਪਤਨੀ, ਬੱਚੇ ਸਾਂਭੇ ਪਤਨੀ, ਘਰ ਸਾਫ਼ ਰੱਖੇ ਪਤਨੀ... ਤੇ ਫੇਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਰਾ ਇਹ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਾਕੂ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਹੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਸਾਰੇ ਘਰ ਦਾ ਭਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਹੈ... ਤੁਸੀਂ ਭਲਾ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ? ਚਾਚੂ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਕਮਾ ਸਕਦੇ ਹੋ..”, ਕਲਿਆਣੀ ਉਸ ਰੋਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਤੈਸ਼ ਦੀ ਧਾਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਣ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹੀ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਹਾਸਾ ਆ ਗਿਆ, “ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ?”

“ਮਤਲਬ?”

“ਮਤਲਬ ਇਹ, ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਮਿਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਕਿ ਸੋਚਦੀ ਤੂੰ ਵੀ ਸੱਚੇ ਵਿੱਚ ਢਲ ਕੇ ਹੀ ਹੈਂ”, ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਕਲਿਆਣੀ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਦੀ ਨਕਲ ਉਤਾਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਕੀ ਤੂੰ ਕਦੇ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਤੇ ਘਰ ਸਾਂਭਣਾ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਕਿ ਇਹ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਮੈਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਪਸੰਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?”

“ਪਰ ਔਰਤਾਂ ਕੌਲ ਚੋਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਘਰ ਸਾਂਭਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ..”, ਕਲਿਆਣੀ ਦਾ ਰੋਹ ਬੈਠ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਝੱਗ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਸੀ।

“ਕਲਿਆਣੀ, ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਕਹਿਨਾਂ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਚੋਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਗਲ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਪੱਕਾ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਅਕਾਊਟੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਰਤਾ ਵੀ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਓਥੇ ਮੈਂ ਵਗਾਰ ਕਟਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਤੇਰੇ ਲਈ ਮੱਛੀ ਤਲਣ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਮਜ਼ਾ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੁਣ ਮੱਛੀ ਖਾਹ..”

ਕਲਿਆਣੀ ਦੀ ਬਚਦੀ ਝੱਗ ਵੀ ਬਹਿ ਗਈ।

“ਕਾਕੂ, ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀ? ਵੈਸੇ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਦੋ ਜਣੇ ਬਿਨਾ ਲੜੇ ਲਗਾਤਾਰ ਇਕੱਠੇ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ?”, ਕਲਿਆਣੀ ਨੇ ਸਵਾਲ ਕਰਕੇ ਆਪ ਹੀ ਜਵਾਬ ਵੀ ਦੇ ਲਿਆ।

“ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਲੜਾਈ ਕਰਾਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਈ.. ਅੱਜ ਬੜੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਹੈਂ?”, ਉਂਜ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਲਿਆਣੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਾਕੂ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿਰੀਆਂ ਲਾਡਲੀਆਂ ਵਲੱਲੀਆਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਹੁਣ ਬਾਲਗ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

“ਨਹੀਂ, ਕਾਕੂ.. ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਵੀਹ ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹੋ.. ਕਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੜਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ...”

“ਤੂੰ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਪਤਨੀ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ..”

“ਮਤਲਬ?”

“ਮਤਲਬ ਇਹ, ਕਿ ਤੇਰਾ ਚਾਚਾ ਜਦੋਂ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਹੇਠਾਂ ਲਾਹਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਹਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ.. ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਵਾਂਗ”।

ਕਲਿਆਣੀ ਹਸ ਪਈ। ਮਰਾਠੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲਾ ਮਨੋਹਰ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਕਿਤਾਬੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

“ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਵਾਂਗ ਇਸ ਅਹਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹੋ?”

“ਤੇਰਾ ਚਾਚਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਗਲਤ ਗਲ ਤੇ ਵੀ ਅੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਗਲ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਵੀ ਛੱਡਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਲੜਾਈ ਕਈ ਦਿਨ ਨਾ ਮੁੱਕੇ.. ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਾਂਗ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਸੁੱਜੇ ਮੂੰਹ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਸੋ ਛੱਡ ਦੋਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗਲ.. ਪਰ ਇੱਕ ਗਲ ਦੱਸਾਂ, ਜੇ ਉਸ ਤੱਤੇ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗਲ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੇਰੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ। ਇਹ ਗੁਰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਰਤਣਾ ਵੀ,” ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਹਸਦਿਆਂ ਕਲਿਆਣੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅੱਖ ਦਬਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ। ਤੇ ਕਲਿਆਣੀ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਿੱਖਿਆ!

ਹੁਣ ਕਲਿਆਣੀ ਦੀ ਮਾਂ ਲਈ ਇਹ ਗੁਰ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੀ ਲੰਘ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਚੱਲੇ ਨੇ, ਦਿਲ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਦੌਰਾ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਜੁਗਿੰਦਰ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਆਪਣੇ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ; ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾ ਸਕਣ ਦੀ ਮੋਹਲਤ ਵੀ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਚੰਗਾ ਭਲਾ, ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਇਨਸਾਨ ਅਚਾਨਕ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਸਵੇਰੇ ਹੈ ਸੀ, ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਫਲਾਈਟ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੰਸਕਾਰ ਹੋਇਆ, ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਉਠਾਲਾ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਵਾਪਸ ਬੰਬਈ ਆ ਗਿਆ। ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਜਾਂ ਕਹੋ ਉਸ ਹਾਦਸੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਲਿਆਣੀ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਬੰਬਈ ਫੇਰੀ ਹੈ।

ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਜਿਸ ਕੁੜੀ ਦਾ ਪਿਓ ਮਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਮਿਲੇ ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਵੀ ਨਾ ਕਰੇ; ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਸੀ। ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਤਰਕ ਕਿ ਮੌਤ ਦੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਅਫਸੋਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਉਸਦੀ ਸਮਝੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਠੀਕ ਹੈ, ਕਿ ਭਾਬੀ ਤੇ ਕਲਿਆਣੀ ਨਾਲ ਉਹ ਫੋਨ ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਇੰਜ ਜਤਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਦੇ ਇਹ ‘ਸ਼ਹਿਰੀ ਚੋਂਚਲੇ’ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਬੇਹੂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗ਼ੈਰ-ਮਨੁੱਖੀ ਵੀ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਂਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰੇ ਸਹਿਜ ਬੇਵਾਸਤਗੀ ਦਾ ਢੋਂਗ, ਮਨੋਹਰ ਉਹੋ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਲਿਆਣੀ ਆਈ; ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਦ।

“ਹੈਲੋ ਕਾਕੂ, ਹੈਲੋ ਚਾਚੂ,” ਕਲਿਆਣੀ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਪਰਚੱਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਮਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਏਨਾ ਟਰੈਫਿਕ ਸੀ ਹਾਈਵੇ ਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੀ, ਘੰਟਾ ਲਗ ਗਿਆ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਆਂਦਿਆਂ”।

“ਤੂੰ ਮੂੰਹ ਹਥ ਧੋ ਲੈ, ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਹੈ,” ਕਲਿਆਣੀ ਦਾ ਰੇੜ੍ਹਵਾਂ ਟੈਚੀ ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ ਵਲ ਧੱਕਦਿਆਂ ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਮਾਸ-ਮੱਛੀ ਬਣਾਣ ਲਈ ਮਨੋਹਰ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਿਆ। ਕੁਝ ਸੰਸਕਾਰ, ਕੁਝ ਰੀਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਇੰਜ ਪੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਅਜੇਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੋਂਹਦੀ। ਪਰ ਉਚੇਚ ਉਸਨੇ ਫੇਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਕਲਿਆਣੀ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਹੀ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ।

“ਕਾਕੂ, ਤੁਸੀਂ ਫ਼ਰਾਂਸਬੀਨ ਏਨੇ ਸੁਆਦ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋ ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਰੈਸਪੀ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਟਰਾਈ ਕੀਤੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਉਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ..,” ਕਲਿਆਣੀ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਖਾਂਦਿਆਂ ਖੁਸ਼ ਸੀ।

“ਇਹ ਬਸ ਤੇਰੇ ਲਈ ਹੀ ਸੁਆਦ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਫਿੱਕੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਫੋਕੀ ਮਰਾਠੀ ਦਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ..”, ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ।

“ਚਾਚੂ, ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਪਾਪਾ ਵਰਗੇ ਹੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਬੇਮਤਲਬ ਚੋਭਾਂ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਖਾਨਦਾਨੀ ਆਦਤ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਕਾਕੂ?”

ਮਨੋਹਰ ਅਜੇ ਤਕ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਖ਼ਲਬਲੀ ਕਾਰਨ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਜੁਗਿੰਦਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕੰਡਾ ਉਸਦੇ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿਣਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਣਾ। ਹੁਣ ਗਲਬਾਤ ਨੇ ਆਪੇ ਹੀ ਜੁਗਿੰਦਰ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਵਲ ਮੋੜ ਕੱਟ ਲਿਆ ਸੀ। ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਵਿਰਲ ਮਿਲ ਗਈ: “ਭਰਾ ਜੀ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਚਲੇ ਗਏ, ਬੜਾ ਸਦਮਾ ਹੋਇਆ। ਭਾਬੀ ਜੀ ਲਈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਔਖਾ ਹੈ, ਏਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਦਾ ਤੁਰ ਜਾਣਾ..”

ਮਨੋਹਰ ਕਲਿਆਣੀ ਨਾਲ ਗਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਰਜੀਤ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਚੁਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਲ ਬਿਨਾ ਦੇਖੇ ਵੀ ਮਨੋਹਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਘੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ: ਅਖੇ, ਇਹ ਗਲ ਛੇੜੇ ਬਿਨਾ ਤੇਰਾ ਸਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ?

“ਯੈਸ, ਇਟ ਵਾਜ਼ ਏ ਬਿਗ ਸ਼ੌਕ ਫੌਰ ਆਲ ਅਵ ਅਸ: ਪਰ ਮਾਮਾ ਹੁਣ ਕਾਫ਼ੀ ਨਾਰਮਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ”।

ਕੰਡਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਭਾਰ ਲੱਥ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਉਹ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ: “ਤੇਰੀ ਨਵੀਂ ਨੌਕਰੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਲਗ ਰਹੀ ਹੈ ਤੈਨੂੰ?” ਕਲਿਆਣੀ ਨੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਐਕਸਪੋਰਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ।

“ਉਮਮ.. ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਾਕੂ। ਕੁਝ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਚੈਲੰਜ ਹੈ, ਉਸ ਪਾਸਿਓਂ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ..ਪਰ ਲੋਕ ਲਾਲੇ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਰਗ ਨਹੀਂ ਰਲਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ। ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦੀ ਸਮਝ ਹੈ, ਨਾ ਸੁਹਜ ਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਂਦੇ, ਪਰ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰਲੇ ਗਾਹਕ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਾਲੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕਰਕੇ ਚੁਣਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਅਜੇ ਤਾਂ ਕੰਮ ਚੱਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਕਦੋਂ ਤਕ ਨਿਭਦੀ ਹੈ!”

“ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਗਲ ਦੱਸਾਂ। ਤੇਰੇ ਲਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪੈਸੇ ਵਲ ਦੇਖਣਗੇ, ਤੇਰੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਤੇਰੇ ‘ਬਾਇਰ’ ਤੇਰੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਹਨ ਤਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੇਰੇ ਮਾਲਕ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦੇਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਗਾਹਕ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਤੇਰੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤੇ ਕੱਪੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਲੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਪਾਏ ਨਹੀਂ”, ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ।

“ਚਾਚੂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਪਾਪਾ ਨੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਗਲ ਕਹੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਬੈਠਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਗੱਲਾਂ ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੇਰ ਵੀ ਕਿੰਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਜੀਨਜ਼। ਵੈਸੇ ਪਾਪਾ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਬੁਰਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਕੰਧ ਜਿਹੀ ਸੀ; ਹੁਣ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾੜਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪਾਪਾ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਏਨੇ ਲਿਬਰਲ ਆਦਮੀ ਸਨ, ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗਲ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਏਨਾ ਹੋਮੋਫੋਬੀਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਗਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੀ ਰਹੇ..”

“ਚਲੋ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਸੋ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੁਣ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਕਾਹਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰੱਖੀਏ,” ਮਨੋਹਰ ਦੀ ਸੋਘ ਨੇ ਭਾਂਪ ਲਿਆ ਕਿ ਗਲਬਾਤ ਦਾ ਰੁਖ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਢਲਾਣਾਂ ਵਲ ਰਿੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਮੋੜਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

“ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿਰਫ਼ ਹੋਮੋਫੋਬ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਟ ਵਾਜ਼ ਮੋਰ ਕੌਂਪਲੀਕੇਟਿਡ ਦੈਨ ਦੈਟ..”, ਸੁਰਜੀਤ ਫ਼ੇਰ ਵੀ ਕਹਿਣੇ ਨਾ ਹਟਿਆ। ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਉਸ ਵਲ ਘੂਰੀ ਵੱਟੀ, ਪਰ ਸੁਰਜੀਤ ਉਸ ਵਲ ਦੇਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਤੇ ਜੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਕਿਹੜਾ ਟਲਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

“ਮਤਲਬ, ਚਾਚਾ ਜੀ?”, ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ, ਤੇ ਅਧੂਰੇ ਛੱਡੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਲੱਖ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਕਲਿਆਣੀ ਨੇ ਪੁੱਛਣਾ ਹੀ ਸੀ।

“ਕਲਿਆਣੀ, ਜੇਕਰ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿਰਫ਼ ਹੋਮੋਫੋਬ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਨਾ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਬਾਦ ਮੇਰੇ ਤੇ ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਪਿਛਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਉਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜੁਗਿੰਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰੋਬਲਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪ..”

“ਸਟੋਪ ਇਟ, ਸੁਰਜੀਤ,” ਮਨੋਹਰ ਸਿਰਫ਼ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ, ਡਾਢੇ ਗੁੱਸੇ ਜਾਂ ਖਿਝ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਹੋੜਵੇਂ ਲਫਜ਼ ਵਰਤਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਹੀਲੇ ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਪਾਣਾ ਚਾਂਹਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ‘ਸਟੋਪ ਇਟ’ ਕੋਈ ਘੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਲਿਆਣੀ ਨੇ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੇ ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਟਿੱਲ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਭਾਂਪ ਲਿਆ। ਆਖਰ ਕਿਹੜੀ ਅਜੇਹੀ ਗਲ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਾਕੂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਲੁਕਾਣਾ ਚਾਂਹਦੇ ਸਨ!

“ਕਾਕੂ, ਪਲੀਜ਼! ਆਈ ਵੌਂਟ ਟੂ ਨੋ.. ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਮੇਰੇ ਲਈ। ਚਾਚੂ, ਕੀ ਪ੍ਰੋਬਲਮ ਸੀ ਪਾਪਾ ਦੀ?” ਕਲਿਆਣੀ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰਾਂ ਤੇ ਖੜੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚਿਆਂ ਵਲ ਮੁਖ਼ਾਤਬ ਸੀ।

“ਜੁਗਿੰਦਰ ਦੇ ਹੋਮੋਫੋਬੀਏ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲ ਖ਼ਾਹਸ਼ਾਂ ਸਨ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਘੁਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸ਼ਾਇਦ। ਇਹੋ ਘੋਲ ਉਸਨੂੰ ਹੋਮੋਫੋਬ ਬਣਾਂਦਾ ਸੀ: ਆਪਣੀਆਂ ਅਪੂਰਤ ਖ਼ਾਹਸ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸ ਅੰਦਰ ‘ਗਿਲਟ ਕੰਪਲੈਕਸ’ ਸੀ, ਤੇ ਇਹ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅਜੇਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਈਰਖਾ ਵੀ ਰਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲਿਟੀ ਨੂੰ ਲੁਕਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਖ਼ਾਹਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਇਹੋ ਈਰਖਾ ਹੋਮੋਫੋਬੀਏ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਭਰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲਿਟੀ ਪ੍ਰਤੀ ਹਿਕਾਰਤ ਜਤਾਂਦਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਦੇ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਰਿਹਾ; ਸਾਰੀ ਉਮਰ”।

ਮਨੋਹਰ ਅਵਾਕ ਸੀ। ਸੁਰਜੀਤ ਆਪਣੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਮਰੇ ਭਰਾ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ! ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਗੇਅ-ਸੈਮੀਨਾਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਬਕਵਾਸ ਸੀ? ਹਰ ਗਲ ਨੂੰ ਥੀਸਸ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਕਹਾਂਦਿਆਂ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਮਾੜੀ ਆਦਤ ਸੀ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਕੋਈ ਓਹਲਾ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ.. ਜੋ ਜੀਅ ਕਰੇ ਬਕੀ ਜਾਓ। ਕੁੜੀ ਦੇ ਪਿਓ ਦਾ ਅਜੇ ਸਿਵਾ ਵੀ ਠੰਡਾ ਨਹੀਂ

ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਹ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਆਪਣਾ ਅਨੈਲਿਸਿਸ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਭਰਾ ਨਾਲ ਕਿੜ ਕੱਢਣ ਦੀ ਅਚਵੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕਲਿਆਣੀ ਹੈਰਾਨ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਕਤੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, “ਵੋਟ ਆਰ ਯੂ ਸੇਅਇੰਗ?... ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਹੈ.. ਆਈ ਮੀਨ, ਹਾਓ ਕੈਨ ਯੂ ਬੀ ਸੋ ਸ਼ਿਓਰ.. ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਦੇ.. ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਮਾਮਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ?”, ਕਲਿਆਣੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਕਿੰਨੇ ਸਾਰੇ ਉੱਘੜ-ਦੁੱਘੜੇ ਸਵਾਲ ਕਿਰੇ।

ਮਨੋਹਰ ਹੁਣ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇੱਕ ਵੀ ਲਫਜ਼ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣ ਸਕਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਕਲਿਆਣੀ ਦਾ ਭੌਂਕਕਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖ ਕੇ ਤੌਖਲੇ ਭਰੇ ਤਰਸ ਦੀ ਝੁਣਝੁਣੀ ਆਈ, ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਪੀਡੇ ਭਾਵ-ਰਹਿਤ ਚਿਹਰੇ ਵਲ ਦੇਖ ਕੇ ਰੋਹ ਦਾ ਕਾਂਬਾ ਛਿੜਿਆ।

“ਸੁਰਜੀਤ, ਤੂੰ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਸੀ? ਹੁਣ ਜਾਹ ਏਥੋਂ, ਬਾਕੀ ਦੀ ਗਲ ਕਲਿਆਣੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ.. ਜਾ, ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ, ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ? ਜਸਟ ਗੈੱਟ ਆਊਟ..” ਕਲਿਆਣੀ ਨੇ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਨੋਹਰ ਕਾਕਾ ਨੂੰ ਚਾਚੂ ਤੇ ਇੰਜ ਹਾਵੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਮੇਜ਼ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਕਿਸੇ ਝਾੜ ਖਾਧੇ ਬਾਲ ਵਾਂਗ ਚੁੱਪਚਾਪ ਸੌਣ-ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸੁਰਜੀਤ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਪਾਸੇ ਪਰਤਦਾ ਰਿਹਾ, ਮਨੋਹਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਕਿਤੇ ਕਲਿਆਣੀ ਰੋਣ ਹੀ ਨਾ ਲਗ ਪਈ ਹੋਵੇ.. ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਰਾਤ ਉੱਸੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਗ਼ਲਤ ਕੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ! ਕਲਿਆਣੀ ਕੋਈ ਬੱਚੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ... ਸੱਚ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹਰਜ ਵੀ ਕੀ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚਾਨਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਖਿਆਲ ਵੀ ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮਨੋਹਰ ਪੂਰੇ ਸਵਾ ਘੰਟੇ ਬਾਦ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਆਇਆ, ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਪਲੰਘ ਦੇ ਐਨ ਪਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਲੜਾਈ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਰੁੱਸੇ ਜਣੇ ਦਾ ਇਹੋ ਪੈਂਤੜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਇਹ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਲਈ ਸੱਦਾ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਿਸਕ ਕੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦਾ ਇਹ ‘ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ’ ਪਾਰ ਕਰੇ।

ਪਰ ਮਨੋਹਰ ਆ ਕੇ ਇੰਜ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਚੁੱ-ਚਰਾਂ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਨਿਰਾ ਮੁਰਦਾ, ਬੇਹਰਕਤ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਤੇ ਲੰਮੇ ਰੋਸੇ ਦਾ ਸੂਚਕ ਪੈਂਤੜਾ ਸੀ: ‘ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਂਹਦਾ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵੀ ਆਵੇਂ, ਸੋ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਗਨਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਰਿਹਾ। ਜਿੱਥੇ ਹੈਂ ਪਿਆ ਰਹਿ, ਤੇ ਸਮਝ ਲੈ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ’।

“ਮਨੂੰ”, ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਆਪਸੀ ਖ਼ਿਲਾਅ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ।

“ਓ, ਮਨੂੰ..”, ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ‘ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ’ ਤੇ ਰੀਂਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ।

“ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈਂ, ਮਨੂੰ?,” ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਲੱਤ ਮਨੋਹਰ ਦੀ ਵੱਖੀ ਛੋਹਣ ਲਗ ਪਈ।

“ਜਿੱਥੇ ਹੈਂ, ਪਿਆ ਰਹਿ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ ਨਾ ਕਰ,” ਆਖਰ ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ।

“ਕਲਿਆਣੀ.. ਕਲਿਆਣੀ ਠੀਕ ਹੈ?”, ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਪਈ ਕਿ ਗਲ ਕਿੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ।

“ਕਿਉਂ.. ਕੋਈ ਕਸਰ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਤੂੰ.. ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਹੋਵੇ। ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ.. ਪਰ ਉਸਦਾ ਤਾਂ ਪਿਓ ਸੀ ਉਹ। ਤੂੰ ਮੂੰਹ ਖੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਦਾ ਵੀ ਹੈਂ, ਕਿ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਕਿਸਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਕਿਉਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈਂ.. ਕਿ ਬੋਲਣ ਦਾ ਜੁਲਾਬ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਮੂੰਹ ਆਇਆ ਕਿਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਹੈਂ ਨਾ ਤੂੰ? ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ? ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਗਾਹੀ ਹੋਈ ਹੈ.. ਪਰ ਅਕਲ ਕੌਡੀ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ?”, ਇੱਕੋ ਸਾਹੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਮਨੋਹਰ ਉੱਠ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ, ਪਲੰਘ ਦੀ ਸਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਰਹਾਣਾ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ ਢੋਅ ਲਾ ਲਈ। ਸੁਰਜੀਤ ਏਸ ਮੁਦਰਾ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਫ਼ ਸੀ: ਭਲੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਮਨੋਹਰ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਵਰਗੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤੇਵਰ ਕਿਸੇ ਹਮਲਾਵਰ ਰੌਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸਨ।

“ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਲਿਆਣੀ ਏਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਏਨੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ..”

“ਕਿਉਂ, ਤੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ? ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਤੇ ਪਿਓ ਵਿਚਲੇ ਰੇੜਕੇ ਦਾ ਭੇਤ ਲਭ ਲਿਆ ਹੈ.. ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਪਰਵਾਰਕ ਭੇਤ ਜਾਣ ਕੇ ਬੜੀ ਹੌਲੀ ਫੁੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ? ਤੇਰੇ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਅਕਲ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਸੋਗ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤੇ ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਦਸ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਬਾਪ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਮੋਸੈਕਸੁਅਲ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗਲ ਸੀ?”

“ਕਿਉਂ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲ ਹੋਣਾ ਮਾੜੀ ਗਲ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਮਾੜੇ ਲੋਕ ਹਾਂ?”, ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਅਹੁੜਨ ਕਾਰਨ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਜਵਾਬੀ ਸਵਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

“ਓਅਅ.. ਸ਼ਟਅਪ ਸੁਰਜੀਤ। ਇਸ ਸ਼ਬਦਜਾਲ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਫਸਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰ.. ਤੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਸਵਾਲ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲਿਟੀ ਦੇ ਮਾੜੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਹੈਟਰੋਸੈਕਸੂਅਲਿਟੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਹੋਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਵਾਲ ਤੇਰੀ ਬੇਵਕੂਫੀ ਦਾ ਹੈ..ਜਿਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਤੇ ਕੀ ਲੁਕੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਐਬਸਟਰੈਕਟ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਹੋ, ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਸਿਆਣੇ.. ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਵੇਲੇ ਨਿਰੇ ਗਧੇ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਫਿਟ ਕੀਤੇ ਫਾਰਮੂਲਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ..”

“ਹੁਣ ਐਬਸਟਰੈਕਟ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ... ਤੂੰ ਹੁਣ ਕਲਿਆਣੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈਂ?”

“ਕਹਿੰਦਾ ਕੀ? ਮੂੰਹ ਤਾਂ ਏਨਾ ਵੱਡਾ ਤੂੰ ਟੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਝੂਠ ਤੁੰਨ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਐਵੇਂ ਬਚਪਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਤੈਨੂੰ ਭਰਾ ਜੀ ਤੇ ਸ਼ਕ ਜਿਹਾ ਸੀ, ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਕ ਜਿਸਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਵਾਧੂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ.. ਬਸ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਵਿੱਥ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲੱਭਣ ਲਈ ਤੂੰ ਕੋਈ ਥਿਊਰੀ ਜਿਹੀ ਘੜ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੇਰੀ ਆਦਤ ਹੈ.. ਹਰ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਫਾਰਮੂਲੇ ਫਿੱਟ ਕਰਨ ਦੀ। ਸੋ ਕਲਿਆਣੀ ਵੀ ਤੇਰੇ ਸ਼ਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਾ ਦੇਵੇ..”

“ਤੇ ਉਸਨੇ ਤੇਰੀ ਗਲ ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰ ਲਿਆ?”

“ਕਰ ਲਿਆ, ਕਿਉਂਕੇ ਉਹ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਤੂੰ ਵੀ ਹੁਣ ਏਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਏਥੇ ਹੀ ਦੱਬ ਦੇ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਜੇ ਤੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਠੀ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਬੁਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ”।

“ਪਰ ਕਲਿਆਣੀ ਸਿਆਣੀ ਕੁੜੀ ਹੈ, ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲਿਟੀ ਨਾਰਮਲ ਹੈ.. ਫੇਰ ਏਨਾ ਬਖੇੜਾ ਕਾਹਦਾ?”, ਸੁਰਜੀਤ ਫੇਰ ਵੀ ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਹੇ ਰਾਅਅਮ..” ਮੱਥੇ ਤੇ ਦੁਹੱਥੜ ਮਾਰਕੇ ਮਨੋਹਰ ਬੋਲਿਆ, “ਏਸ ਅੜੀਅਲ ਟੱਟੂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸਮਝਾਵੇਗਾ!

ਹੈਟਰੋਸੈਕਸੂਅਲਿਟੀ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗਲ ਨਹੀਂ। ਨਹੀਂ ਨਾ? ਮੰਨਦੈਂ ਨਾ? ਹੁਣ ਸੋਚ ਜ਼ਰਾ, ਮੇਰੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਾਂ, ਜੋ ਤੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੈਂ। ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਸੀ, ਬੱਚੇ ਸਨ.. ਜੋਗੇਸ਼ਵਰੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰਾ ਘਰ ਸੀ। ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਲੱਗੇਗਾ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਭੇਤ ਲੁਕਾਈ ਰੱਖਿਆ?”

“ਤੂੰ, ਤੇ ਹੈਟਰੋਸੈਕਸੂਅਲ? ਬੀਵੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲਾ? ਇਹ ਤਾਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਘਾਟੂਆ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵਧ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ?,” ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਉੱਲਰ ਕੇ ਮਨੋਹਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮ ਲਿਆ, “ਹਾਂ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੇਸ਼ਵਰੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਿਸਟਰ ਹੋਵੇ ਤੇਰਾ। ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਦਸ ਦੇ”।

“ਇਹ ਮਜ਼ਾਕ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋਮੋਸੈਕਸੂਅਲਿਟੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਕਲਿਆਣੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਦਸ ਕੇ ਤੂੰ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀ ਇੱਕ ਇਮੇਜ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਜੁਗਿੰਦਰ ‘ਰਿਪ੍ਰੈਸਡ’ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਪਰ ਕਲਿਆਣੀ ਲਈ ਉਹ ਚੰਗਾ ਪਿਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਤੇਰੇ ਲਈ ਚੰਗਾ ਭਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤੇਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕਿੜ ਨੂੰ ਕਲਿਆਣੀ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂ ਕੱਢਦਾ ਹੈਂ? ਜੇ ਇਹ ਗਲ ਤੇਰੇ ਲਈ ਏਨੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁਗਿੰਦਰ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਉਸਨੂੰ ‘ਕਨਫ੍ਰੰਟ’ ਕਰਦਾ; ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਕੀੜਾ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ। ਜੇ ਤੂੰ ਹੁਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਉਹ ਕਾਇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ.. ਕਾਇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਘਟੀਆ ਗਲ ਹੈ..”

“ਸੌਰੀ ਜਾਨ, ਸੌਰੀ,” ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਗੋਣਵੇਂ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੰਬੋਧਨ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਮਨੋਹਰ ਦੀ ਵੱਖੀ ਦੁਆਲੇ ਵੱਲ ਦਿੱਤੀ।

“ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਕਲਿਆਣੀ ਨੇ ਆਪ ਹੁਣ ਕੋਈ ਗਲ ਛੇੜਨੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜੇ ਛਿੜੀ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਗਲ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ,” ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਵਲੀ ਹੋਈ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਪਰੇ ਕਰਕੇ ਮਨੋਹਰ ਲੇਟ ਗਿਆ।

“ਵਾਅਦਾ ਜਾਨ, ਵਾਅਦਾ,” ਤੇ ਵੱਖੀ ਭਾਰ ਪਏ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਲੱਤ ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਪੱਟਾਂ ਤੇ ਆਣ ਟਿਕੀ। ਹੁਣ ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਆ ਪਏ ਭਾਰ ਨੂੰ ਨਾ ਝਟਕਿਆ।

ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਪੈ ਰਹੀ ਰਹੀ ਸੀ। ***

ਧਰਤੀ ਧਨ ਨਾ ਆਪਣਾ

ਜਗਦੀਸ਼ ਚੰਦਰ

(ਧਰਤੀ ਧਨ ਨਾ ਆਪਣਾ' ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬਾਰੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਬਹੁਤੇ ਨਾਵਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਜਿਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ, ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਨਾਵਲ 1970ਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਵਤਨ ਵਿੱਚ ਲੜੀਵਾਰ ਛਾਪਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੇਸ਼ ਹੈ ਇਸ ਦੀ **ਛੇਵੀਂ ਕਿਸ਼ਤ**। ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪਿਛਲੇ ਅੰਕ ਦੇਖੋ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਪਿਛਲੇ ਅੰਕ ਸਾਂਭੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਈ-ਮੇਲ ਭੇਜੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਅੰਕ ਭੇਜ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ - ਸੰਪਾਦਕ)

15

ਲੱਛੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਟੋਕਰਾ ਚੁੱਕੀ ਹਵੇਲੀ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਹਰਦੇਵ ਕੰਧ ਨਾਲ ਬਣੀ ਘੋੜੀ ਦੀ ਉੱਚੀ ਖੁਰਲੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਕੇ ਉਸ ਵਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਗਾਉਣ ਲੱਗਾ -

“ਤੇਰੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਆਲ੍ਹਣਾ ਪਾਇਆ ਨੀ ਜੰਗਲੀ ਕਬੂਤਰ ਨੇ।”

ਹਰਦੇਵ 20-21 ਸਾਲ ਦਾ ਬਾਂਕਾ ਜਵਾਨ ਸੀ ਜੋ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਬਾਜੀਗਰਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਤ੍ਰਕਾਲਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਸਰਤ ਕਰਦਾ। ਉਹਨੇ ਕਾਲੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਡੋਰ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦਾ ਤਬੀਤ ਬੰਨ ਕੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਉੱਤੇ ਤਾਕਤ ਦਾ ਤਬੀਤ ਬੰਨ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੇ ਗੁੱਟ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਡੌਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਨੂਮਾਨ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਪਰੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖੁਣਵਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਕੱਪੜੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੇਲ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠਾਂ ਦੱਬਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਲੱਛੇ ਨੇ ਘੁੰਮ ਕੇ ਉਹਦੇ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਤਬੇਲੇ ਵਲ ਵਧ ਗਈ। ਹਰਦੇਵ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਗੀਤ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ-

“ਹੌਲੀ ਤੁਰ ਨੀ ਬਾਂਕੀਏ ਮੁਟਿਆਰੇ, ਪੈਰ ਮੋਚ ਖਾ ਜਾਊਗਾ।”

ਹਰਦੇਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਦੀਵਾਨਖਾਨੇ ਦੇ ਥੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਮੰਗੂ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖੰਘਣ ਲੱਗਾ। ਹਰਦੇਵ ਉਹਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਮੰਗੂ ਤੇਰੇ ਗੱਲ 'ਚ ਕੀ ਫਸ ਗਿਆ। ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਤਾਂ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਕੱਢ ਦਿਆਂ।”

ਮੰਗੂ ਥੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਹਰਦੇਵ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖੀ ਖੀ ਕਰ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗਾ। ਹਰਦੇਵ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਮੰਗੂ ਨੇ ਸਭ ਕੁਛ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਗਧੇ ਵਾਂਗ ਕਿਉਂ ਹਿਣਕਦਾਂ?”

ਮੰਗੂ ਉਹਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਛ ਪਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾ ਕੇ ਭੇਦ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਚੌਧਰੀ, ਇਹ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀ ਕੁੜੀ ਲੱਛੇ ਆ।”

ਹਰਦੇਵ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਹਦੇ ਵਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਮੰਗੂ ਦੀ ਗੱਲ ਉਹਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਈ।

“ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਰ। ਸਾਲਾ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਪਾਉਂਦਾ।”

“ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਚੌਧਰੀ ਹਰਦੇਵ ਜੀ, ਇਹ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀ ਕੁੜੀ ਲੱਛੇ ਹੈ।” ਮੰਗੂ ਨੇ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਉਹ ਤਾਂ ਸੁਣ ਲਿਆ। ਕੁਛ ਅੱਗੇ ਵੀ ਬੋਲ।”

“ਚੌਧਰੀ, ਤੂੰ ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।” ਮੰਗੂ ਹਰਦੇਵ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ।

“ਜਾਣਦਾਂ।”

“ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣ। ਇਹ ਉਸ ਹੀ ਘੋੜੀ ਦੀ ਵਢੇਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਦੇ ਵੱਡਾ ਚੌਧਰੀ ਬਹੁਤ ਮਿਹਰਬਾਨ ਸੀ।” ਮੰਗੂ

ਹੱਸਣ ਲੱਗਾ।

ਹਰਦੇਵ ਨੇ ਮੰਗੂ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹੱਸਣ ਲੱਗਾ।

“ਚੌਧਰੀ, ਅਜੇ ਲੰਗੋਟ ਕਿੱਕਰ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਨਾਲ ਬੰਨਿਆਂ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਕਿਤੇ ਗੁੰਗੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਵਾਂਗ ਤੇਰਾ ਜਿਸਮ ਈ ਨਾ ਫਟ ਜਾਵੇ।”

ਹਰਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ, ਗੋਲ ਡੌਲਿਆਂ, ਤਕੜੇ ਪੱਟਾਂ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕੜਾਉਂਦਾ ਬੋਲਿਆ:

“ਚਮਾਰਾ ਕਸਰਤ ਕਰੀਦੀ ਆ, ਘੇ ਖਾਈਦਾ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪੀਈਦਾ। ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਬਾਜਰੇ ਦੀਆਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਨਹੀਂ ਖਾਈਦੀਆਂ।”

“ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਇਹਦਾ ਫਾਇਦਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਚਮਾਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਊ।” ਮੰਗੂ ਫਿਰ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹਸਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਚੌਧਰੀ ਮੈਂ ਹਰ ਰਾਜ ਸਮਝਦਾਂ, ਦਾਈ ਤੋਂ ਢਿੱਡ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।”

ਹਰਦੇਵ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਉਹਦੇ ਗਲ ਪੈਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੰਗੂ ਉਹਦੇ ਤੌਰ ਤਾੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, “ਚੌਧਰੀ ਜੀ, ਮਾਫ ਕਰਿਓ। ਮੈਂ ਸਭ-ਕੁਛ ਤੁਹਾਡੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਬੂਤਰੀ ਜੰਗਲੀ ਨਹੀਂ, ਪਾਲਤੂ ਆ। ਦਾਣਾ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਬੈਠ ਜਾਊ।”

ਮੰਗੂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਮਸਕੀਨ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖ ਹਰਦੇਵ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ।

“ਵਾਹ ਮੰਗੂ, ਤੂੰ ਗੱਲ ਸਿਰੇ ਦੀ ਕਰਦਾਂ।”

ਮੰਗੂ ਨੇ ਹਰਦੇਵ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਦੋ ਕਦਮ ਪਰ੍ਹੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਛ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਹਰਦੇਵ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਉਹਦਾ ਰੰਗ ਡਰ ਨਾਲ ਪੀਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਕੰਬਨ ਲੱਗੇ

“ਚੌਧਰੀ ਹੋ ਕੇ ਡਰਦਾਂ?” ਮੰਗੂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਛੇੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਡਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹਰਦੇਵ ਦੇ ਚਾਬਕ ਵਾਂਗ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਰੋਅਬ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ:

“ਚਮਾਰਾ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ।” ਉਹਨੇ ਮੰਗੂ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕੁਛ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਏਨੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਏ ਕਿ ਮੰਗੂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਮਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਲੱਛੇ ਗੋਰਾ ਸੁੱਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਹਰਦੇਵ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਰੋਅਬ ਨਾਲ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ:

“ਆਹ ਲੈ ਤਬੇਲੇ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਦੀ ਚਾਬੀ। ਉੱਥੇ ਕਣਕ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਪਏ ਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾ। ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਹਿਣ ਦੇਈਂ ਤਾਂਕਿ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਫਿਰ ਜਾਵੇ।”

ਲੱਛੇ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਕੁਛ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਅਜੇ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਚਾਬੀ ਵਲ ਵਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਟੋਕਰਾ ਸੁੱਟ ਕੋਠੜੀ ਵਲ ਚਲੀ ਗਈ।

“ਅੱਛਾ ਚੌਧਰੀ ਮੈਂ ਚੱਲਿਆਂ। ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਹਿੰਗ ਖਿਲਾਉਣੀ ਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਹੇ ਦੇ ਮੁਸ਼ਕ ਨੂੰ ਝੱਟ ਸੁੰਘ ਲੈਂਦਾ।” ਮੰਗੂ ਦੀਵਾਨਖਾਨੇ ਦੇ ਥੜੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਚੌਧਰੀ ਹਰਦੇਵ ਘੋੜੀ ਦੀ ਖੁਰਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਦੇ ਮੰਗੂ ਵਲ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ, ਕਦੇ ਫਾਟਕ ਵਲ ਅਤੇ ਕਦੇ ਲੱਛੇ ਵਲ। ਲੱਛੇ ਨੇ ਤਬੇਲੇ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਜਿੰਦਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲੱਗਾ ਪਰ ਦੋ ਕਦਮ ਪੁੱਟ ਕੇ ਰੁਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੰਗੂ ਵਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਮੰਗੂ ਨੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਛੇੜੀਂ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਾ ਕੋਠੜੀ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਲੱਛੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਕੋਠੜੀ ਤੂੜੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਪਾਹ ਦੀਆਂ ਛਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਠਾਂ ਕਣਕ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਪਏ ਸਨ। ਲੱਛੇ ਨੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਾ ਇਕ ਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਸਿੱਟੇ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਹੱਥ ਵਧਾਏ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਸੀਨੇ 'ਤੇ ਦੋ ਹੱਥ ਰੀਂਗਨ ਲੱਗੇ। ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀ।

“ਛੱਡ ਦੇ ਮੈਨੂੰ?”

ਪਰ ਹਰਦੇਵ ਦੀ ਪਕੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ ਅਤੇ ਲੱਛੇ ਸਿਰਫ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਉਹਦਾ ਅੰਗ ਅੰਗ ਢਿੱਲਾ ਪੈਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਭਰਾਈ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ:

“ਛੱਡ ਦੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੌਧਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਉਂ।”

“ਕੀ ਦੱਸੇਗੀ? ਗੱਲ ਤਾਂ ਏਦਾਂ ਕਰਦੀ ਆ ਜਿਵੇਂ ਦਾਦੀ ਸਤਿਆਵਤੀ ਹੋਵੇ।”

ਕਪਾਹ ਦੀਆਂ ਛਿਟੀਆਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠਾਂ ਕੜਕੜਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹਰਦੇਵ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਲੱਛੇ ਉੱਥੇ ਤੂੜੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਹਟ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਝੋਲੀ ਸਿੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਨ ਲੱਗੀ। ਝੋਲੀ ਭਰ ਉਹਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਦਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਟੋਕਰਾ ਚੁੱਕ ਵੱਖੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਟੋਕਰਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ, “ਚੌਧਰਾਣੀ ਜੀ, ਰੋਟੀ ਦੇ ਦਿਉ।”

ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਝਿਉਰੀ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਲੱਛੇ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਚੌਧਰਾਣੀ ਦੇ ਸੱਦਣ ਉੱਤੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਹ ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਬਚੀਆਂ ਬੇਹੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ। ਲੱਛੇ ਨੇ ਝੋਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ ਪਾੜ ਦੇਖਦੀ ਬੋਲੀ:

“ਤੇਰੀ ਝੋਲੀ 'ਚ ਕੀ ਆ?”

“ਕੁਛ ਹੋਵੇ, ਤੈਨੂੰ ਕੀ। ਤੂੰ ਰੋਟੀ ਦੇ ਮੈਨੂੰ।” ਲੱਛੇ ਨੇ ਹੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਇਹ ਸਿੱਟੇ ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆਈ ਆ?”

“ਚੌਧਰੀ ਹਰਦੇਵ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਆ।” ਲੱਛੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਾਜ਼ਾ ਜ਼ਖਮ ਵਿੱਚ ਨਹੁੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਝਿਉਰੀ ਨੇ ਲੱਛੇ ਵਲ ਅਰਥਭਰਪੂਰ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਲੱਛੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਚੌਧਰਾਣੀ ਬਾਹਰ ਆਈ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਸਖਤ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਨੀ, ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਇਹ ਸਿੱਟੇ ਤਾਂ ਬੀਅ ਲਈ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆਈ?”

“ਚੌਧਰਾਣੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਹੀਂ ਲਏ। ਮੈਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਹਰਦੇਵ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਆ। ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਸਰੀ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ।” ਲੱਛੇ ਨੂੰ ਪਸੀਨਾ ਆ ਗਿਆ।

“ਕਹਿਰਾਂ ਦੀ ਧੁੱਪ ਪੈਂਦੀ ਆ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਸਰੀ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗ ਗਈ? ਉਸ ਮੋਏ ਮੰਗੂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤਬੇਲੇ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਹਵਾ ਲੱਗਣ ਦਿਆ ਕਰੇ। ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਮਤ ਆ ਜਾਊ। ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਚੁੱਕਣ ਗਈ ਮੇਰੇ ਦਾਣੇ ਮੰਗ ਲੈਂਦੀ। ਸਿੱਟ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ।”

ਚੌਧਰਾਣੀ ਨੇ ਲੱਛੇ ਵਲ ਪੈਰ ਦੀ ਠੋਕਰ ਨਾਲ ਟੋਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਲੱਛੇ ਨੇ ਸਿੱਟੇ ਟੋਕਰੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਟੋਕਰੀ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ।

16

ਪ੍ਰੀਤੋ ਬਾਰ ਬਾਰ ਗਲੀ ਵਲ ਦੇਖਦੀ ਅਤੇ ਲੱਛੇ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਆਉਂਦੀ ਨਾ ਦੇਖ, ਅੰਦਰ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਫਿਰ ਹਾਇ ਹਾਇ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ। ਨਿੱਕੂ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਪਿਆ ਢਿੱਡ ਨੂੰ ਘੁੱਟਣ ਲੱਗਦਾ ਅਤੇ ਜੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਬਕ ਦਿੰਦਾ। ਬੱਚੇ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਕੁੱਟ ਖਾ ਕੇ ਏਧਰ ਉਧਰ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦੇ।

ਨਿੱਕੂ ਡਿਗਦਾ-ਢਹਿੰਦਾ ਆਪਣੀ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਕੋਲ ਬਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, “ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਢਿੱਡ ਦੁਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਟੀ ਨਾ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਨਿਕਲ ਜਾਊ।”

ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਪ੍ਰੀਤੋ ਕੋਲ ਆ ਗਏ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਮਾਰਦੀ ਬੋਲੀ, “ਅੱਜ ਤਾਂ ਲੱਛੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਆ।”

ਫਿਰ ਉਹ ਰੋਟੀ ਮੰਗਦੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰਨ ਲੱਗੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਵਧਦੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗੀ, “ਮੋਇਓ, ਸਬਰ ਕਰੋ। ਮੇਰਾ ਮਾਸ ਨਾ ਨੋਚੋ।”

ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਝਿੜਕਾਂ ਦਾ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੋਣ-ਚੀਕਣ ਲੱਗੇ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚੇ ਹਨ। ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੱਸੀ ਦੀ ਸਿਰਫ ਅੱਧੀ ਅੱਧੀ ਕੋਲੀ ਹੀ ਪੀਤੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰੀਤੋ ਅਲਸਾਈ ਹੋਈ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਖਾਲੀ ਭਾਂਡੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗੀ। ਬੱਚੇ ਵੀ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦਾ ਵੱਕਣ ਚੁੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇਖਦੀ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਵੀ ਭਾਂਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਵਾਂਗ ਖਾਲੀ ਦੇਖ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਭਾਂਡੇ ਖਾਲੀ ਦਿਸੇ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਚੌੜੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਦੇਗਚੇ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੱਕੜੀ ਦੇ ਜਾਲੇ ਲੱਗੇ ਦਿਸੇ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਦਾ ਗੁੱਸਾ

ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਉਹ ਤਿੱਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ, “ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਦੇਗਚਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਣਾ ਕਿ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਪਕਵਾਨ ਪਕਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਦੀ ਇੱਥੇ ਆਈ ਆਂ ਤਾਂ ਭੰਗ ਹੀ ਭੁੱਜਦੀ ਦੇਖੀ ਹੈ।”

ਉਹਨੇ ਦੇਗਚਾ ਪੁੱਠਾ ਕਰਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ:

“ਵੇਚ ਦੇ ਇਹਨੂੰ। ਆਪਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਖੀਰ ਬਣਾਉਣੀ ਆਂ।”

ਉਹਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤ ਅਮਰੂ ਝੱਟ ਬੋਲ ਪਿਆ:

“ਲਿਆ ਮਾਂ, ਮੈਂ ਵੇਚ ਆਉਂਦਾਂ। ਬਾਬੂ ਠਠਿਆਰ ਭਾਂਡੇ ਲੈ ਲੈਂਦਾ।”

ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਦੇਗਚਾ ਅਮਰੂ ਵਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਦੋਨੋਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਫੜੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਲ ਵਧ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਤਿੜਕਨ ਲੱਗੀ। ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਦੇਗਚਾ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਵੇਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦਾ ਮਨ ਕੰਬ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੀ ਅਮਰੂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜ ਗਈ। ਪਰ ਅਮਰੂ ਉਹਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਗਾਲ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣੀਆਂ ਕਰਦਾ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਅਮਰੂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਮਹੰਤ ਦੀ ਗੜਵੀ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਵੇਚੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਦਸ ਆਨੇ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਦੇਗਚਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ। ਇਹਦੀ ਕਾਫੀ ਕੀਮਤ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹਦੇ ਕਦਮ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਡਿਗਦੀ-ਢਹਿੰਦੀ ਗਲੀ ਤੱਕ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਈ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਅਮਰੂ ਮੁਹੱਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਖੂਹ ਦੀ ਛਪੜੀ ਵੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਮੋਇਆ ਹੁਣ ਦੇਗਚਾ ਵੇਚ ਕੇ ਹੀ ਮੁੜ੍ਹ। ਉਹਦਾ ਬਸ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਘਰ ਦੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵੀ ਵੇਚ ਦੇਵੇ।”

ਅਮਰੂ ਹਫ਼ਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਬੂ ਠਠਿਆਰ ਦੀ ਹੱਟੀ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਗਚਾ ਰੱਖਦਾ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹਨੂੰ ਤੋਲ ਕੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਾਈਂ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਇਆ।”

ਅਮਰੂ ਦੌੜਦਾ ਦੌੜਦਾ ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਚਾਰ ਆਨਿਆਂ ਦਾ ਗੁੜ, ਇਕ ਆਨੇ ਦਾ ਲੂਣ ਅਤੇ ਚਾਰ ਆਨਿਆਂ ਦਾ ਕਣਕ ਦਾ ਆਟਾ... ਅਤੇ ਇਕ ਡੱਬੀ ਸਿਗਟਾਂ।”

“ਪੱਲੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਆ ਜਾਂ ਖਾਲੀ ਸੌਦਾ ਹੀ ਮੰਗ ਰਿਹੈਂ?” ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਮਰੂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਤੂੰ ਸੌਦਾ ਬੰਨ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ।” ਅਮਰੂ ਫਿਰ ਬਾਬੂ ਠਠਿਆਰ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਬੂ ਠਠਿਆਰ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਡੰਡੀ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਗਚਾ ਤੋਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਅਮਰੂ ਦੇ ਹੱਥ ਉੱਤੇ ਡੇਢ ਰੁਪਈਆ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਖਿੰਝ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਇਹ ਕੀ... ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਦੋ ਰੁਪਈਏ ਤਾਂ ਦੇ... ਏਨਾ ਵੱਡਾ ਦੇਗਚਾ।”

“ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੁਆਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਏਦਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੇਗਚੇ ਦੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਏਨੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਉ... ਨਾਲੇ ਤੂੰ ਕਿਤਿਉਂ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲਿਆਇਆ ਹੋਣਾ।”

ਬਾਬੂ ਠਠਿਆਰ ਨੇ ਦੇਗਚੇ ਦੇ ਪੇਂਦੇ ਉੱਤੇ ਹਥੜੇ ਨਾਲ ਦੋ-ਚਾਰ ਸੱਟਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹਦਾ ਹੁਲੀਆ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਨੇ ਹੀ ਦੇਗਚੇ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਅਮਰੂ ਕੁਛ ਹੋਰ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ ਪੈਸੇ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਦੱਬੀ ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਆ ਗਿਆ।

“ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਲਿਆ ਮੇਰਾ ਸੌਦਾ।” ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ।

ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਮਰੂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤੱਕੜੀ ਸੰਭਾਲਦਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ:

“ਕਿਤਿਉਂ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆਇਆ? ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਏਨੇ ਪੈਸੇ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਗਏ?”

“ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਤੈਨੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਆ। ਇਹ ਚੋਰੀ ਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਸਾਧੀ ਦੇ।” ਅਮਰੂ ਤਿੱਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ।

“ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਹੈ।”

ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅਮਰੂ ਦਾ ਲਹਿਜਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਲੱਗਿਆ ਪਰ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ। ਉਹਨੇ ਸੌਦਾ ਤੋਲ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਪੁੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ ਦਿੱਤਾ।

ਅਮਰੂ ਨੇ ਸਿਗਰਟ ਦੀ ਡੱਬੀ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਸਰਨੇ ਨਾਈ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਇਕ ਇੱਟ ਖਿਸਕਾ ਕੇ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤੀ।

ਲੱਛੇ ਘਰ ਆਈ ਤਾਂ ਪ੍ਰੀਤੋ ਉਤਾਵਲੀ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ:

“ਕਿੱਥੇ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਏਨੀ ਦੇਰ? ਤੇਰਾ ਰਾਹ ਦੇਖਦੀ ਦੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਪੱਕ ਗਈਆਂ।”

ਲੱਛੇ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਟੋਕਰਾ ਸੁੱਟ ਕੇ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬੇਹੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਕੱਢ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਟ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਬੱਚੇ ਰੋਟੀਆਂ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਟੱਪਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ।

ਪ੍ਰੀਤੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾਉਂਦੀ ਬੋਲੀ:

“ਗੁੜ ਦੀ ਪੇਸੀ ਮੰਗ ਲੈਂਦੀ। ਮੱਕੀ ਜਾਂ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਦਾਣੇ ਮੰਗ ਲੈਂਦੀ। ਚੌਧਰਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੇ ਬਾਰੇ ਦਸਦੀ ਕਿ ਉਹ ਫੱਟੜ ਹੋਇਆ ਪਿਆ”

ਲੱਛੇ ਨੇ ਫਿਰ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਉਹਨੂੰ ਚੁੱਪ ਦੇਖ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ:

“ਮੈਂ ਕੁੱਤੇ ਆਂਗੂ ਭੌਂਕੀ ਜਾਂਦੀ ਆਂ, ਤੂੰ ਪਟਰਾਣੀਆਂ ਆਂਗੂ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਰੂੰ ਦੇਈ ਬੈਠੀ ਆਂ। ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ?”

“ਛੋਟੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਕਣਕ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਦਿੱਤੇ ਸੀ, ਪਰ ਚੌਧਰਾਣੀ ਨੇ ਵਾਪਸ ਰਖਵਾ ਲਏ।” ਲੱਛੇ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਵਲ ਦੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ।

ਪ੍ਰੀਤੋ ਉਹਦੇ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਪਸੀਜਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਇਕਦਮ ਹੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਡੂੰਘੀ ਸੱਟ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਬੁਤ ਵਾਂਗ ਖੜੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਉਹਦੇ ਹੱਥੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜਨ ਲੱਗੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਾਗ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਰੋਟੀ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ ਖੋਹਣ ਲੱਗੀ।

“ਮੇਏ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਆਉਂਦੀ ਬਾਅਦ 'ਚ ਆ, ਖਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂਦੇ ਆ।” ਫਿਰ ਉਹ ਲੱਛੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ:

“ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਚੱਪਾ ਮਿਲਿਆ ਜਾਂ ਨਹੀਂ?” ਅਤੇ ਉਹ ਉਹਦਾ ਜੁਆਬ ਉਡੀਕੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗੀ।

ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਝਟ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗਾਲ੍ਹੀ-ਗਲੋਚ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਰੋਟੀਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਢਿੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਛ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉਹ ਇਕ ਹੀ ਥਾਂ ਖੜ੍ਹੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ।

ਕਾਲੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਆਪਣੀ ਨੀਂਹ ਪੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਕਾਲੀ ਪੁੱਤ, ਸਾਡੀ ਵਲ ਥਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਬਰਸਾਤ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪੈਣ ਨਾਲ ਦੋਨੋਂ ਕੰਧਾਂ ਬੇਦੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਤੇਰੀ ਕੰਧ ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਹੋਊ, ਇਸ ਲਈ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੂ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਕੱਚੀ ਕੰਧ ਡਿਗ ਜਾਊ।”

“ਨਹੀਂ ਚਾਚੀ, ਮੈਂ ਅੱਧਾ ਹੱਥ ਥਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਪੱਕਾ ਮਕਾਨ ਪਾਇਓ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਕੰਧ ਏਧਰ ਨੂੰ ਵਧਾ ਲਿਊ।” ਕਾਲੀ ਨੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਕਾਕਾ, ਪੱਕਾ ਮਕਾਨ ਕੌਣ ਪਾਊਗਾ? ਇਥੇ ਤਾਂ ਇਕ ਡੰਗ ਦੀ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਤੇਰਾ ਚਾਚਾ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਪਿਆ। ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਅੰਗ ਅੰਗ ਦੁਖ ਰਿਹਾ। ਲੱਛੇ...” ਪ੍ਰੀਤੋ ਅੱਗੇ ਕੁਛ ਨਾ ਕਹਿ ਸਕੀ ਅਤੇ ਗੱਲ ਦਾ ਰੁਖ ਬਦਲਦੀ ਬੋਲੀ:

“ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਆਟੇ ਦੀ ਚੁਟਕੀ ਮੰਗ ਲਿਆਵਾਂ ਤਾਂਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਕੁਛ ਤਾਂ ਜਾਵੇ।” ਫਿਰ ਉਹ ਕੁਛ ਪਲ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਕੇ ਬੋਲੀ:

“ਤੇਰੀ ਚਾਚੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?”

“ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ... ਚਾਚੇ ਦਾ ਹੁਣ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ?” ਕਾਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕੋਈ ਹਾਲ ਨਹੀਂ। ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਪਿਆ ਹਾਏ ਹਾਏ ਕਰ ਰਿਹਾ।” ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਕੋਈ ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਹੀਂ?”

“ਦਵਾ-ਦਾਰੂ?” ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੇ ਕਾਲੀ ਵਲ ਅਜੀਬ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਖੋਖਲਾ ਹਾਸਾ ਹਸਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ:

“ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੁੱਖੇ ਬੈਠੇ ਆਂ ਘਰ। ਨਸਵਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਆਟਾ ਨਹੀਂ। ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਕਿੱਥੋਂ ਕਰੂੰ।” ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ:

“ਘਰੋਂ ਨਿਕਲੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬਾਜਰੇ ਜਾਂ ਮੱਕੀ ਦਾ ਆਟਾ ਮੰਗ ਲਿਆਵਾਂ।”

“ਚਾਚੀ ਤੋਂ ਲੈ ਲਾ...” ਕਾਲੀ ਆਪ ਚਾਚੀ ਵਲ ਵਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਮੰਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਚਾਚੀ, ਆਟਾ ਕਿੱਥੇ ਪਿਆ... ਚਾਚੀ ਪ੍ਰੀਤੋ ਮੰਗਦੀ ਹੈ।”

ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰੀਤੋ ਵੀ ਚਾਚੀ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ। ਚਾਚੀ ਨੇ ਨਿੱਕੂ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ

ਖਿੱਝ ਕੇ ਬੋਲੀ:

“ਠੀਕ ਹੈ... ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਟੱਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਮੰਜੀ ਨਾਲ ਬੱਝ ਗਿਆ।”

ਕਾਲੀ ਆਟੇ ਦੀ ਵੱਡੀ ਬਾਟੀ ਭਰ ਲਿਆਇਆ। ਕਣਕ ਦਾ ਆਟਾ ਦੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਕਾਲੀ ਅੱਗੇ ਝੋਲੀ ਅੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨੂੰ ਸਮੇਟਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ:

“ਮੈਨੂੰ ਬਾਟੀ ਹੀ ਦੇ ਦੇ। ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਆਟਾ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਜਾਊ। ਬਾਟੀ ਮੈਂ ਲੱਛੇ ਦੇ ਹੱਥ ਭੇਜ ਦਊਂ।”

ਪ੍ਰੀਤੋ ਆਟੇ ਦੀ ਬਾਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਪਰ ਫਿਰ ਮੁੜ ਆਈ ਅਤੇ ਚਾਚੀ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਬੋਲੀ:

“ਗੁੜ ਹੈਗਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪੇਸੀ ਦੇ ਦੇ। ਤੇਰੇ ਦੇਰ ਨੂੰ ਦਊਂ। ਕਹਿੰਦਾ ਜਦੋਂ ਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਚੱਕਰ ਆ ਜਾਂਦਾ।”

“ਸਾਡੇ ਘਰ ਤਾਂ ਨਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਗੁੜ ਨਹੀਂ।” ਚਾਚੀ ਨੇ ਹੌਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ:

“ਕਾਲੀ ਖੰਡ ਦੀ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ, ਮੈਂ ਵੀ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਦਿਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਆਂ।”

ਪ੍ਰੀਤੋ ਹੈਰਾਨ-ਜਿਹੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਕਾਲੀ ਕਣਕ ਦਾ ਆਟਾ ਖਾਂਦਾ, ਖੰਡ ਦੀ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਏਨਾ ਅਕਲਮੰਦ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਏਦਾਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੀ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਵੇ।

ਆਟਾ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਲੱਛੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਬਾਟੀ ਫੜਾਉਂਦੀ ਬੋਲੀ:

“ਲੈ ਤੂੰ ਰੋਟੀ ਬਣਾ ਲੈ।” ਉਹ ਆਪ ਨਿੱਕੂ ਕੋਲ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦੀ ਬੋਲੀ, “ਦੇਖ, ਕਾਲੀ ਕਣਕ ਦਾ ਆਟਾ ਖਾਂਦਾ, ਖੰਡ ਵਾਲੀ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ। ਇਕ ਤੂੰ ਹੀ ਆਂ ਜੋ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਵਕਤ ਮੰਜੀ ਤੋੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜੇ ਤੂੰ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਐਸ਼ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ।” ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਕੰਧ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਅਧਲੇਟੀ ਹੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਬੁੜਬੁੜਾਉਣ ਲੱਗੀ:

“ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਆ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸੁੱਖ ਭੋਗ ਰਹੇ ਨੇ।”

ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਦਾ ਆਟਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਨਿਆਣੇ ਲੱਛੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਕੋਈ ਖਾਸ ਚੀਜ਼ ਪਕ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

“ਮੈਂ ਚਾਰ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਊਂਗਾ।”

“ਮੈਂ ਛੇ ਖਾਊਂਗਾ।”

“ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖਾ ਜਾਊਂ।”

ਬੱਚੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਹੱਥੋ-ਪਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਏਨੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਅਮਰੂ ਵੀ ਦੇਗਚਾ ਵੇਚ ਕੇ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦ ਲਿਆਇਆ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੇ ਉਹਦੀ ਝੋਲੀ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਤੱਕ ਭਰੀ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਚੀਕ ਕੇ ਬੋਲੀ:

“ਮੋਇਆ, ਵੇਚ ਆਇਆਂ ਦੇਗਚਾ? ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੜਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਸਬਰ ਆ ਜਾਊ।”

ਅਮਰੂ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀ ਗੱਲ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ:

“ਕਣਕ ਦਾ ਆਟਾ ਲਿਆਇਆਂ, ਗੁੜ ਅਤੇ ਲੂਣ ਵੀ।”

ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੇ ਗੁੜ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਦੇਗਚੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਈ ਅਤੇ ਚੀਕਦੀ ਬੋਲੀ:

“ਕਿੱਥੇ ਆ ਗੁੜ...? ਲਿਆ ਮੈਨੂੰ ਦੇ।”

ਅਮਰੂ ਨੇ ਦੋ ਪੇਸੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਗੁੜ ਉਹਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੇ ਗੁੜ ਦੀ ਇਕ ਪੇਸੀ ਲੱਛੇ ਵਲ ਸੁੱਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ:

“ਲੈ ਪੁੱਤ, ਤੂੰ ਖਾ ਲੈ। ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁੜ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ।”

ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਲੱਛੇ ਉੱਤੇ ਪਿਆਰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੀ।

ਨਿਆਣੇ ਗੁੜ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੇ ਚੀਕਣ-ਚਿਲਾਉਣ ਅਤੇ ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਖੋਹ ਕੇ ਏਧਰ ਉਧਰ ਦੌੜ ਗਏ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੂੰ ਦੇਗਚੇ ਦਾ ਫਿਰ ਚੇਤਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅਮਰੂ ਨੂੰ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢਦੀ ਬੋਲੀ:

“ਮੋਇਆ, ਘਰ-ਉਜਾੜ ਆ। ਪੁੱਤ ਪੇ ਤੋਂ ਵੀ ਦੋ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਦੇਗਚਾ ਵੇਚ ਆਇਆ, ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮਾਂ-ਭੈਣ ਨੂੰ ਵੀ ਵੇਚ ਆਊ।”

ਲੱਛੇ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਚੌਂਕ ਗਈ ਅਤੇ ਆਟਾ ਗੁੰਨਦੀ ਹੋਈ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਮਾਂ ਘਰ ਤੋਂ ਆਟਾ ਉਧਾਰ ਲੈਣ

ਗਈ ਤਾਂ ਆਟਾ ਲੈ ਆਈ। ਅਮਰੂ ਦੇਗਚਾ ਵੇਚ ਕੇ ਆਟਾ ਅਤੇ ਗੁੜ ਦੋਨੋਂ ਲੈ ਆਇਆ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਭ-ਕੁਛ ਲੁਟਾ ਕੇ ਵੀ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ।

ਲੱਛੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਟਪ-ਟਪ ਹੰਝੂ ਵਗ ਕੇ ਆਟੇ ਵਿੱਚ ਰਲਣ ਲੱਗੇ।

17

ਕਾਲੀ ਅਤੇ ਮਿਸਤਰੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਕੰਧ ਦੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਉੱਚੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕੰਧ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੱਦ ਨਾਲ ਨਾਪਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਇਹ ਕੰਧ ਤਾਂ ਅਮਰਵੇਲ ਆਂਗੂ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਵਧ ਰਹੀ ਆ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਗਾਰਾ-ਇੱਟ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਚੁਸਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਮੁੱਕਦਾ। ਜੇ ਦਿਹਾੜੀ ’ਤੇ ਮਜ਼ੂਰ ਲਾਇਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਦਸ ਬਾਰ ਹੁੱਕਾ ਪੀਊ, ਵੀਹ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਥਿਆ ਲੱਗੂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਹ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਆਊ।”

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ ਤੁਹਾਡਾ ਹੱਥ ਬਹੁਤ ਸਾਫ਼ ਆ। ਕਈ ਮਿਸਤਰੀ ਇੱਟ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਆ। ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਹੀ ਸੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ ਓ ਜਿਵੇਂ ਆਰੀ ਨਾਲ ਚੀਰੀ ਹੋਵੇ।” ਕਾਲੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਬੋਲਿਆ:

“ਤੂੰ ਜੋੜਿਆਂ ਦਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਅੱਠਾਂ ਮਿਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਦੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਮੈਂ ਬਣਾਈਆਂ ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਅਲੱਗ ਦੀਹਦੀਆਂ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਥੜ੍ਹਾ ਵੀ ਮੈਂ ਹੀ ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਉੱਤੇ ਪਲਸਤਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਲਾਈ ਆਂਗੂ ਨਰਮ ਆ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕੰਧ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਅਤੇ ਆਹਿਸਤਾ-ਆਹਿਸਤਾ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕੰਧ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਬਾਅਦ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਭੇਦ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਇਕ ਗੱਲ ਪੁੱਛਾਂ - ਦੱਸੋਗਾ?”

ਕਾਲੀ ਨੇ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਉਹਦੇ ਕੰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਰ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਇਹ ਜਿਹੜੀ ਕੁੜੀ ਤੇਰੇ ਘਰ ਆਉਂਦੀ ਆ, ਮੰਗੂ ਦੀ ਭੈਣ ਆਂ ਨਾ?”

“ਹਾਂ।”

“ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹਦਾ ਕੁਛ ਖਾਸ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲੱਗਦਾ...” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕਾਲੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਰਉਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਬਦਲਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਆ ਕਿ ਉਂ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹਰ ਕੁੜੀ ਭੈਣ ਹੁੰਦੀ ਆ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਗਿਆਨੋ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤੇਰੇ ਘਰ ਕਿਉਂ ਵੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਆ... ਉਦਾਂ ਕੋਈ ਹਰਜ ਵੀ ਨਹੀਂ... ਮਨ ਮਿਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਆ... ਜੱਟ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਸਕੀ ਭੈਣ ਦੀ ਹੀ ਸਹੁ ਖਾਂਦੇ ਆ।” ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲੀ ਵਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਖਾਮੋਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ:

“ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੂੰ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੋਏਗਾ ਪਰ ਉਹ ਕੁੜੀ ਬਸ ਤੇਰੀ ਅੱਖ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ’ਚ ਆ ਅਤੇ ਉਹ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਬੇਰ ਆਂਗੂ ਤੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਡਿਗੂ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਖੀ-ਖੀ ਕਰਦਾ ਹਸਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਨੂੰ ਅਕੜਾਉਂਦਾ ਬੋਲਿਆ।

“ਕੀ ਮੰਗੂ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਪੱਕਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ?”

ਕਾਲੀ ਨੇ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਮਿਸਤਰੀ, ਤੂੰ ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ?”

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਕਦਮ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ-ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਚੁੱਬਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, “ਹੁਣ ਵਿਆਹ ਕੀ ਹੋਊ। ਟੈਮ ਲੰਘ ਗਿਆ।” ਉਹਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਰਿਆ ਲੰਬਾ ਸਾਹ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਸੰਭਾਲਣ ਲੱਗਾ। ਕਾਲੀ ਮਿਸਤਰੀ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ... ਟਾਲ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾਂ।”

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇਸੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਬੋਲਿਆ:

“ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇਸੀ ਫੜਨੀ ਅਤੇ ਇੱਟ ਰੱਖਣੀ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਬਣਾਉਣਾ ਸਿਖਾ ਸਕੇ, ਉਹ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲ ਵੱਸਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਆਇਆ ਤਾਂ ਟੈਮ ਲੰਘ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।”

“ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ।” ਕਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਤੂੰ ਅਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੀ ਚਾਚੀ ਅਜੇ ਜਿਉਂਦੀ ਆ। ਮੇਰੀ ਇਕ ਮਾਸੀ ਸੀ, ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਫਿਕਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕ ਦੋ ਥਾਂਵੀਂ ਗੱਲ ਚਲਾਉਂਦੀ ਪਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਮੌਤ ਨੇ ਆ ਘੇਰਿਆ...” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕੁਛ ਪਲਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਕੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ:

“ਕਾਲੀ ਦਾਸ, ਲੋਕ ਕੁੜੀ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਹਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਨੇ... ਖਾਨਦਾਨ ਦੇਖਦੇ ਆ... ਜਦੋਂ ਖਾਨਦਾਨ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੇਖਣ ਕੌਣ ਆਉ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਡੂੰਘੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਖੋਖਲਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਦਾ ਬੋਲਿਆ:

“ਚਲੋ, ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੰਘ ਗਈ ਆ... ਜੋ ਰਹਿ ਗਈ ਆ ਉਹ ਵੀ ਲੰਘ ਜਾਊ।”

ਕਾਲੀ ਵੀ ਕੁਛ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਚੁੱਪ ਦੇਖ ਕੇ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ:

“ਆਦਮੀ ਕੋਲ ਚਾਰ ਖੇਤ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਵੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੱਥ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਇਸ ਝੰਡ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਿਆ।” ਕਾਲੀ ਨੇ ਡਰੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਿਸਤਰੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ:

“ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਏਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਿਆਹ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਅਜੇ ਵੀ ਯਤਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤਿਉਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋ ਹੀ ਸਕਦਾ।”

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘ੍ਰਿਣਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ:

“ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ?” ... ਉਹ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਹਟਿਆ। ਭਾਬੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸ 'ਚ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਪਿੰਡ ਨਾਲੋਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਤੋੜ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਕਿ ਮਕਾਨ ਦੀ ਛੱਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਆ। ਜੇ ਕੁਛ ਮਦਦ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਸ਼ਤੀਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਲੇ ਬਦਲ ਦੇਈਏ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜੁਆਬ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸ਼ਹਿਰ ਗਿਆ ਤੇ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਚੁੱਪ ਹੀ ਰਿਹਾ ਪਰ ਭਾਬੀ ਨੇ ਕੋਰਾ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਹਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਉਹ ਹੀ ਉਹਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰ ਲਵੇ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫੈਲ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਤਲਖੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ:

“ਭਾਬੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਜਾਊਂ ਜਾਂ ਜੇ ਨਾਲ ਵੀ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਲਟਨ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਨਾ ਲਾਊਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਦੀ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਗਈ ਆ ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤੱਕ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਕਾਨ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈ ਲਵਾਂ। ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਕੁਲ ਵੀ ਚਲਦਾ ਰਹੂਗਾ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਰਾਏ ਤੇਲ ਨਾਲ ਕੁਲ ਦਾ ਦੀਵਾ ਨਹੀਂ ਜਲ ਸਕਦਾ।”

ਕਾਲੀ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੋਲਿਆ:

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ। ਕਿਤਿਉਂ ਤੀਵੀਂ ਖਰੀਦ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦੇ?”

“ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਠੱਗੀ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਈਏ ਗਵਾਉਣ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਕਲ ਆ ਗਈ ਪਰ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਜੌਤੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਾਂ ਘਰ-ਬਾਰ ਹੀ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਕ ਔਰਤ ਖ਼ੀਦ ਲਿਆਇਆ। ਉਹ ਸੱਤ ਦਿਨ ਉਹਦੇ ਘਰ ਰਹੀ ਅਤੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਭੇਤ ਲੈ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਇਕ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਚਹਰੀ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੂੰਝਾ ਫੇਰ ਮਿੱਟੀ ਤੱਕ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਈ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ ਰਪਟ ਕਰਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੁਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।”

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿੱਦਾਂ ਦੀ ਠੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ?” ਕਾਲੀ ਨੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਛੱਡ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਕਸਾਹਟ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਾਲੀ ਨੇ ਜ਼ਿਦ ਨਾ ਛੱਡੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ:

“ਬਾਬਕ ਦੇ ਲਾਲਾ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਈ ਆਂ। ਮੇਰਾ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੋਂ ਉੱਠਣ-ਬੈਠਣ ਆ।

ਉਹਦਾ ਤਿਮੰਜਲਾ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਹੀ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਈਆਂ ਵਿੱਚ ਸੌਦਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਤੀਵੀਂ ਵਿਧਵਾ ਸੀ ਪਰ ਬੱਚਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਹੀ ਜਾਤ-ਬਿਰਾਦਰੀ ਦੀ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਬਾਰੇ ਸੌਦਾ ਤੈਅ ਕਰਨ ਆਇਆ ਸੀ ਉਹਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੁਛ ਇਸ ਵੰਗ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਵਰਗਾ ਘਾਗ ਆਦਮੀ ਵੀ ਧੋਖਾ ਖਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਇਥੋਂ 20 ਕੋਹ ਦੂਰ ਹੈ। ਉਹਦਾ ਬਾਪ ਮਰ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਈਏ ਬਿਆਨਾ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਅਤਾ ਪਤਾ ਵੀ ਦਸ ਦਿੱਤਾ। ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਈ। ਤਕਾਲਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਿਆ ਕਿ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵਿਆਹ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਜੋੜੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਾਇਆ ਜਾਊ। ਮੈਂ ਜੋੜੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅਖੰਡਪਾਠ ਰਖਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਲਾਲਾ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਤਕਾਲਾਂ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ ਪਰ ਨਾ ਉਹ ਆਦਮੀ ਆਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਉਹ ਤੀਵੀਂ ਹੀ ਆਈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਤੇ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਗਏ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥੇ ਛੋਟੀ-ਮੋਟੀ ਦੁਕਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਝਿਉਰਾਂ ਦੀ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਪੁਲਿਸ ਨਹੀਂ ਫੜ ਸਕੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਲੱਭਦੇ। ... ਕਾਲੀ ਦਾਸਾ ... ਤੀਵੀਂ ਉਹ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਆ ਜਿਹਨੂੰ ਬਾਜੇ-ਗਾਜੇ ਨਾਲ ਸਿਹਰੇ ਬੰਨ ਕੇ ਬਾਰਾਤ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਆਇਆ ਜਾਵੇ। ਹੋਰ ਤੀਵੀਂਆਂ ਅਤੇ ਘੋੜੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸੰਦ ਸਾਂਭਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਹੁਣ ਮੈਂ ਚੱਲਦਾਂ, ਜਾ ਕੇ ਅਜੇ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਠ ਵੀ ਕਰਨਾ।”

ਕਾਲੀ ਵੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਦ ਬੋਰੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸੰਦ ਸਾਂਭ ਲਏ ਤਾਂ ਕਾਲੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਬੱਲਿਆ, ਤੇਰੀ ਹਾਲੇ ਉਮਰ ਹੀ ਕੀ ਆ, ਕਿਤੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈ। ਚਾਚੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਣਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਆਂਗੂ ਤੈਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਡੰਡੇ ਹੀ ਪੈਣਗੇ।” ਫਿਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ:

“ਚਾਚੀ ਮਕਾਨ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਾਲੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦੇਈਂ।”

ਚਾਚੀ ਨੇ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਉੱਠਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ:

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿ-ਕਹਿ ਕੇ ਹਾਰ ਗਈ ਆਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਇਹਨੂੰ ਸਮਝਾ। ਨਿੱਕੂ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰੀਤੋ ਆਪਣੀ ਭਤੀਜੀ ਦਾ ਸਾਕ ਲਿਆਉਂਦੀ ਸੀ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲੀ ਦੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਬੋਲਿਆ - “ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀ ਭਤੀਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਾਈਂ। ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਵਰਗੀ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਊ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਸਣ ਲੱਗਾ। ਕਾਲੀ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਾਚੀ ਨੇ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਾਸੇ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ:

“ਇਹ ਇਕ ਬਾਰ ਹਾਂ ਕਵੇ, ਮੈਂ ਸੱਤ ਕੁੜੀਆਂ ਲੱਭ ਲਊਂ। ਇਹਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਤਾਂ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਨਿਆਣੇ ਆ।”

ਏਨੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨੋ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਚਾਚੀ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਣ ਬਾਅਦ ਕੰਧ ਵਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੀ। ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਠੰਡੀ ਆਹ ਭਰੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

“ਤੂੰ ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ। ਛੇਤੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈ ਤਾਂਕਿ ਚਾਚੀ ਵੀ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬਹੂ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾ ਸਕੇ।”

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ, ਤੂੰ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦਾ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਆਖਰੀ ਉਮਰ ਆ। ਏਸ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਕਦੋਂ ਜੁਆਬ ਦੇ ਜਾਵੇ।”

“ਚਾਚੀ, ਕਿਹਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋ ਰਹੀ ਆ?” ਗਿਆਨੋ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ ਕਾਲੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ।” ਚਾਚੀ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਅੱਛਾ - ਚਾਚੀ ਛੇਤੀ ਕਰੋ - ਅਸੀਂ ਢੋਲਕ ਵਜਾਵਾਂਗੀਆਂ ਅਤੇ ਗਿੱਧਾ ਪਾਵਾਂਗੀਆਂ।” ਗਿਆਨੋ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬੋਲੀ।

ਗਿਆਨੋ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਚਾਚੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਈ ਅਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਝੁਰੜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਛਾ ਗਈਆਂ। ਕਾਲੀ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੋ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਹਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਗਿਆਨੋ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਖਿੜਖਿੜਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ:

“ਇਹ ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਏਦਾਂ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਆ ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਬਾਗ ਫੜ੍ਹਗੀ।”

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਠਹਾਕਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਬੋਰੀ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਲੱਦ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ।

18

ਮਿਸਤਰੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਕਾਲੀ ਚਾਚੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨੋ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਕੰਮ ਸਮੇਟਣ ਲੱਗਾ। ਉਹਨੇ ਗਾਰੇ ਦੀ ਕੜਾਹੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ, ਖਿਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇੱਟਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਲਟੀ ਵਿੱਚ ਪਏ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹੱਥ-ਮੂੰਹ ਧੋ ਉਹਨੇ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

“ਮੈਂ ਸ਼ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਮਹਾਸ਼ੇ ਤੀਰਥਰਾਮ ਕੋਲ ਚੱਲਿਆਂ। ਸੁਣਿਆ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਪੁਰਾਣੀ ਟਾਹਲੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਤੀਰੀਆਂ ਪਈਆਂ।”

ਮਹਾਸ਼ਾ ਤੀਰਥ ਰਾਮ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਹੁਣ ਨਾ-ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਸੀ। ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਦਲਾਨ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਸਿਰਫ ਮੋਟਾ ਮੋਟਾ ਸੌਦਾ ਹੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਦਲਾਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕੁਛ ਬੋਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਫੱਟੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਹਾਸ਼ੇ ਦੀ ਤੱਕੜੀ ਅਤੇ ਵੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਲੱਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਮੁੰਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੋਨਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਮਹਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਦੋ ਮੱਝਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਘੋ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹਾਸ਼ਾ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਨਵੀਂ ਫਸਲ ਆਉਣ ਉੱਤੇ ਅਨਾਜ ਖ੍ਰੀਦ ਲਿਆ, ਗੁੜ ਸ਼ੱਕਰ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਰੱਖ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਕਿਤਿਉਂ ਸਸਤੀ ਲੱਕੜ ਮਿਲ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਅਖਬਾਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਰੌਣਕ ਰਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਜਦੋਂ ਕਾਲੀ ਮਹਾਸ਼ੇ ਤੀਰਥ ਰਾਮ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਡਾ: ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਅਤੇ ਪਾਦਰੀ ਅਚਿੰਤਰਾਮ ਉੱਥੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਅਤੇ ਮਹਾਸ਼ਾ ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਾਲੀ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦਗੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਬਹਿਸ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਨੇ ਹੁੱਕਾ ਗੁੜਗੁੜਾਉਂਦਿਆਂ ਕਾਲੀ ਨਾਲ ਗਰਮ ਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ। ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਉਹਦੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜ ਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਸ਼ੇ ਨੇ ਦੋਨੋਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਨਮਸਤੇ ਕਹੀ। ਡਾਕਟਰ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਕਾਲੀ ਦਾ ਹੱਥ ਦੱਬਦਾ ਬੋਲਿਆ:

“ਕਾਲੀ ਤੈਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਇਆਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਖੁਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ... ਕਾਲੀ ਦਾਸ ਬਸ ਇਕ ਮਿਨਟ।”

ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਨੜੀ ਮਹਾਸ਼ੇ ਵਲ ਮੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਮਹਾਸ਼ਾ ਜੀ, ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਾਦਰੀ ਜੀ। ਇਨਕਲਾਬ ਤਾਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹੜ ਵਾਂਗੂ ਆਂ, ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਕੱਚੇ ਕੰਢਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਚਾਰੀਂ ਪਾਸੀਂ ਫੈਲ ਜਾਊ।”

ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਕਾਲੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ:

“ਸੁਣਾ ਪੁੱਤਰਾ ... ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ?”

“ਪਾਦਰੀ ਜੀ, ਠੀਕ ਹਾਂ।” ਕਾਲੀ ਪਾਦਰੀ ਵਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

ਪਾਦਰੀ ਅਚਿੰਤਰਾਮ ਮਧਰੇ ਕੱਦ ਦਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਹ ਚਿੱਟੀ ਪੱਗ, ਚਿੱਟੀ ਲੱਠੇ ਦੀ ਸਲਵਾਰ, ਚਿੱਟੀ ਕਮੀਜ਼ ਅਤੇ ਚਾਹੇ ਗਰਮੀ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਸਰਦੀ ਉੱਪਰ ਲੰਮਾ ਕੋਟ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਾਲੀ ਸੋਟੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪਾਦਰੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੁੱਡੀ ਵਰਗਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਖੇਡਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਲੰਮੀ-ਚੌੜੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਲਿਆਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ:

“ਕਾਲੀ ਦਾਸ, ਸੁਣਿਆ ਤੂੰ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਗਵਾਂਢੀ ਨਿੱਕੂ ਨੇ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ?”

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਟਵਾਰੀ ਨੇ ਜਰੀਬ ਨਾਲ ਮਿਣ ਕੇ ਮੇਰੀ ਜਗਹ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।”

“ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਪੁੱਤਰਾ... ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਦੀ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਰਹੋ। ਅਸਮਾਨੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।” ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਨਰਮ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। ਕਾਲੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਾਦਰੀ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ:

“ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਉਦਾਂ ਵੀ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ। ਪਵਿੱਤਰ ਅੰਜੀਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ - “ਉਠ ਸੂਈ ਦੇ ਨੱਕੇ ਥਾਣੀ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਪਰ ਧਨੀ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ।” ਪਾਦਰੀ ਕੁਛ ਪਲ ਰੁਕ ਕੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ:

“ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਹੈਗਾ ਨਾ - ਉਹੀ ਜੋ ਜੁੱਤੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦਾ। ਭਲਾ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਬੋਲਿਆ - ਪਾਦਰੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਚਮਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਚਮਾਰ ਦਾ ਚਮਾਰ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਢੰਗ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੈਂ ਚਮਾਰ ਨਾ ਰਹਾਂ।” ਪਾਦਰੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਧੀਮੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਲੀ ਦੇ ਕੋਲ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਉਹਦੇ ਘਰ ਵੀ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ ਹੈ। ਉਹਦਾ ਵੱਡਾ ਮੁੰਡਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ... ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਪਿਤਾ ਹੈ... ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪਾਪ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਲੈ ਲਏ। ... ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਤੇਰਾ ਮਕਾਨ ਦੇਖਣ ਆਉਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਉੱਚਾ ਉੱਠਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

ਮਹਾਸ਼ੇ ਨੇ ਪਾਦਰੀ ਨੂੰ ਕਾਲੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਨੂੰ, ਜਿਹਨੇ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ:

“ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ, ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੀ ਨਾ ਹੱਕੀ ਜਾਇਆ ਕਰ। ਤੂੰ ਕੌਮਨਸ਼ਟ (ਕਮਿਊਨਿਸਟ) ਕੀ ਬਣ ਗਿਆ, ਦਿਮਾਗ ਚੱਟ ਲਿਆ।” ਫਿਰ ਉਹ ਪਾਦਰੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਤੇਰੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੀ ਫਰਕ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਉੱਚਾ ਬੋਲਦਾ ਅਤੇ ਤੂੰ ਹੌਲੀ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਉਹਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਆਦਮੀ ਸੁਣੇ-ਨਾ-ਸੁਣੇ ਆਪਣੀ ਬਾਂਸਰੀ ਵਜਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ।”

ਪਾਦਰੀ ਮਹਾਸ਼ੇ ਦੀ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਕਾਲੀ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਪਾਦਰੀ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸੀ।”

“ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਤਾਂ ਖਾਂਦਾ - ਮਿੱਠੀ ਛੁਰੀ ਹੈ।” ਮਹਾਸ਼ੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੇਰੀ ਬੁਰਾਈ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਦਾ ਵੀ ਈਸਾ ਭਲਾ ਕਰੂ।” ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਮਹਾਸ਼ੇ ਵਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਹੁੱਕੇ ਦੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਕਸ਼ ਖਿੱਚੇ ਅਤੇ ਉੱਠ ਕੇ ਕਾਲੀ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਉਠ, ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਚਲਦੇ ਆ।” ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਮਹਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

“ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਸਾਇੰਟਿਫਿਕ ਥਿਊਰੀ ਸਮਝਾਉਂਗਾ। ਵੈਸੇ ਲੈਨਿਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ...।”

ਮਹਾਸ਼ੇ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਟੋਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪਾਦਰੀ ਵਲ ਦੇਖਦਾ ਬੋਲਿਆ:

“ਕਦੇ-ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਵੀ ਨਾਂ ਲੈ ਲਿਆ ਕਰੋ।” ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

“ਤੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੂੰਹ ਖੋਲਦਾ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ 'ਤੇ ਮਾਰਕਸ ਤੇ ਲੈਨਿਨ ਦਾ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਾਦਰੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਜੀਲ ਅਤੇ ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਦੀ।” ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਥੜੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰ ਗਿਆ।

ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਨੇ ਕਾਲੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ:

“ਮਹਾਸ਼ੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆਇਆ ਸੀ?”

“ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਉਹਦੇ ਲਈ ਸ਼ਤੀਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਲੇ ਦੇਖਣ ਆਇਆ ਸੀ...। ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਾਮਰੇਡ ਤੋਂ ਡਾਕਟਰ ਕਿੰਦਾਂ ਬਣ ਗਏ?”

ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਹੱਸ ਪਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਰੋਟੀ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਵੀ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਖਾਲੀ ਕਾਮਰੇਡੀ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਚੱਲ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਚੱਲ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਗ ਦਾ ਇਲਾਜ ਦੱਸਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਵੀ ਦਸਦਾ। ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਈ ਸਮਰਥਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਉੱਚੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਾਲੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਖੇਲ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਪੱਕਾ ਕਾਮਰੇਡ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਟਿਕਣ ਦਿੰਦਾ।”

ਕਾਲੀ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਵਲ ਹੋਰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਉਹਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਚੇਤੇ ਆ ਗਏ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਖੁਦ ਜਲੰਧਰ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਹਰ ਸ਼ਾਮ ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਚੋਅ

ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਗਈ ਰਾਤ ਤੱਕ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ - ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ - ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਾਲੀ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਏਨਾ ਅਸਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਾਲ਼ਾਂ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਵਾਰ ਝਗੜਾ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਹੱਥ-ਪਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।”

ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੋਨੋਂ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਬੋਲਿਆ:

“ਸੁਣਾ ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਘੁੰਮ ਆਇਆਂ। ਕੀ-ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹੈਂ?”

“ਏਥੋਂ ਤਾਂ ਜਲੰਧਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਸਾਥੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਕਈ ਪਾਪੜ ਵੇਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕੀਤੀ।” ਕਾਲੀ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਪਰੇਲੋਤਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਇਆਂ।”

ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਕਾਲੀ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਹ ਏਧਰ-ਉਧਰ ਝਾਕਦਾ ਹੋਇਆ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਬੋਲਿਆ:

“ਸੁਣਿਆ ਤੂੰ ਮਕਾਨ ਪਾ ਰਿਹੈਂ?”

“ਹਾਂ ਪਾ ਤਾਂ ਰਿਹੈਂ। ਮਕਾਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਬਸ ਕੋਠਾ ਖੜਾ ਕਰ ਰਿਹੈਂ।”

“ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਿੱਕੂ ਨੇ ਨੀਂਹ ਪੁੱਟਣ ਵੇਲੇ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।”

“ਹਾਂ। ਉਹਨੂੰ ਮੰਗੂ ਨੇ ਭੜਕਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਮਾਮਲਾ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ।”

ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਸੋਚਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਮੰਗੂ ਚੌਧਰੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਏਜੰਟ ਹੈ। ਗਰੀਬੀ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਰ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਰਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਇਨਕਲਾਬ... ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ।”

ਜਦੋਂ ਕਾਲੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਪਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਬੋਲਿਆ:

“ਪਾਦਰੀ ਉੱਪਰੋਂ ਬਹੁਤ ਮਿੱਠਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹਦੀ ਕਾਟ ਤੇਜ਼ ਫੁਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉਹ ਤੇਰੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਊਗਾ ਅਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਜੋੜਾ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕਹੇ ਕਿ ਇਹ ਕੱਪੜੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਭੇਜੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰੋ ਅਤੇ ਉਸ ਅਸਮਾਨੀ ਬਾਪ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕਰੋ ਜੋ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਾਪ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਲੈਣ ਲਈ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ... ਉਹ ਕੇਵਲ ਇਕ ਧਰਮ ਦੀ ਅਫੀਮ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਲਾਹ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਪਿਲਾਉਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪਾਦਰੀ ਵੀ ਡਰਦਾ ਅਤੇ ਮਹਾਸ਼ਾ ਵੀ। ਪੰਡਿਤ ਸੰਤਰਾਮ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਥੂ-ਥੂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ।”

ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਾਲੀ ਵਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਜਦੋਂ ਕਾਲੀ ਨੇ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਿਲਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ।

“ਤੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਚਿਰਾਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਆਇਆਂ। ਤੈਨੂੰ ਏਥੋਂ ਦੀ ਪਾਲੀਟਿਕਸ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।”

ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਬਾਰੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਇਕ ਬਾਰੀਕ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ:

“ਪਿਤਾ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਕਹਿੰਦੀ ਆ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲਉ।”

“ਹੁਣੇ ਆਇਆ।” ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਜੁਆਬ ਦੇ ਕੇ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ:

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੁਛ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉੱਥੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਯੂਨੀਅਨ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ।”

“ਇਕ ਨਹੀਂ ਤਿੰਨ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਸੀਗੀਆਂ।”

“ਤੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ?”

“ਤਿੰਨਾਂ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਰਿਹਾ --- ਸਾਰੀਆਂ ਬੇਕਾਰ। ਹਰ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਹਲਵੇ-ਪੂਰੀਆਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਸੀ।”

ਕਾਲੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਕੁਛ ਕਹੇ ਅਲਮਾਰੀ ਪਿਛਲੀ ਬਾਰੀ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹੀ ਬਰੀਕ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ:

“ਪਿਤਾ ਜੀ ਬੀਬੀ ਕਹਿੰਦੀ ਆ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲਉ।”

“ਹੁਣੇ ਆਇਆ ਬੇਟਾ।” ਡਾਕਟਰ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਕਾਲੀ ਵਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਇਕ ਇੰਪੀਰੀਅਲਿਸਟ ਚਾਲ ਹੈ।”

ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੀ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਧੀ ਬਹੁਤ ਔਖਿਆਈ ਨਾਲ ਥੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲੀ:

“ਪਿਤਾ ਜੀ ਬੀਬੀ ਕਹਿੰਦੀ ਆ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲਉ।”

“ਹੁਣੇ ਆਇਆ ਬੇਟਾ” ਕਹਿ ਕੇ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦਾ ਬੋਲਿਆ:

“ਟ੍ਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ...” ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਗੱਲ ਅਧੂਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਲਮਾਰੀ ਪਿਛਲੀ ਬਾਰੀ ਜੋਰ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਚੌਂਕ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਬਰੀਕ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ:

“ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਚੁੱਕੀ ਆਂ ਕਿ ਆ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲਉ। ਇਥੇ ਕਿਹੜੀ ਕਮਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ... ਮੇਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਘਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਇਥੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।” ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਰੀ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਡਾਕਟਰ ਵਿਸ਼ਨਦਾਸ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਲਾ ਕੇ ਥੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਦਾ ਬੋਲਿਆ:

“ਕਾਲੀ ਦਾਸਾ ਤਕਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਈ। ਵਿਹਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਗੇ।”

ਕਾਲੀ ਜਦੋਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਮਿਸਤਰੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਲੱਕ ਤੱਕ ਉੱਚੀ ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜਾ ਗਿਆਨੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਚਾਚੀ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਸੂਤ ਦੀਆਂ ਉਲਝੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ।” ਕਾਲੀ ਨੇ ਕਮੀਜ਼ ਲਾਹ ਕੇ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ ਸੀ?” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਜੀਭ ਫੇਰਦਾ ਹੌਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਮਾਸ਼ੂਕ ਵਧੀਆ।”

ਕਾਲੀ ਨੇ ਗਾਰੇ ਦੀ ਕੜਾਹੀ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ:

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ, ਹੁਣ ਇਧਰ ਧਿਆਨ ਦਿਉ। ਅੱਧੀ ਦਿਹਾੜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੈ।”

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਲੀ ਵਲ ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਾਂਡੀ ਅਤੇ ਤੇਸੀ ਚੁੱਕਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਤੇਰੀ ਅੱਧੀ ਦਿਹਾੜੀ ਖਰਾਬ ਹੋਈ ਹੈ ਆਪਣਾ ਤਨ-ਮਨ ਸਭ ਕੁਛ ਡੋਲ ਗਿਆ ਹੈ।”

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੱਬਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇਸੀ ਨਾਲ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ। (ਚਲਦਾ)

-ਅਨੁਵਾਦ: ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ

ਵਤਨ ਦਾ ਇਕ ਪਾਠਕ ਹੋਰ ਬਣਾਉ

ਵਤਨ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵੈੱਬਸਾਈਟ www.watanpunjabi.ca ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਦੋਸਤ/ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਇੱਛੁਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਜੋ ਅਜੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਅੰਕ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਤਨ ਦਾ ਚੰਦਾ ਭੇਜ ਕੇ ਰੈਗੂਲਰ ਪਾਠਕ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰੋ।

ਲੇਖ

“ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਬੀਮਾਰ ਹੈ”

ਸੁਰਜਨ ਜ਼ੀਰਵੀ

ਇਸ ਸਾਲ 16 ਅਪਰੈਲ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ (ਬਲੈਕ ਬਰਗ) ਵਿਚ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵਾਪਰਿਆ ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖੂਨੀ ਸਾਕਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੱਲਿਆ ਹੋਲਿਆ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਲ ਰਹੀ ਕਿਸੇ ਅਣਪਛਾਤੀ ਘਿਰਣਾ ਤੇ ਰੋਹ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਭੜਕ ਉੱਠਣ ਉੱਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੁੰਨਦਾ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ 23 ਸਾਲ ਦਾ ਚੋ ਸੁੰਗ ਹੂਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ।

ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਅਨ ਮੂਲ ਦੇ ਇਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੈਂਪਸ ਦੀ ਐਂਬਲਰ ਜਾਹਨਸਟਨ ਡਾਰਮੈਟਰੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਿਥੇ ਉਸਨੇ ਦੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਇਕ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਕੈਮਰਾ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਟਿਕਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਵੀਡੀਓ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵੀਡੀਓ ਉਸਨੇ 23 ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਿੰਟਆਊਟ ਨਾਲ ਐਨ ਬੀ ਸੀ ਨਿਊਜ਼ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮੈਨਹਟਨ ਹੈਡਕੁਆਰਟਰ ਦੇ ਪਤੇ ਉੱਤੇ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਦੋ ਸਵਾ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਉਹ ਕੈਂਪਸ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸਿਰੇ ਉੱਤੇ ਨੋਰਿਸ ਹਾਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਿਥੇ ਉਸਨੇ ਕਾਰੀਡਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਰੀ ਕਲਾਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਫਾਇਰਿੰਗ ਕਰਕੇ 29 ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੇ ਟੀਚਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਲਈ।

ਇਹ ਸਾਕਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਅੱਠ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਪਰੈਲ ਦੇ ਏਸੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕੋਲੰਬਾਈਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਵਾਪਰੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸਾਕੇ ਦੀ ਬਰਸੀ ਮਨਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ 2 ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਐਰਿਕ ਹੈਰਿਸ ਤੇ ਡਾਇਲਨ ਕਲੈਬੋਰਡ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਕੇ ਆਪਣੇ 12 ਸਾਥੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

ਨਵਾਂ ਸਾਕਾ ਪਿਛਲੇ ਇਕ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲਾ 19ਵਾਂ ਖੂਨੀ ਸਾਕਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਕਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਏਨਾ ਵੱਡਾ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਕਿ ਅਮਰੀਕੀ ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਇਸਦੀ ਵਿਆਪਕ ਕਵਰੇਜ ਕਰਨੀ ਹੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਵੀ ਕਵਰੇਜ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਸਾਕਾ ਕੁੱਝ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਮੀਡੀਏ ਕੋਲ ਏਨੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਲਬਲੀ ਤੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਾਕਿਆ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਰਾਕ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਆਪਣਾ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਮੁੱਲ

ਗੁਆ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਬਗ਼ਦਾਦ ਵਿਚ ਤੇ ਇਰਾਕ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਰਜਨਾਂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਤੱਕ ਲੋਕ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੀਡੀਏ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜਿਸ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ੀਅਤ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਸ਼ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ। ਦੂਸਰਾ, ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਿਜ਼ ਇਰਾਕੀ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਮਹਾਯੋਗ ਰਚਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਉਸਦੀ ਸੰਪੰਨਤਾ ਲਈ ਕੋਈ ਆਹੂਤੀ ਇਰਾਕੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਵੱਡੀ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇ?

ਉਂਝ ਅਮਰੀਕੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਟੀ ਵੀ ਨੇ ਅੱਜਕੱਲ ਅਮਰੀਕੀ ਸੈਨਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜੇ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੋ ਚਾਰ ਲਾਈਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਫ਼ੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੁੱਕਰ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਅੜਿੱਗੀ ਹੋਈ। ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਸੈਨਕਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਛਾਪਣ ਦਾ ਕੰਮ ਉਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—, ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਇਹ ਸੈਨਿਕ ਜੰਮਪਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੌਮੀ ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੀਤੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਚੱਕਰ ਵੀ ਲਾਹ ਕੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਦੇਸ਼ਭਗਤੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸੌਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮੁੱਲ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਵਿਕਦਾ ਹੈ।

ਤਾਂ ਵੀ, ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਦੇ ਖ਼ੂਨੀ ਸਾਕੇ ਤੇ ਇਰਾਕ ਦੀਆਂ ਖ਼ੂਨੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਵਰੇਜ ਵਿਚਾਲੇ ਅੰਤਰ ਏਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਸੀ ਐਨ ਐਨ ਨਾਲ ਇੰਝ ਹੀ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਇਸਦੇ ਨਿਊਜ਼ ਐਂਕਰ ਨੇ ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਸਾਕੇ ਦੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਸੌਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਸਰੋਤੇ ਨੇ ਈ-ਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “—ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਸਾਕਾ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਸੱਚਮੁਚ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖਦਾਈ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਬਗ਼ਦਾਦ ਦੇ ਧਮਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਰਿਹਾ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਖ਼ੂਨ ਪਾਣੀ ਹੈ? ਕੀ ਉਥੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ? ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਧਮਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਮੀਡੀਆ ਹੁਣ ਗੌਲਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ!”

* * *

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਸਾਕੇ ਦੀ ਕਵਰੇਜ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੀਡੀਏ ਵੱਲ ਇਹ ਉਂਗਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿ ਇਸਨੇ ਇਸਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸਥਾਰਾਂ ਦੀ ਫੋਲਾਫਾਲੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਛੱਡੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕਿਹੜਾ ਖ਼ੂਜਾ ਜਾਂ ਨੁੱਕਰ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਟੀ ਵੀ ਚੈਨਲਾਂ ਜਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਝਾਤ ਨਾ ਪੁਆਈ ਹੋਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਹਤਿਆਰੇ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਅਨੁਰੀਆਂ ਤੋਂ ਅਨੁਰੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਨੂੰ ਟੋਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਰਤੋਂ-ਵਿਹਾਰ, ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸਤਰਤ ਵੇਰਵਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਣਗਿਣਤ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ, ਖੋਜਕਾਰਾਂ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨਕਾਰਾਂ, ਅਮਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਮਹਿਰਾਂ, ਪੁਲਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਕੀਤਾ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੇ ਵਰਨਣ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕੰਨੇ ਬਿੰਦੀ ਦਾ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਸਬਾ ਰੋਆਨਕੋ ਦਾ ਅਸਲਾ-ਫਰੋਸ਼ ਜੈੱਕ ਮਾਰਕੈਲ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਪੰਜ ਹਫ਼ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਚੋ ਸੁੰਗ ਹੁਈ ਨੂੰ ਉਹ ਹੈਂਡਗੰਨ ਵੇਚੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਪਰਾਧੀ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਮਾਰਕੈਲ ਦੀ ਲੰਮੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੂੰ ਇਸ ਖ਼ੂਨੀ ਕਾਂਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਲੰਮੀ ਕਵਰੇਜ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਿਹੜੇ ਕੁੱਝ ਸਵਾਲ ਉੱਠਣੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਨ, ਉਹ ਉੱਠੇ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਇਹ ਕਿ ਡਾਰਮੈਟਰੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਦੋ ਕਤਲਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਤੇ ਪੁਲਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕਿਵੇਂ ਕੱਢ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਵਾਰਦਾਤ ਪਰਵਾਰਕ ਝਗੜੇ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ? ਜਾਂ ਇਹ ਕਿ ਕਾਤਲ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚੋਂ ਫਰਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ? ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਕੈਂਪਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਸ ਅਦਾਰੇ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਈ-ਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਤਾੜਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕਿਉਂ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਦ ਤੱਕ ਹਤਿਆਰੇ ਨੇ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ? ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾ ਕੋਲ ਅਜਿਹੇ ਟੈਕਨੀਕਲ ਸਾਧਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਇਸ ਕੋਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ?

ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਕੁੱਝ ਸਵਾਲ ਉੱਠਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਠੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜੇ ਉੱਠੇ ਤਾਂ ਅਧੂਰੇ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਵਾਲ ਕਿ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਖ਼ੂਨੀ ਕਾਂਡ ਵਾਪਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦਣ ਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ?

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਹਰ ਖ਼ੂਨੀ ਕਾਂਡ ਪਿੱਛੋਂ ਉਤਲਾ ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸੰਜੀਦਾ ਬਹਿਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕੇ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਗੰਨ-ਲਾਬੀ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਫੁੰਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਪਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਹਸ਼ਰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸਦਾ ਸੰਕੇਤ ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ

ਨੇ ਨਵੇਂ ਖੂਨੀ ਕਾਂਡ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸਮੇਂ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰੈਸ ਸਕੱਤਰ ਡਾਨਾ ਪੈਰੀਨੋ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ “ਸਾਡਾ ਮਨ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੁਖੀ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਨ” ... “ਪਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬੁਸ਼ ਦਾ ਇਹ ਯਕੀਨ ਕਾਇਮ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ... ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।”

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬੁਸ਼ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਗੰਨ-ਲਾਬੀ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਾ ਘੇਰਾ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੈਲਾਉਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਸੈਨੇਟ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਸਭਾ (ਕਾਂਗਰਸ) ਵਿਚ ਰੀਪਬਲਿਕ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਦਨਾਂ ਨੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਰਾਈਫਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੋ ਮੂੰਹ ਮੰਗੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਇਕ ਤੋਹਫ਼ਾ ਉਸ ਬਿਲ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਅਸਾਲਟ ਰਫ਼ਲਾਂ ਰੱਖਣ ਉੱਤੇ ਲੱਗੀ ਰੋਕ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਿਲ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਾਊਸ ਲੀਡਰ ਟਾਮ ਡੈਲੇ ਨੇ ਉਚੇਚਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਦੂਸਰਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਸੈਨੇਟ ਦਾ ਉਹ ਬਿਲ ਸੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਸਲਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨਅਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣ ਜਾਂ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਰਜਾਨਿਆਂ ਦੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਿਲ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸੈਨੇਟ ਆਗੂ ਬਿਲ ਫ੍ਰਿਸਟ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।

ਟੋਰਾਂਟੋ ਦੇ ਲੇਖਕ ਰੌਨ ਚਾਰਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਟਿੱਪਣੀ ਵਿਚ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਡੈਲੇ ਤੇ ਫ੍ਰਿਸਟ, ਦੋਹਵੇਂ ਹੀ ਆਗੂ ਭਰਿਸ਼ਟ ਚੋਣ ਢੰਗਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰਨ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਪਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਤਰਨਾਕ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ‘ਕਾਰਨਾਮੇ’ ਜਿਉਂ ਦੇ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਹਨ।

ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਵੀ ਅਸਲਾ ਫਰੇਸ਼ ਜੈਕ ਮਾਰਕੈਲ ਦੀ ਲੰਮੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਬਿਨਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛਾਪੀ। ਮਾਰਕੈਲ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਰਾਏ ਦਿੱਤੀ ਉਹ ਬੁਸ਼ ਪ੍ਰਾਸ਼ਨ ਤੇ ਗੰਨ-ਲਾਬੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਵਾਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚੋ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਕਿਉਂ ਵੇਚੇ ਗਏ। ਅਸਲ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਰਜੀਨੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਮੁਕਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ?

ਉਸਦਾ ਤਰਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਏਨੇ ਭਿਆਨਕ ਖੂਨ ਖਰਾਬੇ ਲਈ ਇਸ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਢੁੱਕਵੀਂ ਥਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ 25 ਹਜ਼ਾਰ ਬੇਥਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਏਥੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਕਿਸਨੇ ਸੀ? ਜੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਕੋਲ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਰੋਕ ਹੀ ਲੈਣਾ ਸੀ?

* * *

ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਬੰਦਾ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 2007 ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇਕ ਸੌ ਅਮਰੀਕਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 90 ਕੋਲ ਹਥਿਆਰ ਹਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਮਰੀਕੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਜਿੰਨੇ ਕੁੱਲ ਹਥਿਆਰ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 25 ਕਰੋੜ ਤੱਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਸੱਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੈ। ਐਫ. ਬੀ. ਆਈ. ਦੀ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ 2005 ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ 15000 ਕਤਲ ਹੋਏ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧਿਆਂ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਗੰਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਹੌਲਨਾਕ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਥਿਆਰਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੇ ਜਿਸ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਹਾਸਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਉਹ ਸਵਾਲ ਗੰਨ-ਲਾਬੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਨੂਦੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਟੋਰਾਂਟੋ ਸਟਾਰ ਦੇ ਕਾਲਮਨਵੀਸ ਥਾਮਸ ਵਾਲਕਮ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਹੈਰਾਨੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ “9/11 ਜਿਹੇ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਨਾਂਅ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਨਾਗਰਿਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਸੀ (ਨਿੱਜੀ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ) ਅਤੇ ਨਿਆਂਭਰੀ ਅਦਾਲਤੀ ਸੁਣਵਾਈ ਵਰਗੇ ਵੱਡਮੁੱਲੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਤਾਂ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ ਪਰ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਕਿਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਅਹਿਮ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਜਿੰਨੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 9/11 ਨੂੰ ਹੋਈਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

ਮਿਸਟਰ ਵਾਲਕਮ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਗੰਨ ਕੰਟਰੋਲ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਜਗਾ ਸਕੇ ਤਾਂ 33 ਬੇਗੁਨਾਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਣਆਈ ਮੌਤ ਕਿਸੇ ਲੇਖੇ ਲੱਗ ਸਕੇਗੀ। ਪਰ ਕੀ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਤਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਵਧਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਫਰਜ਼ ਕਰ ਲੈਣਾ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨਿਰੇ ਗੰਨ ਕੰਟਰੋਲ ਨਾਲ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਟਰੈਜਡੀ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੇਗੀ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਤੇ ਗੰਨ ਕੰਟਰੋਲ ਕਾਨੂੰਨ ਬੜੇ ਸਖਤ ਹਨ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਏਥੇ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। “ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹਰਗਿਜ਼ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੰਨ ਕੰਟਰੋਲ ਦੀ ਆਵੇਸ਼ਕਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏ।”

ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਦਾ ਸਿਰੇ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਹਨਾਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਠਾਇਆ। ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ “ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਅਗਿਆਤ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਔਹਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਦਲੀਲ ਜਾਂ ਤਰਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ?”

* * *

ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਇਸ ਅਗਿਆਤ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਰੋਗ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ ਕਿੱਥੋ? ਟੀਵੀ ਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੁਆਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਇਹ ਜੜ੍ਹ ਹਤਿਆਰੇ ਦੇ ਰੋਗੀ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਲੱਭਣ ਉੱਤੇ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ। ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਹਤਿਆਰਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਰੋਗੀ ਮਨ ਦੀ ਚੀਰ ਫਾੜ ਏਨੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਹੁੰਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਹਤਿਆਰੇ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਉਸਦੇ ਅਜਿਹੇ “ਇਕੱਲਮਾਰੇ, ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਕਿਰਦਾਰ” ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਰੋਗੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ।

ਖੂਨੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਵਾਪਰਨਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਤਿਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਰੋਗ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀਰਘ ਰੋਗ ਦੀ ਅਲਾਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਰਘ ਰੋਗ ਦੀ ਤਸ਼ਖੀਸ ਮਾਈਕਲ ਮੂਰ ਜਿਹਾ ਫਿਲਮਸਾਜ਼ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜਾਂ ਉਸ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਫਿਲਮਸਾਜ਼ ਗੰਨ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮ “ਬਊਲਿੰਗ ਫਾਰ ਕੋਲੰਬਾਈਨ” ਦੀ ਅਗਲੀ ਕੜੀ ਵਿਚ ਇਸ ਰੋਗ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾ ਸਕੇ? ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੌਮ ਚੌਮਸਕੀ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ੀਲ ਸੋਚਵਾਨ ਜਾਂ ਸਕਾਲਰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਗਾਹ ਕੇ ਇਸ ਰੋਗ ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਦੇ ਆਦੀਵਾਸੀ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਏਥੇ ਹੀ ਚੱਲੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮਦਾਰੀ ਦਾ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਦੌਰ, ਕੂ ਕਲਕਸ ਕਲਾਨ ਦਾ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣਾ, ਨਸਲੀ ਭੇਦ ਭਾਵ, ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ ਤੇ ਨਾਗਾਸਕੀ, ਵੀਅਤਨਾਮ ਤੇ ਹੁਣ ਇਰਾਕ ਜਿਹੀਆਂ ਲਹੂ ਭਿੰਜੀਆਂ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਵੀ ਤਾਂ ਏਸੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬੀਤੇ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਘਿਰਣਤ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕੀ ਚਰਿਤਰ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਚਿਰਸਥਾਈ ਅਸਰ ਨਾ ਛਡਿਆ ਹੋਵੇ।

ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਇਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਜਿਹੜੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਸੋਚਵਾਨ ਤੇ ਚਿੰਤਕ ਹੱਕ ਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੱਡਮੁਲੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਮੈਂਟ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਮਹੂਰੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਦੇ ਘੱਟ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸਨੇ ਅਜਿਹੇ ਸੋਚਵਾਨਾਂ ਜਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਣਦੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਸੋਚਵਾਨ ਤੇ ਚਿੰਤਕ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਉੱਠਣ ਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਤਾ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਅਕਸਰ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਮੁੱਲ ਤਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਤੇ ਹੋਰ ਪਿੱਛੇ-ਖਿੱਚੂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅਤਾਬ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਲੇਖਕਾਂ, ਸੋਚਵਾਨਾਂ ਤੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਗੰਭੀਰ ਹਾਲਤ ਵੇਲੇ ਠੀਕ ਸੇਧ ਲਈ ਬਾਸ਼ਤੂਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਣਾ ਅਮਰੀਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਸਾਰਥਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਿੰਨਾ ਡਾਹਢਾ ਹੈ।

ਜੇ ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਕਾਂਡ ਦੀ ਮੈਰਾਥਾਨ ਕਵਰੇਜ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਮੁੱਖ ਅਖ਼ਬਾਰ ਜਾ ਟੀਵੀ ਨੈਟਵਰਕ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮਾਈਕਲ ਮੂਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੌਮ ਚੌਮਸਕੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਝਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ।

* * *

ਫੇਰ ਵੀ, ਸਾਰੀ ਕਵਰੇਜ ਨੂੰ ਚੋ ਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਹਾਲਤ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਘੁੰਮਾਉਣ ਦੇ ਮੀਡੀਏ ਦੇ ਤੰਗ ਜ਼ਾਵੀਏ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਵੰਗਾਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਮੀਡੀਏ ਨੂੰ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕ ਤੇ ਪਾਠਕ ਸਨ, ਉਂਝ ਸੰਪਾਦਕ ਦੇ ਨਾਂਅ ਆਪਣੇ ਸੰਖੇਪ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਵਿਚਾਰ ਉਹਨਾਂ ਪਰਗਟ ਕੀਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਖਤਗੀ, ਡੂੰਘਿਆਈ ਤੇ ਅਸਲੂਬ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਆਮ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਪੱਤਰ ਆਪਣੀ ਗੁੰਦਵੀਂ ਲਿਖਤ, ਤੇ ਪਾਏਦਾਰ ਸੋਚ ਅਤੇ ਠੋਸ ਦਲੀਲ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਅਮਰੀਕੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੂਝ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਟੋਰਾਂਟੋ ਦੇ ਪਾਠਕ ਪਾਲ ਡਿਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਆਉਂਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਹਤਿਆਰੇ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਸਥਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ ਜਾਂ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ? ਉਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਦੁਰਕਾਰਿਆ? ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਟਕਾਰਿਆ? ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਸ ਬੇਤੁਕੀ ਵਾਰਦਾਤ ਨੂੰ ਰੇਸ਼ਨੇਲਾਈਜ਼ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਝ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ।”

ਉਸਨੇ ਅੱਗੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਲੀਲ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ “ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਹਥਿਆਰੇ ਰੱਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਤਿਆਰੇ ਦੀ ਖੂਨੀ ਖੇਡ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦਾ ਤੱਤ ਇਹ ਹੈ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੂਨੀ ਸਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇਕ ਰਾਹ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਰੀਏ। ਏਥੇ ਵਧੇਰੇ ਰੋਗੀ ਕਿਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਏ, ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਤਿਆਰੇ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਜਾਂ ਉਸ ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ?”

ਕੁੱਝ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਮੀਡੀਏ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿੰਤੂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦਿਮਾਗੀ ਰੋਗ ਹੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇ। ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਮੈਂਟਲ ਹੈਲਥ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੀ ਟੋਰਾਂਟੋ ਬ੍ਰਾਂਚ ਦੇ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਟੀਵ ਲੂਰੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਸਾਰੇ ਦਿਮਾਗੀ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਰੱਸੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ” ਸਾਰੇ ਦਿਮਾਗੀ ਰੋਗੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ।

ਮਿ. ਸਟੀਵ ਲੂਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਅਣਗਿਣਤ ਖੋਜ ਪੱਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ ਕਿ ਦਿਮਾਗੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਲਾਮਤ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਅਵਸ਼ ਹੀ ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਏਗਾ।

ਜਿਹੜੀ ਚਿੱਠੀ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਲੇਖਕ ਡੈਨਿਸ ਲਾਜ਼ੇਨ ਹਨ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਕੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਵਿਡਿਬਣਾ ਜਾਂ ਟਕੋਰ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਾਰਜ ਬੁਸ਼ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਰਨਫਰੰਸ ਰਾਹੀਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਲਾਬੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੱਧਪੂਰਬ ਵਿਚ ਹੋਰ ਖੂਨ ਖਰਾਬੇ ਲਈ, ਜਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, “ਉੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਾਰਜ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਹੋਰ ਅਰਬਾਂ ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣ ਵਿਚ ਦੇਰ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਚੰਭਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਗੰਨ ਕਲਚਰ ਏਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਿਉਂ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ?”

* * *

ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਸਾਕੇ ਨੇ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਜਿਸ ਇਕ ਹੋਰ ਕੋਝੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਉਹ ਹੈ ਇਸਦੇ ਮੀਡੀਏ ਦਾ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਰੇ ਚਲਾਵਾਂ ਜਿਹਾ ਵਤੀਰਾ।

ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਥਿਤੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਬਣਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਸਨਸਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਸਥਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਮਾਜੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ, ਤਾਂ ਉਹ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਜਕੋਤਕੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ਇਹ ਚੋਣ ਅਕਸਰ ਸਨਸਨੀਵਾਦ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਇੰਝ ਹੀ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਐਨ ਬੀ ਸੀ ਨੇ ਚੋ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਵੀਡੀਓ ਦਿਖਾਉਣ ਬਾਰੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸੰਜਮ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਾ ਸਮਝਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਟੀ ਵੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਇਹ ਵੀਡੀਓ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਕਿੰਨੇ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਨਵੇਂ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਦੀ ਕਵਰੇਜ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਟੀ ਵੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾਉਣ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਚੋ ਦੇ ਵੀਡੀਓ ਦੇ ਸਬੰਧੀ ਹੱਥ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਐਨ ਬੀ ਸੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਗੁਆਉਂਦਾ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਨੇ ਉਸਦੀ ਰੇਟਿੰਗ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦਾ ਕਿਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਣਾ ਸੀ? ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫਾਕਸ ਨਿਊਜ਼ ਤੇ ਸੀ ਐਨ ਐਨ ਜਿਹੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਟੀ ਵੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਦੌੜਾਂ ਲੁਆ ਦੇਣ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਕਿਲਕਾਰੀ ਭਰਿਆ ਸਵਾਦ ਐਨ. ਬੀ. ਸੀ. ਨੂੰ ਆਇਆ, ਉਹ ਵਾਧੂ ਸੀ।

ਉਂਝ ਚੋ ਦੇ ਵੀਡੀਓ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਾਰ ਖਾ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਟੀ ਵੀ ਚੈਨਲਾਂ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲਿਘਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਛੱਡੀ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮੀਡੀਏ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲ ਰਹੀ ਗਲਵੱਢ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਐਨ ਬੀ ਸੀ ਦਾ ਹੱਥ ਉੱਤੇ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਸਦਾ ਅਸਲ ਲਾਹਾ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਚੋ ਸੁੰਗ ਹੂਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੋਰਾਂਟੋ ਸਟਾਰ ਦੀ ਐਨਟੋਨੀਆ ਰਰਬਿਸੀਆਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਸ਼ੁਹਰਤ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਚੋ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਭਰੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਉਛਾਲਿਆ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਖੂਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਸੂਚੀ

ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਖੌਫ਼ਨਾਕ ਅਪਰਾਧੀ ਵਜੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਦਰਜ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਤਲ ਕੀਤੇ। ਅਤੇ ਇਹੀ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੋ ਦਾ ਨਾਂਅ ਅਜਿਹੇ ਪੱਕੇ ਖਾਤੇ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁਲੇਗਾ ਜਦਕਿ ਚੋ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਏਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਲੋਰੇਂ ਕੋਲਮੈਨ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੋ ਦੀ ਇੱਛਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਣ। ਉਸਨੂੰ ਮੰਚ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਹ ਮੰਚ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ।

ਮਿ. ਲੋਰੇਂ ਹਿੰਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਚਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕ “ਕਾਪੀਕੈਟ ਈਫੈਕਟ” ਦੇ ਲੇਖਕ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਖੂਨੀ ਘਟਨਾ ਅਗਲੀ ਖੂਨੀ ਘਟਨਾ ਲਈ ਨਮੂਨਾ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਚੋ ਦੇ ਵੀਡੀਓ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨੀ ਕਾਰੇ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਿਥੋਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੇ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪਰਸੰਸਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਨ ਕੋਲੰਬਾਈਨ (ਕਾਲੋਰਾਡੋ) ਦੇ ਹਤਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੈਰਿਸ ਤੇ ਕਲੈਬਰਡ। ਭਾਵੇਂ ਮੂਲ ਉਸਦਾ ਕੋਰੀਅਨ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਪੈਦਾਵਾਰ ਸੌ ਫੀ ਸਦੀ ਅਮਰੀਕੀ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵੀਡੀਓ ਵਿਚ ਉਸਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ 29 ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਇਕ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਹੈਂਡਗੰਨ ਕੈਮਰੇ ਵੱਲ ਤਾਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਹੈਂਡਗੰਨ ਆਪਣੀ ਪੁੜਪੜੀ ਉੱਤੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਉਸਦੇ ਇਹ ਪੋਜ਼ ਮਾਂਟਰੀਅਲ ਦੇ ਡਾਅਸਨ ਕਾਲਜ ਦੇ ਹਤਿਆਰੇ ਕਿਮਵੀਰ ਗਿਲ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਫੋਟੋਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਗਿੱਲ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਹ ਫੋਟੋਆਂ ਕੈਮਰੇ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਖਿੱਚੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਵਿਚ ਪਸਤੌਲ ਤਾਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਫੋਟੋ ਵੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਉਭਾਰ ਕੇ ਛਾਪੇ ਸਨ।

ਅਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੋਰਾਂਟੋ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋ: ਜਾਰਡਨ ਬੀ. ਪੀਟਰਸਨ ਨੇ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕੀਤਾ, “ਹੁਣ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੇ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਹੋਣਗੇ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਵੀਡੀਓ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਵੇਖੀਏ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਵੀ ਠੀਕ ਉਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਰੋਗੀ ਜਿਹੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਚੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੀਡੀਓ ਵਿਚ ਕੀਤਾ।”

ਮਿ. ਕੋਲਮੈਨ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੁਆਇਆ ਹੈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਲੰਬਾਈਨ ਕਤਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਨਵੀਂ ਵਾਰਦਾਤ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕੀ ਖੂਨੀ ਵਾਰਦਾਤ ਦੀ ਹੀ ਤਸਵੀਰ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਲਿਖਤ ਲਈ ਜੇ ਕੋਈ ਢੁਕਵੀਂ ਅੰਤਿਕਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਅਮਰੀਕੀ ਨਾਗਰਿਕ ਪੀਟ ਰਿਆਨ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕ ਦੇ ਨਾਂਅ ਚਿੱਠੀ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਅਸੀਂ ਮਾਯੂਸਕੁਨ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹਿੰਸਾ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਹਾਂ ਤੇ ਬੇਬਸੀ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਭੜਕ ਉੱਠਣ ਲਈ ਏਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੂਸ ਤੇ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਏਨੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੀਲੀਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਚੰਭੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਹਿੰਸਕ ਕਾਰੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦੇ। ਉੱਖੜੇ ਹੋਏ, ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਉਲਾਰ, ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅਸਥਿਰ ਤੇ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹਿੱਲੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਇਕੱਲੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ, ਸਮਾਜਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਏਥੇ ਕਿਸੇ ਉਲਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਕੇ ਖੂਨੀ ਹਤਿਆਰਾ ਬਣਨ ਲਈ ਕੇਵਲ ਏਨੀ ਕੁ ਗੱਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਕਰੈਡਿਟ ਕਾਰਡ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਨੇੜੇ ਦੇ ਗੰਨ ਡੀਲਰ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦੂਸਰੀ ਤਰਮੀਮ ਦੇ ਨਾਂਅ ਹੇਠ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦਣ ਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਰੋਕਟੋਕ ਦੇ ਖੂਨੀ ਹਤਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲ ਵਿਚ ਰਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

“ਮੈਂ ਵਰਜੀਨੀਆ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਾਸੀ ਤੇ ਵਰਜੀਨੀਆ ਟੈੱਕ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਦੂਹਰਾ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਹਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਵਾਪਰੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਦੁੱਖ ਤੇ ਰੰਜ ਅੱਜ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੇਗਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵੀ ਹਾਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਗੰਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਸੋਚ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਬਕ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਇਸਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਚਾਹੇਗਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਨੇੜੇ ਦੀ ਗੰਨ-ਸ਼ਾਪ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਗੰਨ ਖਰੀਦ ਸਕੇਗਾ।”

“ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਬੀਮਾਰ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਇਸਦੀ ਗਵਾਹ ਹੈ।” ***

ਲੇਖ

ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

(ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਲੇਖ 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ' ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਵਤਨ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਲੇਖ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂਕਿ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਜੋਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਦਾਚਾਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਸਿਆਸਤ, ਧਰਮ ਆਦਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਨਿਘਾਰ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਬੜੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਤੇ ਕੁਝ ਚਲਾਕੀ ਤੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਨਾਲ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੋਚ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ। ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤਾਂ 'ਆਜ਼ਾਦ' ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ 'ਲਾਈਨ' 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਚਲਦੇ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਹ ਸਵਾਲ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ' ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ? - ਸੰਪਾਦਕ)

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਬੰਦਾ' ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਉਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਕਿਹਾ ਤੇ ਗੈਰ-ਧਾਰਮਿਕ (ਨਾਸਤਕ) ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਹਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ 'ਬੰਦਸ਼' ਤੋਂ 'ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿਲੀ' ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਮਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਬੰਦਾ 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ' ਹੋ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹੀ ਨਾ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਉਹਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਦਿਸਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਨੀਆਂ ਵੀ ਉਹਦੇ ਲਈ ਓਪਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਪਾਸੋਂ (ਤੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ) ਮਿਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣੀ ਹੈਸੀਅਤ, ਵਿਚਾਰਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੇ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਦਿਸਦੇ, ਅਣਦਿਸਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮੌਕਾ, ਕਿਵੇਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਠੋਸ ਹਕੀਕਤਾਂ ਕਾਰਨ ਬਦਲਦੇ, ਅਲੜ੍ਹ ਉਮਰ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਣਦੇ, ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਹੀਨ ਬੁੱਧੀ (ਤੇਜ਼ ਦਿਮਾਗ) ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਵੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਗੰਭੀਰ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਅਗਾਂਹ ਲੰਘਣਾ' ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਾਂਹ-ਲੰਘਣ ਦੇ

ਅਰਥ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਦਾ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ 'ਆਪਣੀ' ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ 'ਵੱਖਰੀ' ਸੋਚ ਕੀ ਉਹਦੀ 'ਆਜ਼ਾਦ' ਸੋਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?

ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਹੋਵੇਗਾ, 'ਨਹੀਂ'। ਉਹਦੀ ਸੋਚ ਬਦਲਣ ਦੇ ਅਨੇਕ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਕਾਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸਰੋਤ ਜਾਂ ਅਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸੇ ਪੁਸਤਕ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਨਾਲ ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭੁਲੇਖਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੇ 'ਮੌਲਿਕ' ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਅਸਲ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਤੇ ਉਹਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹੈਸੀਅਤ, ਉਹਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਸੁਖਾਵਾਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਹੈਸੀਅਤ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੱਖਰੇ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਜੰਮਿਆਂ ਹੀ ਕੰਗਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਦਰਯੋਗ ਥਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਉਹਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੱਖਰੇ ਹੋਣਗੇ। 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ' ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਹਵਾਲੇ ਵਾਲਾ ਲੇਖਕ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਣਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸਮਝ ਸੋਚ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸੁਖਾਵਾਂ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਦਰ-ਦਰ ਠੋਕਰਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਉਹਦੇ ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਤੇ ਸੁਖਾਵਾਂ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਜੋਗੇ ਹੋ ਗਏ। ਅਜਿਹੇ ਕੁਝ ਠੋਸ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ, ਅਧਾਰਮਿਕ, ਆਸਤਕ, ਨਾਸਤਕ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਗਲਤ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਤੇ ਬਣੀਆਂ-ਬਣਾਈਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਸਮਝ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਿਗੂਣੀ (ਭੇਡ ਚਾਲ) ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਤੁਸੀਂ ਸੁਕਰਾਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਰਕਸ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹਾਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਓ। ਜੇ ਇੰਝ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। (ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਅਸਿੱਧੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ 'ਪਿਛਲੱਗ' ਨਾ ਬਣੇ।)

ਪਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਤੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੁਕਰਾਤ, ਹੀਗਲ, ਨਿਤਸ਼ੇ, ਫਰਾਇਡ, ਮਾਰਕਸ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਕੀ ਰਹਿ ਜਾਣਗੇ?

ਇੱਥੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਰਥ ਕੀ ਹਨ? ਤੁਸੀਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ? ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਖਾਣਾ ਪਸੰਦ ਹੈ, ਖਾਸ ਰੰਗ, ਖਾਸ ਕੱਪੜਾ, ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਘਰ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਪੁੱਤਰ-ਧੀ, ਪਤਨੀ, ਗੁਆਂਢੀ, ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮੰਦੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ' ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਏ? ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ (ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ) ਸਮਾਜ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ (ਆਜ਼ਾਦ) ਆਰਥਿਕ ਬਣਤਰ, ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਸੜਕਾਂ, ਰੁੱਖ, ਫੁੱਲ-ਬੂਟੇ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵ, ਕਿਸੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ? ਪਰ ਜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੰਗ, ਫੁੱਲ, ਪੰਛੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਖੰਡ, ਸੁਗੰਧਿਤ ਹਵਾ, ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਤਾਰੇ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ, ਪਰਬਤ, ਦਰਿਆ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ (ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਸਤਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀਆਂ) ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ' ਕਿੰਝ ਹੋ ਗਏ?

ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਠੋਸ ਹਨ। ਕੀ 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ' ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਭੰਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਜੇ ਉਹ ਨੌਕਰੀ, ਵਪਾਰ, ਉਦਯੋਗ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਉਪਜੀਵਕਾ ਕਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜੇ ਹਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ (ਚਾਹੇ ਉਹ ਤਗਾਰੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹੈ ਜਾਂ ਬਿਰਲੇ, ਟਾਟੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ-ਧੀ) ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਅਧਾਰਮਿਕ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ 'ਆਜ਼ਾਦ' ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀਮੁਨੀ ਭਾਵੇਂ 'ਆਜ਼ਾਦ' ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ, ਪਰ 'ਖਟ ਸ਼ਾਸਤਰ' ਦੇ ਕਰਤੇ (ਕਣਾਦਿ ਮੁਨੀ, ਗੌਤਮ ਰਿਖੀ, ਕਪਿਲ ਮੁਨੀ, ਪਤੰਜਲੀ ਰਿਖੀ, ਜੈਮਨੀ ਰਿਖੀ ਤੇ ਆਚਾਰਯ ਵੇਦ ਵਯਾਸ) ਵੀ ਕਦੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਸਨ? ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਰਬਤਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਜੋ ਭਿੰਨ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਨੂੰ 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ' ਕਹੋਗੇ? (ਛੇਆਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਵੀ ਕਰਤਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਤੱਤ ਵੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਦੱਸੇ ਹਨ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸੱਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।)

ਭੁਲੇਖਿਆ ਵਿਚ ਜਿਊਣਾ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿਰਫ ਇਹ ਸੋਚ ਲੈਣਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੋਚ ਤੋਂ 'ਆਜ਼ਾਦ' ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ (ਜਾਂ ਮੈਂ 'ਆਜ਼ਾਦ' ਹਾਂ) ਨਿਰਾ ਹੀ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਭੁਲੇਖਿਆ ਵਿਚ ਜਿਊਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਜਿਊਣਾ ਹੀ ਬੇਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਜਿਹੇ ਦੁਰਲੱਭ ਅਵਸਰ ਨੂੰ ਨਿਰਾਰਥਕ ਗਵਾ ਲੈਣ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਕਿਹੜੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹੇ 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ' ਬੰਦੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਸਨ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਬੰਦਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਿਆਣੇ, ਵਿਦਵਾਨ, ਸੋਚਵਾਨ, ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ, ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਸਿੱਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ, ਹਰ ਸਮੇਂ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਨੂੰ 'ਸਰਵਵਿਆਪੀ' ਧਾਰਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਨੂੰ 'ਵਿਦਰੋਹੀ'। 'ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਧਾਰਾ' ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੋਚ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਆਮ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲਹੂ-ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਕਮਾਈ 'ਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਚਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਐਸ਼-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਤੇ ਹਉਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਧਨ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਅਰਪਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਸੁੱਖ ਭੋਗਣ ਵਾਲੇ ਅਖੌਤੀ ਵਿਦਵਾਨ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਤੇ ਧਰਮਾਧਿਕਾਰੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੁਸਤ ਚਲਾਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ-ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਧੀਨ ਚਲਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ (ਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੋਸ਼ਣ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ) ਉਹ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਹੀ ਜਿਊਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ 'ਸਾਰਥਕ' ਹੈ। ਪਰ ਕਠੋਰ ਯਥਾਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਅੰਦਰ ਕੁਝ 'ਵਿਦਰੋਹੀ' ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਚਿੰਤਕ, ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਪੂਰੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਤਤਕਾਲੀਨ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅਮਾਨਵੀ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਵਿਦਰੋਹੀ ਲੋਕ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨਕਲਾਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ 'ਵਿਦਰੋਹੀ' ਕਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਨਵ ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਵੀ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਰੋਧੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਵਿਦਵਾਨ, ਚਿੰਤਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਅਧਾਰਮਿਕ ਕੋਈ ਵੀ ਕਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, (ਜਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ) ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ 'ਆਜ਼ਾਦ ਵਿਚਾਰਾਂ' ਦੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ।

ਸਭ ਤੋਂ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਸਿਆਣੇ, ਸੋਚਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ 'ਨਿਹਕਲੰਕੀ' ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਪੱਖੀ ਸਨ, 'ਬ੍ਰਹਮਹੱਤਿਆ' ਨੂੰ ਮਹਾਂਪਾਪ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰਕ ਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਪੰਡਤ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦੇ ਪੱਖੀ ਸਨ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਕਬੀਰ, ਰਵੀਦਾਸ ਵਾਂਗ, ਅਮਾਨਵੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ 'ਸ਼ੀਂਹ' ਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ (ਮੁਕੱਦਮ) ਨੂੰ 'ਕੁੱਤੇ' ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਕਟਾਕਸ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਦਾ ਜਾਇਆ ਉਤਮ ਪੁਰਸ਼ ਹੈਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ 'ਚੋਂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵਿਚ (ਆਨ-ਬਾਟ) ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ? ਜਾਂ 'ਬੇਗਮਪੁਰੇ' ਦੀ ਕਲਪਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ ਅਮਾਨਵੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪੱਖੀ। ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਨ ਚਿੰਤਕਾਂ, ਕਵੀਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਭੂਤਨੇ ਤੇ ਬੇਤਾਲੇ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਮਾਨਵੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਪਿਛਲੱਗ ਸਨ ਤੇ 'ਸਰਵਵਿਆਪੀ' ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਗੁਲਾਮ। 'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ' ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

'ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ' ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਹੀਰੋ ਜੈਸੇ' ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਏਨਾ ਕੁ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹਨੂੰ 'ਕੋਢੀ ਬਦਲੇ' ਹੀ ਗਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ 'ਘੋਰਨਿਆਂ' ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਘੋਰੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਆਜ਼ਾਦ' ਸਮਝ ਕੇ ਗਵਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਾਹੇ 'ਮਹਾਨ ਚਿੰਤਕ' ਸਮਝੀ ਜਾਣ ਜਾਂ 'ਰੱਬ' ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਈ ਜਾਣ, ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਸਥਾਈ ਕਾਲਮ

ਪਰਦਾ ਜੋ ਉੱਠ ਗਿਆ

(ਇਸ ਕਾਲਮ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੇ ਮੀਡੀਏ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਜਾਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਪਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਬੀ ਸੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ

ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ

(shundal@sfu.ca)

ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵਾਜਬ ਤਨਖਾਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨਿਤਾਏ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਬਦਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਪਾਲਸੀ ਅਲਟਰਨੇਟਿਵ ਵਲੋਂ ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜੂਨ 2008 ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ “ਕਲਟੀਵੇਟਿੰਗ ਫਾਰਮਵਰਕਰ ਰਾਈਟਸ: ਐਂਡਿੰਗ ਦੀ ਐਕਸਪਲਾਈਟੇਸ਼ਨ ਆਫ ਇੰਮੀਗਰਾਂਟ ਐਂਡ ਮਾਈਗਰਾਂਟ ਫਾਰਮਵਰਕਰਜ਼ ਇਨ ਬੀ ਸੀ” * ਨਾਮੀ 80 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਫਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਬਹੁਤੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਡੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਤੇ ਧੱਕੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਫਿਕਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਤੇ ਧੱਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਬਾਰੇ ਇਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਲੇਖ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਫਿਕਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਸਕੇ।

ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਵਾਂਗੇ ਕਿ ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕੌਣ ਹਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਰਾਂਗੇ।

ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ:

ਬੀ ਸੀ ਦੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੈਲੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤਾ ਕੰਮ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਗਰੀਨਹਾਊਸਾਂ, ਕੈਨਰੀਆਂ, ਨਰਸਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵੇਅਰਹਾਊਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਔਰਤਾਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ - 50 ਤੋਂ 60 ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇੰਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ/ਪੁੱਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਪਾਂਸਰ ਹੋ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਆਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈਣ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਪਰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ 10 ਸਾਲ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹਨ। ਖੇਤਾਂ ਤੱਕ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦਾ ਸੀਜ਼ਨ ਖਤਮ ਹੋਣ ਬਾਅਦ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਦਾ ਭੱਤਾ ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਦੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਘੰਟਿਆਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹਨ।

(ਫੋਟੋ: ਈਪੋਕ ਟਾਇਮਜ਼ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ)

ਸੰਨ 2004 ਵਿੱਚ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੈਲੀ ਦੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਆਈ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੈਲੀ ਦੇ ਖੇਤ ਮਾਲਕ ਫੈਡਰਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੀਜ਼ਨਲ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਵਰਕਰਜ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਧੀਨ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਕਾਮੇ ਮੰਗਵਾਉਣ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੈਲੀ ਵਿੱਚ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੀ ਹੈ। ਸੰਨ 2004 ਵਿੱਚ 50 ਕਾਮੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੈਲੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਨ। ਸੰਨ 2007 ਵਿੱਚ 2200 ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਾਮੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੈਲੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅਤੇ ਇਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ 2008 ਵਿੱਚ 3000 ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਾਮੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੈਲੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣਗੇ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਮੇ 7-8 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਅਧੀਨ ‘ਮਹਿਮਾਨ ਵਰਕਰਾਂ’ ਵਜੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਜਾਂ ਕੰਮ ਮੁੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜਵਾਨ ਉਮਰ -25 ਤੋਂ 44 ਸਾਲ - ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਮਿਆਂ ਕੋਲ ਇਕ ਖੇਤ-ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਲਕ ਵਲੋਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੈਲੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੋ ਮੁੱਖ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗਰੁੱਪਾਂ ਦੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਇੰਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਮੇ ਇਕ ਹੀ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ।

ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਤਨਖਾਹਾਂ:

ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਭੈੜੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਖੋਜੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਬਹੁਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ 10-12 ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ। ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਦੀ ਦਿਹਾੜੀ 14 ਘੰਟਿਆਂ ਤੱਕ ਵੀ ਲੰਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਕੁਝ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੀਜ਼ਨ ਦੇ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿੱਚ 20 ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੰਮੇ ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹਨਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਜਾਣ ਲਈ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਕਤ ਲਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸਫਰ ਲਈ ਹੀ ਡੇਢ ਤੋਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕੰਮ ਦੇ ਲੰਮੇ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਹੈ। ਆਲੂ ਪੁੱਟਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲਗਾਤਾਰ 10-12 ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ ਗਿੱਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਆਲੂ ਚੁਗਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁੱਟ ਦੁਖਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਆਉਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਫਾਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਫਾਰਮ ਦੀ ਅਣਪੱਧਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਭਾਰੀ ਬਾਲਟੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲੈਟ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਅਤੇ ਪਿੱਠਾਂ ਦੁਖਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਗਰੀਨ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਕੰਮ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਏਨੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਚੱਕਰ ਆਉਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਖਤ ਕੰਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਿਨਾਂ ਦਮ ਲਿਆਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਔਰਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ: “ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਲਗਾਤਾਰ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਨਿਗਾਹ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਬੈਠ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ, ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ - ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾਈਏ, ਬਸ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾਈਏ... ਪਰ ਜਦੋਂ (ਅਸੀਂ) ਪੀਸ ਰੇਟ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਾਂ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਤੇ ਖੁਦ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦੀਆਂ ਤਾਕਿ ਸਾਡੀ ਕਮਾਈ ਨਾ ਘਟ ਜਾਵੇ।”

ਕੰਮ ਦੀ ਸਖਤੀ ਬਾਰੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸਨ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਇਕ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ, “...ਉਹ (ਮਾਲਕ) ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕੰਮ ਕਰੋ।” ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਕੁਝ ਦੂਸਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ‘ਸਟਾਪ ਵਾਚਾਂ’ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਾਰਡ ਪੰਚ ਕਰਕੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਲਾਏ ਵਕਤ ਦਾ ਵੀ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਮਾਲਕ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।” ਇਕ ਹੋਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਝੁਕ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖੜ੍ਹਿਆ ਦੇਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦੇਵੇਗਾ।”

ਇਸ ਲੰਮੇ ਘੰਟਿਆਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਖਤ ਕੰਮ ਲਈ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ 28 ਪੰਜਾਬੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੋਜੀਆਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 2006 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਸਤ ਤਨਖਾਹ 8 ਡਾਲਰ 23 ਸੈਂਟ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਏਨੀ ਘੱਟ ਔਸਤ ਤਨਖਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਬੀ ਸੀ ਦੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ 8 ਡਾਲਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਓਵਰਟਾਈਮ ਦੀ ਕੋਈ ਤਨਖਾਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਲਾਨਾ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੀ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਕਾਮਿਆਂ ਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 8 ਡਾਲਰ 90 ਸੈਂਟ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਤਨਖਾਹ ਦਾ 7 ਫੀਸਦੀ (550 ਡਾਲਰ ਤੱਕ) ਮਕਾਨ ਦੇ ਕਿਰਾਏ ਵਜੋਂ ਕੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਾਮੇ ਮਾਲਕ ਵਲੋਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਕਈ ਕਾਮਿਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵਿੱਚੋਂ ਕੰਮ ਉੱਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਾਜ਼-ਸਾਮਾਨ (ਦਸਤਾਨੇ, ਮਾਸਕ ਆਦਿ) ਦੀ ਕੀਮਤ ਵੀ ਕੱਟਦੇ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੈ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਓਵਰਟਾਈਮ ਵਗੈਰਾ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਲਕਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਇਕ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਕ ਮਾਲਕ ਨੇ ਇਕ ਕਾਮੇ ਦੀ 4 ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਕੱਟ ਲਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਕਾਮਾ 2 ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਨ 2007 ਦੇ ਪਹਿਲੇ 2 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਫਾਰਮ ਮਾਲਕ ਨੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਰੇਟ ਦੇ ਹਿਸਾਬ (8 ਡਾਲਰ 60 ਸੈਂਟ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟੇ) ਨਾਲ ਹੀ ਤਨਖਾਹਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ 2007 ਦਾ ਰੇਟ 8 ਡਾਲਰ 90 ਸੈਂਟ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਸੀ।

ਕੰਮ ਉੱਪਰ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਾਲਤਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤੀਆਂ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਕ ਬੀ ਸੀ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਹਰ ਸਾਲ 800 ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਔਸਤਨ ਹਰ ਸਾਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 4 ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ ਮੌਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੀ ਸੀ ਦੇ 100 ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਮਗਰ ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਦਰ 3.7 ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬੀ ਸੀ ਦੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸਨਅਤਾਂ ਦੀ ਔਸਤਨ ਦਰ (3.2 ਪ੍ਰਤੀ 100 ਮਜ਼ਦੂਰ) ਨਾਲੋਂ 15 ਫੀਸਦੀ ਵਧ ਹੈ।

ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਹਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੰਮ ਦੇ ਲੰਮੇ ਘੰਟਿਆਂ ਅਤੇ ਸਖਤ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਝਾ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਕ ਸਮੇਂ ਤਿੰਨ ਮਜ਼ਦੂਰ ਇਕ ਗਰੀਨ ਹਾਊਸ ਦੀ ਛੱਤ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਦੇ ਗਰੀਨਹਾਊਸ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥ (ਕੈਮੀਕਲ) ਛਿੜਕ ਦਿੱਤੇ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਛੱਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰਨਾ ਪਿਆ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਛਿੜਕੇ ਗਏ ਰਸਾਇਣਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਸਕਣ। ਇਕ ਗਰੀਨ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗਰੀਨ ਹਾਊਸਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦ ਥਾਂਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਛੱਡੀਆਂ ਗੋਸਾਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਹ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਾਲਾ ਇਕ ਢੋਲ, ਫੋਟੋ: ਸਟੀਵ ਬੋਚ)

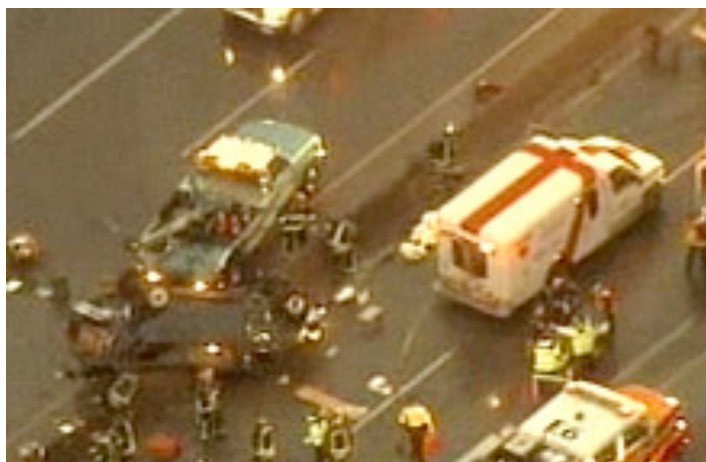
ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥਾਂ (ਕੈਮੀਕਲਾਂ) ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਬਹੁਤੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਾਲਕਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਜੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਲਈ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਖਤਰਨਾਕ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਾਲਕ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਨਹੀਂ ਹਨ ਪਰ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਹੁਤੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਾਲਕ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਵਾਲਾ ਸਾਜ਼ ਸਾਮਾਨ (ਦਸਤਾਨੇ, ਮਾਸਕ ਆਦਿ) ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਮੁਤਾਬਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਔਰਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਾਲਕ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਪਣੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸਫਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨੇ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਾਲਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਉਦੋਂ ਹੀ ਦਸਤਾਨੇ ਅਤੇ ਟੋਪੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ “ਬੇਬੀ ਗਾਜਰਾਂ” ਨੂੰ ਛਾਂਟ ਅਤੇ ਪੈਕ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ “ਬੇਬੀ ਗਾਜਰਾਂ” ਨੂੰ ਉੱਲੀ ਛੇਤੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥਾਂ (ਕੈਮੀਕਲਾਂ) ਨਾਲ ਪੈਂਦੇ ਵਾਹ ਕਾਰਨ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਅਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ: ਚਮੜੀ ਉੱਤੇ ਖਾਜ ਹੋਣਾ, ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਉਲਟੀਆਂ ਆਉਣਾ, ਚੱਕਰ ਆਉਣਾ, ਸਾਹ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਆਦਿ। ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਔਰਤ

ਅਨੁਸਾਰ, “ਮਾਲਕ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਬੀਮਾਰ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੰਮ ਕਰੀ ਜਾਈਏ।”

ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਉੱਪਰ ਲੰਚ ਰੂਮ, ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਅਤੇ ਪੀਣ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਰਗੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਾਂ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕਈ ਮੈਕਸੀਕਨ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਉੱਤੇ ਲੰਚ ਰੂਮ ਅਤੇ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਉੱਪਰ ਹੱਥ ਧੋਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਕੋਲ ਹੱਥ ਧੋਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸਿਹਤ ਲਈ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਉਹ ਖਾਣਾ ਵਗ਼ੈਰਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਧੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਉੱਪਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ “...ਲੰਚ ਰੂਮ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬੈਠਣ ਲਈ ਸਿਰਫ ਲੱਕੜ ਦੇ ਫੱਟੇ ਹਨ; ਅਤੇ (ਸਾਡੇ ਕੋਲ) ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਨਹੀਂ ਹਨ।” ਗਰੀਨ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਇਕ ਔਰਤ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਤਾਪਮਾਨ ਕਾਫੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਰੀਨ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਚਿੰਤਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਉਲੰਘਣਾਵਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “(ਗੱਡੀ ਦੀਆਂ) ਕੋਈ ਖਿੜਕੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਕਿ ਅੰਦਰ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਹਨ।” ਇਕ ਹੋਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅੱਠ ਜਾਂ ਨੌਂ ਜਣਿਆਂ ਲਈ ਸਿਰਫ ਸੱਤ ਸੀਟਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸੀਟ ਬੈਲਟਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਕਈ ਵਾਰ 12 ਜਾਂ 14 ਜਣਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੈਨਾਂ ਵਿੱਚ 20 ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੋਕ ਬਿਠਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੀਜ਼ਨ ਦੇ ਸਿਖਰ ਵੇਲੇ ਵੈਨਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਗੱਡੀਆਂ ਓਵਰਲੋਡ ਕੀਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਮੇ ਬਾਲਟੀਆਂ, ਸਟੂਲਾਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੀਟ ਬੈਲਟਾਂ ਵਗ਼ੈਰਾ ਸੀਟਾਂ ਉੱਤੇ ਤੂੜੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।”

(7 ਮਾਰਚ 2007 ਨੂੰ ਐਬਟਸਫੋਰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਵੈਨ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ - ਧੰਨਵਾਦ ਸੀ ਬੀ ਸੀ)

ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਦੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕਾਫੀ ਖਤਰੇ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਕਾਫੀ ਗੰਭੀਰ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਲਈ ਜਾਨਲੇਵਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, 7 ਮਾਰਚ 2007 ਨੂੰ ਐਬਟਸਫੋਰਡ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵੈਨ ਦੇ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਔਰਤਾਂ - ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ ਸਿੱਧੂ, ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲ ਅਤੇ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਪੂਨੀਆ - ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਖੇਤ ਮਾਲਕਾਂ ਵਲੋਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਭੈੜੀ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੀੜ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਟੁਆਇਲਿਟਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਚਨ ਅਤੇ ਬਾਥਰੂਮ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਠੰਢ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਹੀਟਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਛੱਤ ਚੌਂਦੀ ਸੀ, ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਚੂਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਾਥਰੂਮ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੀਜ਼ਨਲ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਤ ਮਾਲਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ 550 ਡਾਲਰ ਤੱਕ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਵੀ ਵਸੂਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

(ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਤਸਵੀਰ: ਈਪੋਕ ਟਾਇਮਜ਼ ਦੇ ਪੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ)

ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਏਨੇ ਨਿਤਾਏ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਜੁਆਬ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਅਸੀਂ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ (ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ) ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ’ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ... ਫਿਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਕੰਮ ਤੇ ਨਾ ਲਿਜਾਏ ਜਾਣ ਬਾਅਦ, (ਠੇਕੇਦਾਰ) ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ‘ਕਿਉਂ ਹੁਣ ਤੂੰ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਨਹੀਂ?’ ‘ਕੀ ਹੁਣ ਦਿਮਾਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਨਹੀਂ?’ ਇਕ ਬੇਰੀ ਤੌੜਨ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਨੂੰ (ਤਨਖਾਹਾਂ) ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ। ... ਸਾਨੂੰ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਜੁਆਬ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ।”

ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਲਕਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਹੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਮੇ ਨੂੰ “ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ” ਕੰਮ ਤੋਂ ਜੁਆਬ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਿਰਫ ਇਕ ਹੀ ਖੇਤ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਇਕ ਮਾਲਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਜੁਆਬ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸ ਦੂਸਰੇ ਮਾਲਕ ਕੋਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਅਗਲੇ ਸੀਜ਼ਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਮਾਲਕ ਵਲੋਂ ਚੰਗੇ ਹਵਾਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੀ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ “ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣ ਦੀ ਧਮਕੀ” ਨਾਲ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਆਏ ਇਕ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਰੁਕਣ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਈ ਲੋਕ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇ। ਆਖਿਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਬਾਰੇ ਸੋਚੇ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਆਪ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਵੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਵੇ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵਸੀਲੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰੇ। ਕੀ ਸਾਡੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ - ਬੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ - ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਜੁਆਬ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨਿਤਾਣੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦੇ ਫਿਕਰ ਦੀ ਥਾਂ ਖੇਤ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਿਕਰ ਹੈ। ਆਉ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖੀਏ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ।

ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ

ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀ ਸੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਲਿਬਰਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਈ 2001 ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੀ ਸੀ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਐਕਟ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਕਈ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਣੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੀ ਸੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਠਾਏ ਅਜਿਹੇ ਕੁਝ ਕਦਮਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

- ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੇ 2 ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬੀ ਸੀ ਦੀ ਲਿਬਰਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੁਲਾਈ 2001 ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਬਣਾਈ ਸਾਂਝੀ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਕੰਪਲਾਇੰਸ ਟੀਮ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਟੀਮ ਸੰਨ 1997 ਵਿੱਚ ਬੀ ਸੀ ਮਨਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਲੇਬਰ ਅਤੇ ਹਿਊਮਨ ਰੀਸੋਰਸਜ਼ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਟੀਮ ਦਾ ਮਕਸਦ ਖੇਤੀ ਦੀ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਉਲੰਘਣਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਖੇਤ ਮਾਲਕਾਂ ਅਤੇ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਉਲੰਘਣਾਵਾਂ ਦੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਕਲੀ ਟੈਕਸ ਰਿਟਰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ ਰੈਵਨਿਊ ਏਜੰਸੀ ਵੀ ਇਸ ਟੀਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਟੀਮ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪ ਪਹਿਲ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਉਲੰਘਣਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਲੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨਾ। ਸੰਨ 1997 - 2001 ਵਿਚਕਾਰ ਇਸ ਟੀਮ ਨੇ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਐਕਟ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ 1136 ਉਲੰਘਣਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਟੀਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਟੀਮ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ।
- ਸੰਨ 2002 ਦੇ ਬਸੰਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਐਕਟ ਵਿੱਚ ਤਰਮੀਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਕਈ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਗਿਆ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸ਼ਰਤ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਖੇਤ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖੇਤ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਸੁਰਖਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਨ 1995 ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਖੇਤ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਖੇਤ ਮਾਲਕ ਇਹ ਰਿਕਾਰਡ ਸੱਤ ਸਾਲ ਤੱਕ ਰੱਖਣ। ਇਸ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਮੁਤਾਬਕ ਖੇਤ ਮਾਲਕ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਾਨੂੰਨ ਇਸ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਲਿਬਰਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਕਿ ਕਈ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਤਰਮੀਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
- ਬੀ ਸੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਦੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮਾਪਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਬ੍ਰਾਂਚ ਦੇ ਬੱਜਟ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਕਟੌਤੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਬ੍ਰਾਂਚ ਦੇ ਸਟਾਫ਼ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਕਮੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਬੀ ਸੀ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਬ੍ਰਾਂਚ ਦੇ ਕਈ ਦਫਤਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਈ। ਇਸ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਵਰੀ 2002 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖੇਤ ਮਾਲਕਾਂ

ਅਤੇ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਬ੍ਰਾਂਚ ਦੇ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਉਹ ਬੇਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇ ਸਿਖਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਫੇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦੇਣ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਬ੍ਰਾਂਚ ਦਾ ਸਟਾਫ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸਿਆਲ ਅਤੇ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਪਿੱਛੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੇਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇ ਸਿਖਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮਵਾਰੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਫਾਰਮਾਂ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ।

- ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਉੱਪਰ ਅਗਲਾ ਹਮਲਾ 2003 ਦੀ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਇਕ ਕੈਬਨਿਟ ਆਰਡਰ ਇਨ ਕਾਉਂਸਲ ਨਾਲ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਾਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀਸ ਰੇਟ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ 4 ਫੀਸਦੀ ਦੇ ਕਰੀਬ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੀਸ ਰੇਟ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਛੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਉੱਪਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਛੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨੰਬਰ ਤਿੰਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਾਰਮਾਂ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਨੂੰ ਚਾਰ ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਨੰਬਰ ਚਾਰ, ਇਹਨਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ 120 ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਓਵਰਟਾਇਮ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣੇ ਰੇਟ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ ਡੇਢੇ ਰੇਟ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਓਵਰਟਾਇਮ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਹੱਕ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਇਹ ਕਟੌਤੀਆਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੈਲੀ ਦੇ ਫਾਰਮ ਮਾਲਕਾਂ ਅਤੇ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਪਾਏ ਸਿਆਸੀ ਦਬਾਅ ਕਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀਆਂ 2001 ਵਿੱਚ ਲਿਬਰਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਐਗਰੀਕਲਚਰ, ਫੂਡ ਅਤੇ ਫਿਸ਼ਰੀਜ਼ ਦੇ ਮਨਿਸਟਰ ਜੌਹਨ ਵੈਨ ਡੌਂਗਨ ਵਲੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੈਲੀ ਦੇ ਡੇਅਰੀ ਫਾਰਮਰਾਂ ਨਾਲ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦੇ ਨੂੰ ਪੁਰਾਉਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ। ਜੌਹਨ ਵੈਨ ਡੌਂਗਨ, ਐਬਟਸਫੋਰਡ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਲਿਬਰਲ ਐਮ ਐਲ ਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਇਕ ਡੇਅਰੀ ਫਾਰਮਰ ਸਨ। ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੀ ਸੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ‘ਬੇਮਿਸਾਲੇ’ ਕਾਰਜ ਲਈ ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਲੇਬਰ ਮਨਿਸਟਰ ਉੱਪਰ ਫਾਰਮ ਮਾਲਕਾਂ ਅਤੇ ਫਾਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਬੀ ਸੀ ਦੀ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਕਾਉਂਸਲ ਅਤੇ ਮਨਿਸਟਰ ਆਫ ਐਗਰੀਕਲਚਰ, ਫੂਡ ਅਤੇ ਫਿਸ਼ਰੀਜ਼ ਨੇ ਕਾਫੀ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ।

ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਇਨਸਪੈਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 2002 ਵਿੱਚ ਸੂਬਾਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਰਕਰਜ਼ ਕੰਪਨਸੇਸ਼ਨ ਬੋਰਡ ਦੇ ਬੱਜਟ ਵਿੱਚ 12 ਫੀਸਦੀ ਦੀ ਕਟੌਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀ ਇਨਸਪੈਕਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 30 ਫੀਸਦੀ ਘੱਟ ਗਈ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਸੁਧਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਫੈਡਰਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤੀਆਂ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ “ਮਹਿਮਾਨ ਕਾਮਿਆਂ” ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਆਏ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਾਮੇ ਸਿਰਫ ਇਕ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਬੰਧੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਮੇ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਹਟਾ ਸਕਣ ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇਕ ਕਾਮੇ ਨੂੰ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਾਲਕ ਕੋਲ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕੇ। ਜੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੈਕਸੀਕੋ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਕਾਮੇ ਨੇ ਇਕ ਸੀਜ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਗਲੇ ਸੀਜ਼ਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਪਸ ਕੈਨੇਡਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

ਪਹਿਲੇ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਹਵਾਲੇ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੂਰਾ ਅਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹਨਾਂ “ਮਹਿਮਾਨ ਕਾਮਿਆਂ” ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਇੰਸ਼ੂਰੈਂਸ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪਲੈਨ (ਸੀ ਪੀ ਪੀ) ਵਰਗੀਆਂ ਕਟੌਤੀਆਂ ਕੱਟੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਕੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਹ ਭੱਤੇ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ।

ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ

ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕੁਝ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

- ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਲਈ ਓਵਰਟਾਇਮ, ਸਰਕਾਰੀ ਛੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਦੁਬਾਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਪੀਸ ਰੇਟ ਦੀ ਦਰ ਏਨੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਸੂਬੇ ਦੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।
- ਸੂਬੇ ਵਿਚਲੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਨੂੰ 10 ਡਾਲਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੀ ਸੂਚੀ (ਇਨਫਲੇਸ਼ਨ ਇੰਡੈਕਸ) ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਹ ਤਨਖਾਹ ਵੀ ਵਧਦੀ ਰਹੇ।
- ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਥਾਂਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਇਨਸਪੈਕਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਕੰਪਲਾਇੰਸ ਟੀਮ ਵਰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਖੁਦ ਪਹਿਲ ਕਰਕੇ ਇਨਸਪੈਕਸ਼ਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਨਾ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
- ਫਾਰਮਾਂ ਵਿਚਲੇ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਪਰ ਗੌਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤ-ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਗੈਰ-ਮੁਨਾਫੇਦਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ (ਨਾਨ-ਪਰਾਫਿਟ ਹਾਇਰਿੰਗ ਹਾਲ ਮਾਡਲ) ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।
- ਸੀਜ਼ਨਲ ਕਾਮਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾਲਕ ਦੀ ਥਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਾਲਕਾਂ ਕੋਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋਵੇ।
- ਸੀਜ਼ਨਲ ਕਾਮਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਧੀਨ ਮਾਲਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।
- ਜਿਹੜੇ ਸੀਜ਼ਨਲ ਕਾਮੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪੱਕੇ ਵਸਨੀਕ ਬਣਨ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਕੈਨੇਡਾ “ਮਹਿਮਾਨ ਵਰਕਰਾਂ” ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਧੀ ਉੱਪਰ ਦਸਖਤ ਕਰੇ।
- ਮਿਊਂਸਪਲ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ “ਮਹਿਮਾਨ ਵਰਕਰਾਂ” ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ।

ਅੰਤਿਮ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸੋਚਣ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ 30-35 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ‘ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ’ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ‘ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ’ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ 30-35 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਵਾਲੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ‘ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ’ ਦੀ ਲੋੜ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 1990ਵਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਸੋਸ਼ਣ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਸਗੋਂ ਅਸੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੇ ਹੱਟ ਗਏ ਹਾਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਆਮ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕ ਐਮ ਐਲ ਏ, ਐਮ ਪੀ, ਮਨਿਸਟਰ, ਪ੍ਰੀਮੀਅਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਆਮ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ, ਮੇਅਰ, ਐਮ ਐਲ ਏ, ਐਮ ਪੀ, ਮਨਿਸਟਰ, ਪ੍ਰੀਮੀਅਰ, ਪ੍ਰਾਈਮ ਮਨਿਸਟਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸੱਤਾ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ ਤੱਕ ਸਾਡੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਇਹ ਸੁਆਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਇਸ “ਸੱਤਾ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ” ਦਾ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 1930 ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਪੜ੍ਹਕੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ “ਸੱਤਾ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ” ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿਤ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। “ਸੱਤਾ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ” ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਂਦੇ। ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲੈਣ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਤ “ਸੱਤਾ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ” ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਾਕਤ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਟੇਕ ਰੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਉੱਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖਣ।

ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 1990ਵਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਿਤਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ, ਵਪਾਰਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਜਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਉਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਅਤੇ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਤੇ ਹੀ ਧੱਕੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਸਾਡੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਆਮ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਏਥੋਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਲਈ ਅਸੰਬਲੀ ਅਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ ਸਾਨੂੰ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਲੈਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਨਾਮਜ਼ਦਗੀਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਬੇਸ਼ੱਕ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ “ਸੱਤਾ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ” ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਤੱਕ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। “ਸੱਤਾ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ” ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਲੋੜ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਹੀ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਹੋਣ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਸਿਆਸਤ ਸਾਡੇ ਹਿਤਾਂ ਅਤੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ। ਸਿਰਫ ਉਦੋਂ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਉਦੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਵੀ ਮੰਨਵਾ ਸਕਾਂਗੇ। ***

* ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਲੇਖਕ ਹਨ: ਡੇਵਿਡ ਫੇਅਰੀ, ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਰਿਸਰਚ ਬਿਊਰੋ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ; ਕ੍ਰਿਸਟੀਨਾ ਹੈਨਸਨ, ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਲੈਟਿਨ ਅਮਰੀਕਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੋਂ ਐਮ. ਏ.; ਗਲੈਨ ਮੈਕਨੱਸ, ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਆਫਿਸ ਆਫ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਇੰਪਲੋਈਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ; ਅਰਲੀਨ ਟਾਈਗਰ ਮਕਲੈਰਨ, ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸੋਸ਼ਿਆਲੋਜੀ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ; ਜੀਰਾਰਡ ਓਟੋਰੋ, ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸੋਸ਼ਿਆਲੋਜੀ ਅਤੇ ਲੈਟਿਨ ਅਮਰੀਕਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ; ਕੈਰੀ ਪ੍ਰੀਬਿਸ਼, ਰੂਰਲ ਸੋਸ਼ਿਆਲੋਜਿਸਟ; ਅਤੇ ਮਾਰਕ ਥਾਪਸਨ, ਯੂ ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਸਾਡਰ ਸਕੂਲ ਆਫ ਬਿਜ਼ਨਿਸ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਵਿੱਚ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਪਾਲਸੀ ਅਲਟਰਨੇਟਿਵ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਸਟੀਸੀਆ ਫਾਰ ਮਾਈਗਰਾਂਟ ਵਰਕਰਜ਼ ਦੇ ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਦਫਤਰ, ਪ੍ਰੋਗਰੈਸਿਵ ਇੰਟਰ ਕਲਚਰਲ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਸਰਵਿਸ ਅਤੇ ਬੀ ਸੀ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਆਫ ਲੇਬਰ ਨੇ ਸਹਿਯੋਗ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਇਹ ਪੂਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਪਾਲਸੀ ਅਲਟਰਨੇਟਿਵ ਦੇ ਵੈੱਬਸਾਈਟ <http://www.policyalternatives.ca/index.cfm> ਉੱਤੇ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਵਾਰੀਅਰ ਬੁਆਇਜ਼

ਗੈਂਗ- ਹਿੰਸਾ ਬਾਰੇ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ

ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ: ਬਲਜੀਤ ਸਾਂਗਰਾ

ਵਾਰੀਅਰ ਬੁਆਇਜ਼ ਇੰਡੋ-ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਗੈਂਗ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ 44 ਮਿਨਟ ਲੰਬੀ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਤਿੰਨ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਗੈਂਗ-ਮੈਂਬਰ ਜਗਦੀਪ ਹੈ, ਇੱਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿੱਕੀ ਹੈ ਜੋ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਗੈਂਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਇੱਕ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤਨਵੀਰ ਹੈ ਜੋ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੇਲੇ ਗੈਂਗਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਸਰ੍ਹੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਾਈਸ-ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੁੱਖ ਰਾਇ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਯਤਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੈਂਗਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਗਦੀਪ ਆਪਣੇ ਗੈਂਗ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਬਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ਧਾਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦਰਸ਼ਕਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਨੂੰ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੈਂਗਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੋਈ ਐਸ਼ੋ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਕਮਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਖਤਰੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਮਾਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਗਦੀਪ ਵੱਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਸਲਵਾਦ ਕਈ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਗੈਂਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਗਦੀਪ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਗੈਂਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੈਂਗ ਸਾਥੀ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹੁਣ ‘ਕੋਈ ਗੋਰਾ ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕੇਗਾ’। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੈਂਗਾਂ ਵਰਗੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉੱਪਰ ਰੋਕ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਨਸਲਵਾਦ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਵਾਈਸ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੁੱਖ ਰਾਇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਗੈਂਗ ਹਿੰਸਾ ਬਾਰੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਸ ਪੜਾਅ ਉੱਪਰ ਗਲਤ ਪਾਸੇ ਤਿਲਕਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਇ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਵਿੱਕੀ ਸਕੂਲ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਸਾਲ ਪਾਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਵਾਇਸ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਰਾਇ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੈ। ਰਾਇ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਗੈਂਗਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਨਿਭਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਸਕੂਲ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲੈਣ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਸਿੱਝਣ ਲਈ ਵਸੀਲੇ ਲਾਉਣ ਤਾਂ ਕਈ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਗੈਂਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਫਿਲਮ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਬਲਜੀਤ ਸਾਂਗਰਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਫਿਲਮ ਬਣਾ ਕੇ ਗੈਂਗਾਂ ਵਲ ਖਿੱਚੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫਿਲਮ ਇੰਡੋ-ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਵਿੱਚ ਗੈਂਗ-ਹਿੰਸਾ ਬਾਰੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਜੋੜੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਲਈ ਚਲਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇਗੀ।

ਇਹ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ 2008 ਦੀ ਪੱਤਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਗਲੋਬਲ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਉੱਪਰ ਦਿਖਾਈ ਜਾਏਗੀ। ਦਿਖਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਦੀ ਡੀ ਵੀ ਡੀ ਦੀ ਕਾਪੀ ਲੈਣ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਨੈਸ਼ਨਲ ਫਿਲਮ ਬੋਰਡ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਵੰਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। - ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ

ਡਾ: ਬਿਨਾਇਕ ਸੇਨ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਉੱਠ ਰਹੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਵਾਜ਼

ਡਾ: ਬਿਨਾਇਕ ਸੇਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਡਾਕਟਰ, ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਦੇ ਮਾਹਰ ਅਤੇ ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼ ਦੇ ਕੌਮੀ ਉਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਡਾ: ਸੇਨ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਅਤੇ ਆਦਿਵਾਸੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਮਈ 2007 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਸਪੈਸ਼ਲ ਪਬਲਿਕ ਸਿਕਿਊਰਟੀ ਐਕਟ 2005 ਅਤੇ ਅਨਲਾਅਫੁੱਲ ਐਕਟਿਵਟੀਜ਼ (ਪ੍ਰੀਵੈਨਸ਼ਨ) ਐਕਟ 1967 ਦੀਆਂ ਕਥਿਤ ਤੌਰ ਉੱਪਰ ਉਲੰਘਣਾਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਡਾ: ਸੇਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

- ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਮੁਕਤੀ ਮੋਰਚਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹਸਪਤਾਲ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਹਸਪਤਾਲ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਡਾ: ਸੇਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਡਾ: ਇਲੀਨਾ ਸੇਨ ਇਕ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਆਧਾਰਤ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਰੁਪਾਂਤਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ 20 ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਹੈਲਥ ਵਰਕਰ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰੁਪਾਂਤਰ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ, ਔਰਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਖਾਣੇ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਡਾ: ਸੇਨ ਜਨ ਸਵਸਥਾ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਮੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਸੂਬੇ ਦੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚਲੇ ਆਦਿਵਾਸੀ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਖਰਚ ਵਾਲੇ, ਕਾਰਗਰ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸਿਹਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ।
- ਉਹ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਭਰ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈਲਥ ਵਰਕਰ ਪਾਇਲਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਸਨ।
- ਉਹ ਆਦਿਵਾਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਕਲਿਨਿਕ ਲਈ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਡਾਕਟਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹਨ:

- ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਜੋਨਾਥਨ ਮਾਨ ਅਵਾਰਡ। ਸਾਲਾਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਇਨਾਮ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਈ 2008 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗਲੋਬਲ ਹੈਲਥ ਕਾਉਂਸਲ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਡਾ: ਸੇਨ ਨੂੰ ਇਹ ਇਨਾਮ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਇਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਆਦਿਵਾਸੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਾਉਂਸਲ ਅਨੁਸਾਰ ਡਾ: ਸੇਨ ਨੇ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਵਚਨਬੱਧ ਹਨ।
- ਸੰਨ 2004 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲ ਹੈਰੀਸਨ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਨਾਮ ਵੀਲੋਰ, ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਕਰਿਸਚਿਅਨ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪੇਂਡੂ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 31 ਦਸੰਬਰ 2007 ਨੂੰ ਇੰਡੀਅਨ ਅਕੈਡਮੀ ਆਫ ਸੋਸ਼ਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਵਲੋਂ ਡਾ: ਸੇਨ ਨੂੰ ਆਰ ਆਰ ਕੀਥਨ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਅਕੈਡਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਡਾ: ਸੇਨ “ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹਨ।”

ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼ ਦੇ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਇਸ ਹੀ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸੈਕਟਰੀ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਉਲੰਘਣਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਚਾਈ ਜਾਣਨ ਲਈ ਕਮੇਟੀਆਂ/ਟੀਮਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਮਿਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲੀਸ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਤਲਾਂ ਅਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਂਚਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸਿਵਲੀਅਨ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ “ਸਲਵਾ ਯੁੱਧ” ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਲੰਘਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਾਰਕੁੰਨ, ਲੇਖਕ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ 16 ਜੂਨ 2007 ਨੂੰ ਡਾ: ਸੇਨ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰੋ: ਨੋਮ ਚੌਮਸਕੀ, ਪ੍ਰੋ: ਰੋਮੀਲਾ ਥਾਪਰ, ਪ੍ਰੋ: ਇਰਫਾਨ ਹਬੀਬ, ਡਾ: ਅਸ਼ੋਕ ਮਿੱਤਰਾ, ਨਾਟਕਕਾਰ ਹਬੀਬ ਤਨਬੀਰ, ਅਰੁਣਧੱਤੀ ਰੌਇ, ਪ੍ਰੋ: ਆਮੀਆ ਬਾਗਚੀ, ਪ੍ਰੋ: ਪ੍ਰਭਾਤ ਪਟਨਾਇਕ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਯਾਦਵ, ਪ੍ਰੋ: ਸੁਮੀਤ ਸਰਕਾਰ, ਦਿਲੀਪ ਚਿਤਰੇ, ਪ੍ਰੋ: ਜਾਨ ਡਰੇ, ਪ੍ਰੋ: ਨਾਮਵਰ ਸਿੰਘ, ਫਿਲਮਸਾਜ਼ ਸ਼ਿਆਮ ਬੈਨੇਗਿਲ, ਪ੍ਰੋ: ਉਮਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ, ਪ੍ਰੋ: ਆਨੰਦ ਚੱਕਰਵਰਤੀ, ਫਿਲਮਸਾਜ਼ ਆਨੰਦ ਪਟਵਰਧਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਸਤੀਆਂ ਨੇ ਦਸਖਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। 12 ਮਈ 2008 ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਡਾ: ਰਮਨ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ) ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਇਕ ਖੱਤ ਵਿੱਚ 22 ਨੋਬਲ ਇਨਾਮ ਜੇਤੂਆਂ ਨੇ ਡਾ: ਬਿਨਾਇਕ ਸੇਨ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਡਾ: ਬਿਨਾਇਕ ਸੇਨ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਰਹੀ ਇਸ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਡਾ: ਸੇਨ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। - **ਸੰਪਾਦਕ**

ਸਰਗਰਮੀਆਂ

2 ਅਗਸਤ 2008 (ਸਕ੍ਰੀ, ਕੈਨੇਡਾ): ਮਲੇਨੀਅਮ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ 100 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਰਾਮਦੇਵ ਵਿਰੁੱਧ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਲਗਾਤਾਰ ਅਮਨ ਪੂਰਵਕ ਰੋਸ ਵਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਵਿਖਾਵਾਕਾਰੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਨਰ ਲੈਕੇ ਪਾਰਕ ਦੇ ਮੇਨ ਗੇਟ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਰਹੇ। ਲੰਘ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਾਰਨ ਵਜਾ ਵਜਾ ਕੇ ਭਰਵੀਂ ਹਮਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਸਥਾਨਕ ਮੀਡੀਆ ਨੇ ਰਾਮਦੇਵ ਦੀ ਵੈਨਕੂਵਰ ਫੇਰੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੁੱਝ ਸੁਆਲ ਰਾਮਦੇਵ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਮਦੇਵ ਦੀ ਦੁਆਈਆਂ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਫਾਰਮ ਵਰਕਰਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਰਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕੀ ਹੈ? ਦਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮਿਲਾਵਟ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਮਦੇਵ ਦਾ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਿ ਉਹ ਯੋਗ ਨਾਲ ਕੈਂਸਰ ਤੇ ਏਡਜ਼ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੋਗੀ ਤੰਦਰੁਸਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਰਾਮਦੇਵ ਕੈਂਸਰ ਵਰਗੇ ਰੋਗ ਯੋਗ ਨਾਲ ਠੀਕ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਸੁਆਲ ਰਾਮਦੇਵ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਗੇ।

ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਉਪਰੰਤ ਰਾਮਦੇਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਭੜਕ ਉਠਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀਆਂ ਦੁਆਈਆਂ ਦੇ ਸੈਂਪਲ ਪਾਸ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਰੋਲਾ ਚਾਰ ਕੁ ਸਿਰ ਫਿਰੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਦੇਸ਼ ਧੋਹੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਭਾਰਤ ਚੀਨ ਦੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੀਨ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਿਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ, ਸੁਖਦੇਵ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਾਸਤਕ ਲੋਕ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਲੈਨਨ, ਮਾਰਕਸ ਤੇ ਮਾਓ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ (ਭਾਵ ਚੀਨ ਤੇ ਰੂਸ) ਚਲਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਗੈਰਾ ਵਗੈਰਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਲੰਧਰੇ ਗਏ। ਜਿਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਹੰਗਾਮੀ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੀ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਇਸਦੇ ਖਿਲਾਫ ਰੋਸ ਵਿਖਾਵਾਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 2 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਰੋਸ ਵਿਖਾਵੇ ਵਿੱਚ ਰਾਮਦੇਵ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿੰਨੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਗਦਰੀ ਬਾਬੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਨੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਜੁਆਇਨ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਫਾਂਸੀ ਉੱਤੇ ਲਟਕ ਗਿਆ। ਕੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਧੋਹੀ ਸਨ? ਸ਼ਹੀਦੇ ਆਜ਼ਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਿਹੜੀ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਨਾਸਤਿਕ ਤੇ ਸੱਚਾ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਚੀਨ ਦੀ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਬਾਹਰ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਹਮਲਾ ਕਿਸ ਨੇ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਜੱਗ ਜਾਹਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਨ ਸਾਮਰਾਜ ਕਦੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਕੌਣ ਹੈ? ਕਾਂਗਰਸ? ਜਿਸਦੇ ਹੱਥ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਜਪਾ? ਜਿਸਦੇ ਪਿਆਰੇ ਮੋਦੀ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰੇਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਵਾਇਆ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਰਾਮਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਚਿਹਰਾ ਜੋ ਯੋਗ ਦੇ ਘੁੰਡ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਘੁੰਡ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੀ ਕੁੱਝ ਤਾਂ ਆਰ ਐੱਸ ਐੱਸ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਰਗੀਆਂ ਫਾਸ਼ੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਬਾਲ ਠਾਕਰੇ ਤੇ ਰਾਜ ਠਾਕਰੇ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚੋਂ ਯੂ ਪੀ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਛੱਡਕੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਕੁੱਝ ਹੀ ਰਾਮਦੇਵ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਰਾਮਦੇਵ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਫਾਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਮੋਹਰਾ ਨਹੀਂ? ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਤਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਹਨ। ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਧਰਮਾਂ, ਜਾਤਾਂ, ਰੰਗ, ਨਸਲ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਰਗੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਥਾਂ ਦਬੇ ਕੁਚਲੇ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲੜਨਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦੱਬੇ ਕੁਚਲੇ, ਅਤੇ ਅਤਿ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪੈਟ ਭਰਕੇ ਖਾਣ ਲਈ ਐਨ ਨਹੀਂ ਸਿਰ ਢਕਣ ਲਈ ਛੱਤ ਨਹੀਂ ਜੋ ਪਛਾਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਲਈ ਸੱਚੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੀ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਰਾਮਦੇਵ ਸਮੇਤ ਇਸਦੀਆਂ ਹਮਾਇਤੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੁਆਲ ਉੱਘੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਵਿਖਾਵਾਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਠਾਏ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਆਫ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਆਗੂ ਹਰਜੀਤ ਦੋਧਰੀਆ, ਇੰਡੋ ਕਨੇਡੀਅਨ ਵਰਕਰਜ਼ ਅਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸੰਘਾ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਅਨ ਡਿਫੈਂਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਰਭਜਨ ਚੀਮਾਂ, ਲੇਖਕ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੂਫੀ, ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਆਫ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਗਰੂਪ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਸਕੱਤਰ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸਵੈਚ, ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ ਮੰਗੂਵਾਲ, ਜਸਵਿੰਦਰ ਹੇਅਰ, ਉੱਘੇ ਰੇਡੀਓ ਹੋਸਟ ਪ੍ਰੋ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਰਾਮਦੇਵ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੀ ਸਖਤ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਵਤਾਰ ਗਿੱਲ ਨੇ ਮੀਡੀਆ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਲਈ ਅਤੇ ਵਿਖਾਵੇ ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ

ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੁਰ ਅਮਨ ਰਹਿ ਕੇ ਰੋਸ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। (ਪਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸਵੈਚ, ਸਕੱਤਰ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੁਸਾਇਟੀ)

5 ਜੁਲਾਈ 2008 (ਸਰ੍ਹੀ, ਕੈਨੇਡਾ): ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ ਨਿਉਟਨ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਸਰ੍ਹੀ ਵਿਖੇ ਦੁਪਹਿਰ 2 ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 5 ਵਜੇ ਤੱਕ ਪੁਸਤਕ ਰੀਲੀਜ਼ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰੀਲੀਜ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ: ਪਰਾਇਆ ਧਨ (ਨਾਵਲ), ਲੇਖਕ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ, ਅਨੁਵਾਦ ਡਾ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ; ਮਿਲਖਾਂ ਵਾਲੇ (ਨਾਵਲ), ਲੇਖਕ ਜਾਨੂ ਗਾਲਜ਼ਵਰਦੀ, ਅਨੁਵਾਦ ਡਾ: ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ; ਕਿਹੜੀ ਰੁੱਤੇ ਆਏ (ਨਾਵਲ), ਲੇਖਕ ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ; ਨਜ਼ਮ ਜਾਗਦੀ ਹੈ (ਕਵਿਤਾ), ਲੇਖਕ ਡਾ: ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ; ਨਾਵਲਕਾਰ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ (ਨਿਬੰਧ), ਸੰਪਾਦਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਮੰਚ ਵੈਨਕੂਵਰ; ਕਾਠ ਦੀਆਂ ਗੁੱਡੀਆਂ (ਕਵਿਤਾ), ਲੇਖਕ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੌਹਲ; ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੋਚ ਵਾਲਿਓ (ਕਵਿਤਾ), ਲੇਖਕ ਮਹਿੰਦਰ ਸੂਮਲ। ਇਹਨਾਂ ਨਵੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਡਾ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਸਫੋਟ, ਡਾ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ਮਲੂਕਾ, ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਚਿੱਟੀ ਮੌਤ, ਜਰਨੈਲ ਸੇਖਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਭਗੋੜਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ।

30 ਮਈ 2008 (ਸਰ੍ਹੀ, ਕੈਨੇਡਾ): ਸਰ੍ਹੀ ਦੇ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਔਰਤ ਲੇਖਕਾਵਾਂ – ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ, ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੱਧੂ ਅਤੇ ਸਵਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ (ਉਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ) ਵਲੋਂ ਰੀਲੀਜ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ ਨੇ ਸਵਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਜੀਵਨੀ “ਚੇਤੇ ਵਿੱਚ ਖਿਲਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ” ਉੱਪਰ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਿਆ; ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬਾਗੜੀ ਨੇ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “... ਤੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉੱਡ ਗਈਆਂ” ਉੱਤੇ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕ ਪਲਾਹੀ ਨੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਕਥਾ ਤੇਰੀ ਮੇਰੀ” ਉੱਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਵਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕੇਂਦਰੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ (ਉਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ) ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਲੇਖਕ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਲੇਖਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੌਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਈ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਲੇਖਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਈ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇੰਡੋ-ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਟਾਇਮਜ਼ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕ ਰੁਪਿੰਦਰ ਹੇਅਰ ਨੇ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਫੰਕਸ਼ਨ ਦੀ ਰੀਪੋਟਿੰਗ ਕੀਤੀ। ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੇ ਹਾਜ਼ਰੀਨ ਲੇਖਕਾਂ, ਪਾਠਕਾਂ, ਸਰੋਤਿਆਂ ਲਈ ਡਿਨਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਸੀ। ਸਮਾਰੋਹ ਬਹੁਤ ਹੁਲਾਸ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿੱਚ ਅੱਸੀ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਇਹ ਪਰਚੇ ਸੁਣੇ। ਇਸ ਸਮਾਰੋਹ ਦੌਰਾਨ ਤਿੰਨਾਂ ਲੇਖਕਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਪੰਜਾਹ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਰੋਤਿਆਂ ਵਲੋਂ ਖ਼ੀਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। (- ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ)

ਕਾਂ ਨੂੰ / ਗਰੀਨ ਕਾਰਡ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ

ਮੇਰੇ ਉੱਡ ਜਾ ਬਨੇਰੇ ਉੱਤੋਂ ਕਾਂਵਾਂ ਕਾਲਿਆ
ਮੈਨੂੰ ਮਾਹੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਉਹਨੂੰ ਘੱਲਿਆ ਵਲੈਤ ਵਿੱਚ ਪੌਂਡਾਂ ਵਾਸਤੇ
ਅਜੇ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਤਰੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਸੁੱਖਾਂ ਸੁੱਖੀਆਂ ਮੈਂ, ਮੁੜ ਆਏ ਨਾ ਉਹ ਖਾਲੀ
ਵੇਚ ਗਿਆ ਘਰੋਂ ਸਾਰੇ ਉਹ ਹੱਲ ਤੇ ਪੰਜਾਲੀ।
ਰੱਬਾ ਦੇ ਦੇ ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਸਾਲ ਕਮਾਈ ਵਾਸਤੇ
ਭਾਵੇਂ ਗੋਰੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਲਏ, ਰੁਸਵਾਈ ਵਾਸਤੇ।
ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਹਟਕੋਰੇ, ਮੀਟ ਲਈਆਂ ਬੁੱਲ੍ਹੀਆਂ
ਤ੍ਰਿਪ ਤ੍ਰਿਪ ਅੱਖਾਂ ਬੇਸ਼ਕ, ਰੋਂਦੀਆਂ ਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹੀਆਂ।
ਮੈਨੂੰ ਹਿਜ਼ਰਾਂ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਭੁੱਜ ਜਾਣ ਦੇ
ਪਰਵਾਹ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਰੁੱਝ ਜਾਣ ਦੇ।
ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇ ਇਕੱਲੇ, ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣ ਦੇ

ਵਿਯੋਗ ਭੋਰਾ ਭੋਰਾ ਕਰ ਦਿਨ ਕੱਟ ਲੈਣ ਦੇ।

ਇਹ ਭੈੜੀਆਂ ਸਜਾਵਾਂ ਆਪੇ ਮੈਂ ਨਾ ਮੱਲੀਆਂ
ਦਾਜ ਵਰੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਝੱਲੀਆਂ।

ਪੱਗ ਬਾਪੂ ਦੀ ਤੇ ਲਾਜ ਮੇਰੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਦੀ
ਇਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਪੀੜਾਂ ਸਭ ਰਹਾਂ ਜਰਦੀ।

ਇਹ ਲੰਮੀਆਂ ਜੁਦਾਈਆਂ ਮੇਰੇ ਹਾਣ ਦੀਆਂ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਨੇ ਗੰਢਾਂ ਸੱਭੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ।

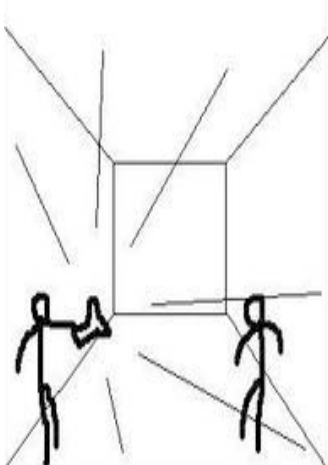
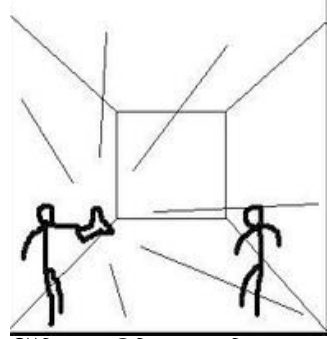
ਰਾਤ ਦਿਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲਾਰੇ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਨੇ ਭੈੜੀਆਂ
ਹਰ ਪਲ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀਆਂ ਇਹ ਭੈੜੀਆਂ।

ਛੇਤੀ ਲੈ ਜਾਣਾ ਤੈਨੂੰ, ਮਾਰੀਂ ਅੰਬਰੀਂ ਉਡਾਰੀਆਂ
ਭੁੱਲ ਜਾਣੀਆਂ ਨੇ ਤੈਨੂੰ, ਫਿਰ ਸੱਭੇ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ।

ਪੰਨੂ ਦਿੰਦਾ ਏ ਦਿਲਾਸੇ ਰੋਜ਼ ਸੁਪਨੇ 'ਚ ਆਣ ਕੇ
ਮਿਲ ਜਾਊ ਗਰੀਨ ਕਾਰਡ, ਪੈ ਜਾਂ ਲੰਮੀ ਤਾਣ ਕੇ।

••

ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ

ਓ ਕੋਈ ਹੈ ਬਈ? ਏਥੇ ਹੈਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕੋਈ? ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਛ ਦਿਸਦਾ ਈ ਨਈਂ!	ਆ ਬਈ ਸੱਜਣਾ! ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਧਰਮ ਆ। ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ?	ਕਿੱਦਾਂ ਜੀ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਵਿਗਿਆਨ ਆ। ਇਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਤਾਂ ਬੜਾ ਨੁਰਾ ਆ। ਹੈ ਕੀ ਏਥੇ?	ਤੈਨੂੰ ਨਈਂ ਪਤਾ? ਇਹ ਕਮਰਾ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਅਜਗਰਾਂ, ਅਸਰਾਲਾਂ ਤੇ ਭੂਤਾਂ ਭਰੇਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ।
ਤੂੰ ਸੱਚ ਕਹਿੰਨਾ? ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਗੱਪ ਲਗਦੀ ਆ।	ਗਧਿਆ, ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਏਥੇ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਦਾ ਹਾਂ। ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਦੇ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਪਈ ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ।	ਚੱਲ ਕੋਈ ਨਾ ਏਦਾਂ ਈ ਹਊ। ਮੈਨੂੰ ਸੱਚ ਚੇਤਾ ਆਇਆ ਮੇਰੇ ਝੋਲੇ 'ਚ ਬੈਟਰੀ ਹੈਗੀ ਆ।	ਬੇਵਕੂਫਾ ਬੈਟਰੀ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਆ ਜਦ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਡਿਹਾਂ ਪਈ ਇਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਕੀ ਆ। ਵੱਡਾ ਆਇਆ।
ਠੀਕ ਆ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਜਾਨਣ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਐਵੀਂ ਪੱਲ ਕੁ ਲਈ ਬੈਟਰੀ ਜਗਾਉਂਦਾਂ। ਓ ਨਾ ਜਗਾਈ ਉੱਲੂਆ, ਤੂੰ ਭੂਤਾਂ ਭਰੇਤਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜਾ ਦਏਂਗਾ।	ਹੋ ਸਕਦਾ ਆ ਪਰ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ 'ਚ ਏਨਾ ਕੁ ਤਾਂ ਖਤਰਾ ਮੁੱਲ ਲੈਣਾ ਈ ਪੈਣਾ। ਲੈ ਮੈਂ ਜਗਾਉਣ ਲੱਗਾਂ ... ਖਬਰਦਾਰ! ਜੇ ਤੈਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਿਮਾਕਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਦੱਸੀ ਜਾਨਾਂ...		 ਕਿੱਥੇ ਆ ਉਏ ਭੂਤ ਪਰੇਤ? ਜਾਹ ਤੈਨੂੰ ਨਈਂ ਦਿਸਣੇ ਝੁੱਝੂ ਨੂੰ